

2008.5

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە مۇنەۋۋەر ژۇرنال
شىنجاڭ ژۇرنال مۇكاپاتىغا نائىل ژۇرنال

بولاق

ISSN 1005-0876

9 771005 087006

10 >

源泉 (布拉克) © BULAK

مېنىڭ e ئائىلەم — e8 بەھرىلىنىش يۈرۈشلۈك مۇلازىمىتىنىڭ سەرخىل كەسىپلىرى

e8 بەھرىلىنىش يۈرۈشلۈك مۇلازىمىتى سىزگە يېڭىچە تۇرمۇش ئاتا قىلىدۇ.

e8 بەھرىلىنىش يۈرۈشلۈك مۇلازىمىتى مەخسۇس ئائىلە ئابونتچىلىرىنى ئۈنۈپرسال ئۈچۈر مۇلازىمىتى بىلەن تەمىنلەيدۇ. e8 بەھرىلىنىش مۇلازىمىتىنى تاللىسىڭىز، «e ئائىلە ئالاقىسى مۇلازىمىتى»، «e ئائىلە ئىقتىسادىنى باشقۇرۇش مۇلازىمىتى»، «e ئائىلە شادلىقى مۇلازىمىتى»، «e ئائىلە ئۈچۈرى مۇلازىمىتى» قا- تارلىقلارغا ئېرىشىپ، تېخىمۇ ئەلا سۈپەت ۋە سەرخىل ئۈچۈرلۈك تۇرمۇشتىن بەھرىمەن بولالايسىز.

1 دەرىجىدىن تاشقىرى 3M كەڭ بەلۋاغ تورى ئارقىلىق كۆپ كومپيۇتېردا تورغا تېخىمۇ تېز چىقالايسىز.

2 سىمىزىز تور ئارقىلىق مەملىكەتنىڭ ھەممە يېرىدە تورغا چىقالايسىز؛ قىزىق تور بولسا ئەركىن ھەم چەكسىز.

3 شاھەر ئىچى سۆزلىشىشنىڭ ئايلىق كۆتۈرە ھەققى تۆۋەن بولۇپ، كۆڭۈلدىكىدەك ئالاقىلىشىلەيسىز.

4 iTV تېلېۋىزورىدا نومۇرلارنى خالىغانچە تەلەپ قىلىپ كۆرەلەيسىز.

5 كىچىك e دا بىر كۈنۈپىكا بىلەنلا ناھايىتى مول ۋە سەرخىل مەزمۇنلاردىن بەھرىمەن بولالايسىز.

6 e ئائىلە ئىقتىسادىنى باشقۇرۇش مۇلازىمىتى مالىيە كەسىپنى چۈشىنىش ۋە مالىيە باشقۇرۇشنىڭدىكى ياخشى ياردەمچىڭىز بولالايسىز.

7 e ئائىلە شادلىقى مۇلازىمىتى ئارقىلىق كاتتا زىياپەتلەردىن خەۋەردار بولالايسىز ۋە ئۇ سىزگە ھەر ۋاقىت خۇشاللىق ئاتا قىلىدۇ.

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە فولكلورنىڭ
قوش ئايلىق ژۇرنىلى

29 - يىل نەشرى
ئومۇمىي 122 - سان

كَلِمَاتُ
الْحَقِّ

— ئۇيغۇر خەلق ماقالى - تەسلىرىدىن.

2008 - يىللىق 5 - سان

باش مۇھەررىرى: ئابلەت ئىمىن

مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: ئەزىز تۇردى

بۇ ساندا

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

«مەجمۇئەتۇن - نەسايىم» تىن مۇھەممەد ئەيسا ھاجى (5)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەتقاسىم ئابدۇراخمان

شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

ھۈسەيىنى غەزەللىرىدىن نەشرگە تەييارلىغۇچى: توختى بارات (10)

شەرق كلاسسىك خاتىرە ئەدەبىياتىدىن

«سايىھەتنامە» دىن ئىبنى بەتتۇتە (24)
ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرلاشتۇرغۇچىلار: مەھمۇد زەيدى، مۇھەممەتتۇرسۇن سىدىق

ئەدەبىي مۇھاكىمىلەر

«يۈسۈپ - زىلەيخا» نىڭ ئارخىپى ئەنۋەر مەتسەيدى (41)
«ئابدۇراھمان خوجا» داستانى ھەققىدە ئەلانۇر يۈسۈپ (57)

تىل، تارىخ ۋە مەدەنىيەت تەتقىقاتى

ئۇيغۇر خەلق ماقال - تەمسىللىرىدىكى تارىخىي ئۇچۇرلار ھەلىمگۈل ئابلىز (62)

فولكلور تەتقىقاتى

قائىدە - يوسۇن مىللىي ئۆزلۈكنىڭ جۇلاسى يارمۇھەممەد تاھىر تۇغلۇق (69)

بىزنىڭ ۋەدىسىمىز

ۋەخىپلەرنىڭ تېپىلىشى توغرىسىدا راجىھ ئابدۇرېشىت ئىبراھىم (84)

ھېكمەت خەزىنىسى

ئەللامە زەمەخشەرىي ھېكمەتلىرى توپلىغۇچى: مەنسۇر جان تۇرسۇن (88)

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

«ھاتەنامەنى تۈركىي»دىن نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت ئەھمەت بۆگۈ (91)
نىياز باقى لەتپىلىرى توپلىغۇچىلار: مۇتەللىپ پالتا ھاجى، ئابلەت ئابدۇللا (101)

ئالاھىدە سەھىپە

ژۇرنىلىمىزنىڭ سەھىپىلىرى (111)

※

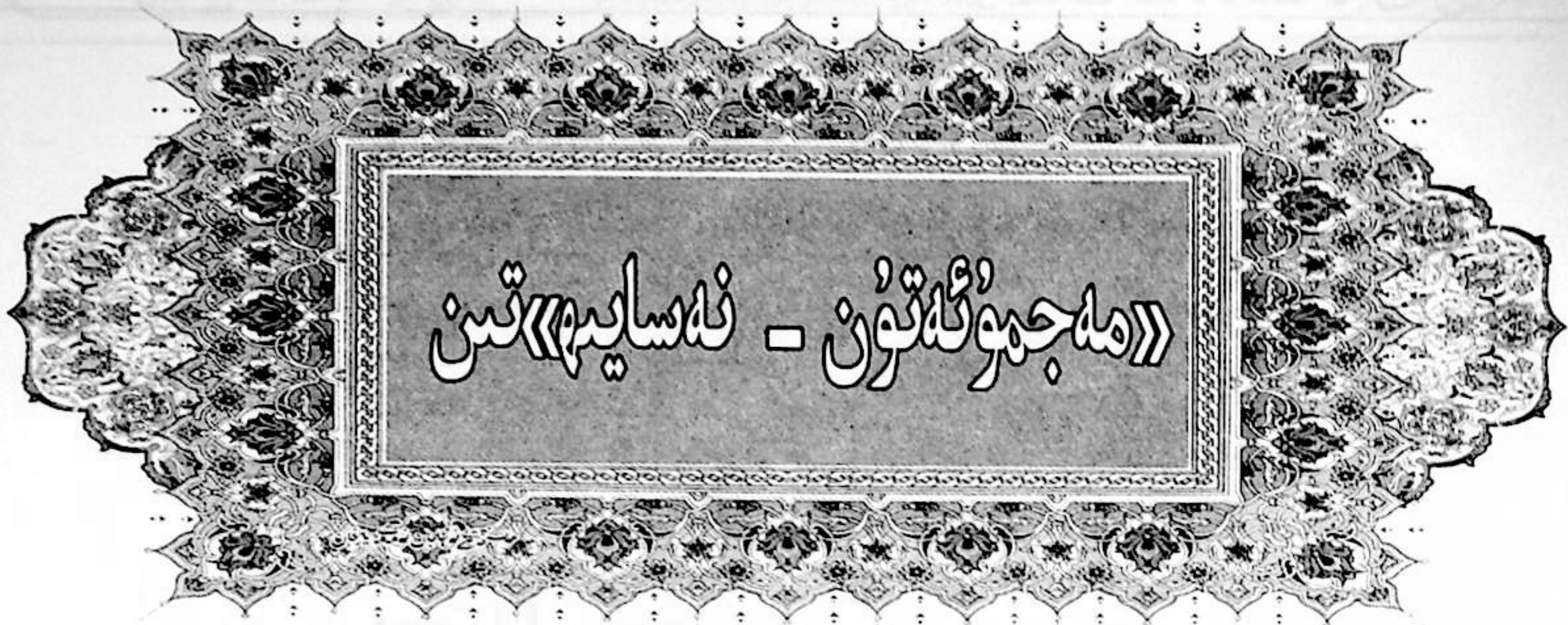
مۇقاۋىنىڭ بىرىنچى بېتىدە: «دىۋانى ھافىز» غا ئىشلەنگەن قىستۇرما رەسىم (ئىران)

※ ※ ※

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەزىز تۇردى
تەكلىپلىك كوررېكتورى: ۋەلى زەيدۇن
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ
خەتتات: سۇلايمان ئىسمائىل خالىي

تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: (0991) 2815971
ئېلېكترونلۇق خەت ساندۇقى: bulak@yahoo.cn
تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: (0991) 2827472

مۇھەممەد ئەيسا ھاجى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەتقاسىم ئابدۇراخمان

ئەييۇھەنناس، ئەي خەلايىق، خاھى ئەر كەك، خا تىشى،
فىكىر قىل بۇ دۇنيادا مەرغۇب نېمە مەزلۇم كىشى.
بىر خوتۇن يوق ئۆي قاراڭغۇ گۆر ئېرۇر بىلگىل مۇنى،
بولسە ھەر ئۆيدە كۆرۈڭ، ئۆيگە چىراغ مەزلۇم كىشى.
فىكىر - تەدبىر ياخشى، قابىل، گەر ھىلىم بولسە ئېغىر،
كاتتا بىر ئۆينىڭ يۈكىنى كۆتەرۈر مەزلۇم كىشى.
ئۆي ئىچىنى تىندۈرۈپ بەلايى بارقە ھەممەدىن،
ئەر كىشىنىڭ كۆڭلىنى بىغەم قىلۇر مەزلۇم كىشى.
ئۆي ئىچىغە لازىماتلىغ ھەرنېمە ئىستەب تاقىپ،
ئەر كىشىنىڭ قۇلاقىنى تىندۈرۈر مەزلۇم كىشى.
گۆشت، ياغۇ زىرە، فىننە، دارۇ داماننى يىغىپ،
توزىماقنى جايى بىرلە سەرق ئېتەر مەزلۇم كىشى.
ئەسكىسى ئىتىدىن بەتەر، توڭغۇزمۇ ئاندىن ياخشىراق،
ئوبىدىنى يۈز ئەردىن ئارتۇق ھىممەتى مەزلۇم كىشى.
ئۇشبۇ دۇنيا كارىنىڭ تەدبىرىنى تافشۇر ئاڭا،
جۇغلاسه ئاز كۈندە مالۇ مال قىلۇر مەزلۇم كىشى.
ئاخىرەتنىڭ تەدبىرىنى سەن ئانڭىدىن سورماغىل،
كارى دۇنيا تەدبىرىنى خوب بىلۇر مەزلۇم كىشى.
ياخشى مەزلۇم ئەر كىشىنىڭ غېمىنى دائىم قىلۇر،
بىر نەفەس بولماس فەرامۇش ئېرىدىن مەزلۇم كىشى.

ھىممەتى زور بىر خوتۇن يۈز پادىشاھنى ئۇزاتۇر،
بۇ تەمامى دۇنيانىڭ ئابادىدۇر مەزلۇم كىشى.
①.....

نازەننى ياخشى تەۋازىئلىك ئېسە بىلگىل تېخى،
ھۇر - غىلماندىن ئوشۇقراقدۇر ئۇ شول مەزلۇم كىشى.
خەير - ئېھسان، ياخشىلىق، بىل جۈملەسى ئاندىن بولۇر،
مەزھەبى كەڭ، چېھرىسى ئوچۇق ئېسە مەزلۇم كىشى.
كەلسە مېھمان ئۈيىگە خاھ ئېرى بولسۇن - بولماسۇن،
ھەق ئۈچۈن قىلسە قىلۇر كۆپ ياخشىلىق مەزلۇم كىشى.
ھەر كىشىنىڭ خاتۇنى بولسە ئۆيىدە پارسا،
ھېچنېمە لازىم ئەمەس، جەننەت بولۇر مەزلۇم كىشى.
قىلسە ھەر مەزلۇم كىشى ئۆز شەۋھەرغە ياخشىلىق،
ھەق تەئالادىن كېرەمدۇر ياخشى بەلەن مەزلۇم كىشى.
تۈل كىشىنىڭ تائەتى شەك بىرلە بولماسلار قەبۇل،
يا قەبۇل بولماس ۋەلې گەر بولماسە مەزلۇم كىشى.
خاتۇنىنىڭ قۇچاغىدىن قوفسە ھەركىم ئويغانىپ،
باھۇزۇر بولغاي ئىبادەت بولسەلەر مەزلۇم كىشى.
خاتۇنى يوقلار بولۇر شەيتانغە خاتۇن ئاڭلاغىل،
قاچقۇسىدۇر ئاندىن شەيتان بولسەلەر مەزلۇم كىشى.
ھەر كىشىنىڭ خاتۇنى يوقدۇر، ئانى ئادەم دېمەڭ،
ئادەمىلەرغە بىلىك زىننەت بولۇر مەزلۇم كىشى.
ھەر كىشىنىڭ خاتۇنى بولسە، بولۇر تائەت ھۇزۇر،
بولماسە بولماس ھۇزۇر تائەتدە گەر مەزلۇم كىشى.
ھەم ئۇ ئالەم، ھەم بۇ ئالەمنى قىلۇر ئاباد كۆرۈڭ،
ياخشى، سالىھ، مۇندا مۇئەمىن بولسەلەر مەزلۇم كىشى.
ھەر كىشىنىڭ بولسە دىيانەتلىك بىلىك بىر خاتۇنى،
ئېرىنىڭكى دەۋلەتنى ئاشۇرار مەزلۇم كىشى.
ھەر كىشىنىڭ ئۆيىدە بولسە ئەگەر بىر فىرى زەن،
دەۋلەتى ھەرقانچە كۆپ بولسە قىيىن مەزلۇم كىشى.
ھەر كىشىنىڭ ئۆيىدە ئىقبالى ئارتۇق بولماسە،
ئۆيىدە ھەرگىز بولماغاي بەرىكەت ئەگەر مەزلۇم كىشى.
ھەر كىشىنىڭ دەۋلەتى ئىقبالى ئارتۇق بولسەلەر،
ئول كىشىنىڭ ئۆيىدە بار پارسا مەزلۇم كىشى.
ھەر خوتۇن قوفسە سەھەر دەۋلەتى بولغاي فۇزۇن،
ئەر كىشىگە ئىككى دۇنيا دورادۇر مەزلۇم كىشى.

① بۇ يەردە 6 مىسرا پەرسۇدە بولۇپ كەتكەن.

ھەر كىشىنىڭ خاتۇنى يوق كەلمەدى دۇنياغا ئول،
 ئۇشبۇ دۇنيا لەززەتى بىلگىل تەمام مەزلۇم كىشى.
 بىر خوتۇننىڭ لەززەتى سەككىز بېھىشت مانەندەدۇر،
 لەززەتى دۇنيا تەمامى لەززەتى مەزلۇم كىشى.
 بىر خوتۇننىڭ لەززەتىنى كۆرمەگەن نادان، ساراڭ،
 ئىككى ئالەم ئول كىشى بىلگىل ئېرۇر مەزلۇم كىشى.
 ياخشى خاتۇن گەر ئاتا قىلسە خۇدايىم بەندەگە،
 بىل تەمام ئۈمىدە شاددۇر دەۋلەتى مەزلۇم كىشى.
 ياخشى خاتۇن لەززەتى بىلگىل ھەمىشە شادلىق،
 ئۇشبۇ دۇنيانىڭ تەمامى دەۋلەتى مەزلۇم كىشى.
 ھەرنېمەكىم سۆزلەسەم مەزلۇم كىشىنىڭ ھەققىدە،
 يۈز تۈمەننىڭ ئاز ئېرۇر تەئرىق قىلار مەزلۇم كىشى.
 يەتتە ئىقلىمغە ئەگەر سۇلتانى بولساڭ پادىشاھ،
 ھەم ئوشۇقراقدۇر ئانىڭدىن دەۋلەتى مەزلۇم كىشى.
 خارلىق ھەم زارلىق، بىچارەلىق بولغاي تولا،
 بولماسە ھەر ئۆيدەكىم بىر قارا باش مەزلۇم كىشى.
 باشى فاخفاق، قۇڭى دوڭغاق، فۇتى مايماق بولسامۇ،
 فوتلە، شالۇك بولسامۇ ھەر نېمەدۇر مەزلۇم كىشى.
 قارىلىققە تىشى قالماي، ئاغزى قالسە پۈرۈلۈپ،
 قاشۇ كىرىك، ساچلارى ئۈچدەك ئېسىر مەزلۇم كىشى.
 بەللەرى قىسماق مەسەللىك مۈكچەيىپ دوك بولسامۇ،
 بولغانى خوپ ھەرنېكىم گەر ئۆيۈڭدە مەزلۇم كىشى.
 فۇخاقى گۈنبەز مەسەللىك كاللاسى قوش بولسامۇ،
 بولسە ئۆيىنىڭ چىراغى ھەرقانچە سەت مەزلۇم كىشى.
 تىلى مەلتۈك، قولى مايماق، فۇتى ئاقساق بولسامۇ،
 قارىغۇ يا ساغرىغۇ ھەر نېمەدۇر مەزلۇم كىشى.
 بۈيى كالتە يا ئۈزۈن، يا ئاق - قارا، تاز بولسامۇ،
 كۆزلەرى كۆك، تىشلارى تاماق ئېسە مەزلۇم كىشى.
 ھەم چىرايلىغ، غۈنچە بويلاغ، رەڭگى ئاق ساز بولسەغۇ،
 جۈملە ئالەمغە فېسەنددۇر بولسە گەر مەزلۇم كىشى.
 ①.....

ئەي يارانلار، قىلمە ئىسراق سەن ئۇنى دەشنام قىلىپ،
 ھەق تەئالادىن ئىنايەت بەندەگە مەزلۇم كىشى.
 قارى ئەركىم ياش خوتۇننى ئارزۇ كۆپ ئەيلەسە،
 كۆپ گۇناغە شەرك ئېتەر ياش بولسەلەر مەزلۇم كىشى.

① بۇ يەردىن 8 مىسرا پەرسۇدە بولۇپ كەتكەن.

قارى ئەرگە ياش خوتۇن ھەرگىز ئۆگەنمەس ئۆلگىچە،
 فۇل - مالىگىنى يەب تۈگەتسە قاچغۇسى مەزلۇم كىشى.
 ياش - قارى ھەم چوڭ - كىچىك، ئۆز - سەت، بارى ئوخشاش ئېرۇر،
 ئادەمىيغە لەززەتى ئارامى جان مەزلۇم كىشى.
 بۇ تۇخۇمنى نەچچە رەڭدە بۇياسە ئوخشاش ئىچى،
 شۇڭا ئوخشاشدۇر ياتىشىدا لەززەتى مەزلۇم كىشى.
 چوڭ - كىچىك، كەڭ - تار ئولۇرمىش، نەچچە خىلدا نەچچە رەڭ،
 ئاق، سېرىق، قارا، قىزىل، كۆك راھىتى مەزلۇم كىشى.
 لەززەتى ھېچ راھىتى مەزلۇم كىشىغە ئوخشاماس،
 كېچە - كۈندۈز ئىستەشۈرلەر لەززەتى مەزلۇم كىشى.
 ھېچ بىر مەزلۇم كىشىنىڭ تەئرىفى ھەددىدىن فۇزۇن،
 ئوتىدىن ئالغاي، ئوتغە سالغاي كىمىيا مەزلۇم كىشى.
 ئەر - خوتۇن بىر ئۆيدە بىللە ئولتۇرۇپ تەڭ قارىسا،
 بىللە ياتسە، بىللە قوفسە ھەر سەھەر مەزلۇم كىشى.
 ئىكى دۇنيادە ئۇلارغە ھېچنېمە لازىم ئەمەس،
 مۇڭداشىپ دائىم - ھەمىشە ئەر - خوتۇن، مەزلۇم كىشى.
 ئۇشبۇ دۇنيادە خوتۇندەك ياخشى مەرغۇب نەرسە يوق،
 ئەر كىشىنىڭ سىررى - ئەسرارى ئېرۇر مەزلۇم كىشى.
 ئاتا - ئانا، بالا - بارقە ياشۇرۇتقان سۆزلەنى،
 بىئىبا دەرسەن ئاڭغا مەھرەم ساڭا مەزلۇم كىشى.
 سىررى - ئەسرارىڭنى ئايتىمە بەئزىنى مەھرەم بىلىپ،
 بەئزى خاتۇن ئابروپۇڭنى تۆكەر مەزلۇم كىشى.
 ھەر خوتۇن شەمىسى قەمەر ئول مادەخەردۇر بىئەدەب،
 بولسە نامەھرەم نەزەرگە ھۇردۇر مەزلۇم كىشى.
 ھەر خوتۇنكىم ئەقلى بولسا، رازى قىلسۇن ئېرىنى،
 جەننەت ئىچرە پادىشاھ بولغاي ئۇشول مەزلۇم كىشى.
 ھەق تەئالا ئەمرىنى تۇتماقدا گۇناھ بولسەمۇ،
 رازى قىلسە ئېرىنى جەننەتتەدۇر مەزلۇم كىشى.

①

ئوبدانى دائىم سېنىڭ ئەيىبىڭنى يافغاي ھەر نېچە،
 يۈز تۈمەننىڭ بولسە ئەيىبىڭ يافغۇسى مەزلۇم كىشى.
 ئەسكىسى دائىم ئېرىنىڭ ھەققىدە غەيبەت قىلۇر،
 ئېرىنىڭ ئەيىبىنى ئايتىپ سىندۇرار مەزلۇم كىشى.
 ئەي ئوغۇل، ئەسكى خوتۇننى سەن ئۆيۈڭدە ساقلامە،
 ئاقىبەت يۈزۈڭنى سۆرۈن ئەيلەگەي مەزلۇم كىشى.
 ئېرىنىڭ نامىن چىقارغان ياخشى خاتۇندۇر، بىلىڭ،
 ئەيىبىنى پۇشىدە ئەيلەپ يوق قىلۇر مەزلۇم كىشى.

②

①② بۇ يەرلەردە مىسرالار پەرىمۇدە بولغان.

ئېرىنى نارازى قىلسە ھەر خوتۇن بۇ دۇنيادا،
كۆپ ئەزاب كۆرگەي قىيامەتدە ئۇشول مەزلۇم كىشى.
ھاجى ئەيسا، كۆپ دېمە مەزلۇم كىشى ھەققىدە سۆز،
ئۇشبۇ سۆزنى قۇلاقىغا ئالماغان مەزلۇم كىشى.

※ ※ ※

ھەممە ئىشنىڭ ئەفزەلىدۇر ھەممىمىزگە موللالىق،
ئەقلىغە قۇۋۋەت بېرىپ كۆپ ئىش قىلدۇر موللالىق.
موللالىقنىڭ ھۆرمەتىنى سەن خەلايىق ئاڭلاساڭ،
ھەممە ئىشدا رەسا لازىم بولادۇر بۇ موللالىق.
بىر خۇدانى تونۇماي يولدىن ئازىپ قالغانلىقى،
ياندۇرۇپ يولغا سالپ دەرۋىش قىلدۇر موللالىق.
كۆڭلىغە كەلمەس نە ئىشلار ئۆزى خامۇش ۋەقتىدە،
سۆزلەيمەس تىللانى گويا قىلدۇر موللالىق.
سەن ئەگەر قىلساڭ تۈركلەر موللالىقنى ئارزۇ،
موللاغە ئىززەت قىلىپ قىلغىل ئاڭغا كۆپ ياخشىلىق.
موللاغە قىلسە ھەقارەت ئول كىشى كافر بولۇر،
ئول رەسۈلى مۇستەفا بولماس ئانىڭدىن رازىلىق.
چۈن مۇھەممەد، چەھار يار بولسە كىشىدىن نارىزا،
تاڭلا مەھشەردە كىشىگە كەلمەگەي ھېچ شادلىق.
ئەي خەلايىقلار، بالاڭنىڭ كەچ ئىشىدىن، موللا قىل،
يەتتە دەۋزەخدىن سېنى ئازاد قىلدۇر موللالىق.
ھەر كىشى سەللە ئوراپ يۈرسە شەرىئەت ھۆكۈمىدە،
ئۆلسە جەننەتكە ئانى داخىل قىلدۇر موللالىق.
ھەر كىشى سەللە كىيىپ يۈرسە، ئانى موللام دېمەڭ،
بەئزىسى بولغاي تەماگەر ھەم تەمەننا موللالىق.
ئەي خەلايىق، موللادىن دوست تۈتمە ھەرگىز سەن ئانى،
ھەممىدىن فۇرلاپ يىغىپ، بىر يولى قىلغاي ناشتەلىق.
بەئزىسى بولغاي دۇئاخان، فۇل ئۈچۈن قەسە ئەيلەگەي،
بەئزىسى زالىم بولۇر قىلغاي ئەجايىب بەدقىلىق.
موللارنىڭ ئەفزەلى ھەق ئەمرىگە مايىل بولۇر،
ھەق بۇيۇرغاننى قىلۇر قىلغاي ھەمىشە ياخشىلىق.
موللارنىڭ ئەسكىسى دائىم رىيا قىلغاي ئەمەل.
ھەممەنى يىغىپ كېلىپ، قوللاپ قىلۇر ناشتەلىق.
ھاجى ئەيسا، ھەم يامان، ياخشىنى سەن قىلدىڭ سىغىت،
ھەرنېمە تافساڭ بېرىپ مەسكىنىغە ئەيلە ياخشىلىق.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى خوتەن «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدىن ئارامغا چىققان.)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: توختى بارات

مۇھەررىردىن: ھۈسەين بىننى بايقارا بىننى ئۈمەر شەيخ بىننى تېمۇر (تەخەللۇسى: ھۈسەينى) مىلادىيەنىڭ 1438 - يىلى ھىراتتا دۇنياغا كەلگەن. 1469 - يىلىدىن 1506 - يىلىغىچە خۇراسان ھۆكۈمدارى بولغان. ئۇ ئەلشىر نەۋائىينىڭ مەكتەپداش دوستى بولۇپ، چاغاتاي ئەدەبىياتىدا مۇئەييەن ئىز قالدۇرغان لېرىك شائىردۇر. ھۈسەين بايقارا دەۋرىدە سەلتەنەت پايتەختى بولغان ھىرات شەھىرى پۈتۈن شەرقتە ئىلىم، سەنئەت ۋە ئەدەبىياتنىڭ ياشنىغان مەركىزىگە ئايلانغان.

زۇرنىلىمىزنىڭ 1989 - يىللىق 2 - سانىدا ھۈسەينى غزەللىرىدىن تاللاپ ئېلان قىلغانىدۇق. ھۈسەين بايقارانىڭ بۇ قېتىم ئوقۇرمەنلەر ھۇزۇرىغا سۇنغان غزەللىرى تېكىستولوگىيە جەھەتتە بەزى ئۆزگىچىلىكلەرگە ئىگە. بۇ غزەللەر تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «جەمالىتىدىن كۆزۈم رەۋشەن» ناملىق كىتابقا ئاساسەن نەشرگە تەييارلاندى.

※ ※ ※

نې ئەجايىب خۇي ئېرۇر، ئەي شۇخ سىمىنبەر ساڭا
كىم نېچە مېھرىڭگە جان بەرسەم ئەمەس باۋەر ساڭا.
يا ساڭا يوق رەھم، يا پەيغامىم ئايتۇردە سەبا،
قىلمادى زاھىر مېنىڭ ھالىمنى، ئەي دىلبەر، ساڭا.
چۈنكى دىۋانەڭمەن، ئالغۇم يوق ئېتەڭدىن ئىلىك.
گەر جەفا يۈز مۇنچە بولسا، ئەي پەرى پەيكەر ساڭا.
خاھى جەۋرۇ زۇلم قىل، خاھى ۋەفاكىم، ھەرنەفەس،
ۋالەۋۇ دىۋانەراقتۇر، جانى غەمپەرۋەر ساڭا.

ھەددىن ئۆتكۈرمە، ھۈسەينىيىغە جەفاۋۇ رەھم قىل،
كىم ئۇلۇس شاھىدۇرۇر، لېكىن ئېرۇر چاكەر ساڭا.

※ ※ ※

فۇرقەتىڭدىن يوق ئىدى جىسمىدا جان، جانىدا تاب،
كۆزدە خۇناب ئىردىيۇ، غەمكىن كۆڭۈلدە پىچۇ تاب.
نې دەمى دەردۇ غەمىڭدىن بار ئىدى ئارامۇ سەبەر،
نە زەمانىي داغى ھەجرىڭدىن بار ئېردى خوردۇ خاب.
ناگەھان يەتتى سەۋادى نامەڭ ئول جان مۇزدەسى،
ئول سىفەتكىم سەفەئى كافۇرى ئۇزرە مۇشكى ناب.
ئوقۇغاچ مەزمۇنىنى، جانسىز تەنىمغە بەردى رۇھ،
ئۆيلەكىم ئىيسا دەمىدىن ئايەتى ئۇممۇل - كىتاب.
بۇدۇر ئۇممىدى ھۈسەينىيىنىڭكى يەتكەي ۋەسلىڭە،
ھەق نەسب ئەتكەي ئانى، ۋەلاھۇ ئەلەم بىس - سەۋاب.

※ ※ ※

تەلبەرەپ ئىتكەن كۆڭۈلنى ئىستەدىم ھەريان بارىپ،
كۇھۇ، دەرياۋۇ، بەيابانلارنى بىر-بىر ئاقتارپ.
تاپتىم، ئېرسە ئولتۇرۇپتۇر، يۈز غەمۇ ئەندۇھ ئىلە،
يار زۇلفىدىن بەتەررەك، روزگارى توختارپ.
ۋەھكى، سورغاچ ھالىنى، تىنماي تۈكۈپ دېدى سىرىن،
يەتتە گەردۈندىن فىغانۇ، ئوتلۇق ئاھىن ئۆتكەرىپ.
ۋامىقۇ، فەرھادۇ، مەجنۇن مەنەتتىمغە تۆزمەيىن،
كۆيدىلەر ئاھىم ئوتىدىن، ھەر بىرى بىريان بارىپ.
مەن داغى تۆزمەي ئانىڭ، ئىستەپ ۋەتەن دەپ كۆيمەكىن،
يۈز تۈمەن تەكلىق بىلەن، كەلتۈردۈم ئانى يالبارىپ.
كەلتۈرۈپ چاك ئەيلەبان، كۆكسۈمنى سالدىم ئورنىغە،
فۇرقەتۇ كۆيمەك ئوتىدىن، بارسىدىن قۇتقارپ.
ئەي ھۈسەينى، ئول كېلىپ، تۇتقاي ۋىسالى جۇرئەسىن،
تىندۈرۈپ كۆڭلۈمنى مەن ھەم ئىچتىم ئانى سىپقارپ.

※ ※ ※

بىر مۇسافىر ئوي خەيالى، قىلدى كۆڭلۈمنى خەراپ،
قالماي جانىمغە ئانىسىز، بىر زەمان تاقتە نې تاب
بىر ئەجايىپ سۆز ئىشتىكەچ، ئول مۇسافىردىن بۇ كۈن،
باردى كۆڭلۈم ئوترۇۋۇ جانىمغە تۇشتى ئىزتىراب.
ۋەسلىدە كۆز گاهى يىغلار، گاه باقار رۇخسارىغە،

گاھى ياغىپ، گاھى تۇرغاندەك، بەھار ئولغاچ سەھاب.
 ۋەسلى ئىقبالىدە كۆپ ئازۇردە مەن ئەغياردىن،
 ۋەھ، نې تالىمىدۇركى، تارتارمەن بېھىشت ئىچرە ئەزاب.
 پەردەدەك ئۇل يۈزگە يۈز سۈرتەرگە خۇد يوقتۇر ھەدىم،
 بەس يۈزۈم سۈرتەرگە بولسا گەر مۇيەسسەر ئول نىقاپ.
 ساقىيا، بىرلە ئلگۈن لەب شەۋقىدىن ئاشۇفتەمەن
 تۇت لەبا لەب جامى ياقۇتىغە سالپ لەئلى ناب.
 ئەي ھۈسەينىي، يار ھەردەم غايىب ئولغاچ كەچ كېلۈر،
 سەھۋ ئىمىش ئول نۇكتەكىم، ئەل ئۇمر ئىشىن دەرلەر شىتاب.

※ ※ ※

ۋەھكى ھىجران بەرقىدىن تۈشتى شەبىستانىمغە ئوت
 ئۇچقۇنى بىرلە تۇتاشتى، بەيتول - ئەھزانىمغە ئوت.
 روزگارمىنمۇ ئىشقى ئەتتى، قارا يا بولدى دۇد،
 ھەجر چۈن غەم دەۋزەخىدىن سالىدى ۋەيرانىمغە ئوت.
 ئىشقى ئوتىنىڭ شۇئەسىدىن كۆيدى كۆڭلۈم يا مەگەر،
 تۈشتى سوزان ئاھىدىن، مەجنۇنى ئۇريانىمغە ئوت.
 ئالەم ئەھلى جانىمى كۆيدۈردى يالغان ئەھد ئىلەن،
 مۇنچەكىم بەردى ئىككىن ئول ئەھدى يالغانىمغە ئوت.
 بادە تابىدىن مەگەر لەئلىڭ بۇلۇپتۇر ئاتەشىن،
 يا مەگەر مەي لەمئەسى سالىدى مېنىڭ جانىمغە ئوت.
 دېدىم: «ئوقۇڭ تەگسە دەردىم تاغىغە ئوت چاقىلۇر»
 دېدى: «سۇ ئورنىغە بەرمىش چەرخ پەيكانىمغە ئوت.»
 گەر ھۈسەينىي ئاھىدىن ئوت تۈشسە ھەريان، ئەيىب ئەمەس،
 ئىشقى مۇنداق ھەمرەھ ئەتتى، ئاھۇ ئەفغانىمغە ئوت.

※ ※ ※

تۆكۈپ قانىم، تەرەھھۇم قىلمادىڭ ھېچ،
 كۆرۈپ ھالىم، تەبەسسۇم قىلمادىڭ ھېچ.
 تەبەسسۇم قىلمايىن، جانىمنى ئالدىڭ،
 ئالىپ جانىم تەرەھھۇم قىلمادىڭ ھېچ.
 جەھان ئەھلى كۆيۈپ ئاھىمدىن، ئەي يار،
 بۇ ھالىمدىن تەرەھھۇم قىلمادىڭ ھېچ.
 فىراقىدا، كۆڭۈل، كۆپ چەكتىڭ ئەفغان،
 ۋىسالىدا تەرەننۇم قىلمادىڭ ھېچ.
 ھۈسەينىي، ھەجر دە ئەفغاندىن ئۆزگە
 كۆرۈپ مېنەت، تەنەئۇم قىلمادىڭ ھېچ.

* * *

تازە بولدى، باغۇ كۆڭلۈمدە فىراق ئازارىدۇر
 جىلۋە قىلدى گۈل نېتەي باغرىمدا ھىجران خارىدۇر.
 سەرۋۇ گۈلدىن ھەردەم ئەفزۇن بولسا دەردىم، نې ئەجەب،
 دەردلىك كۆڭلۈم چۈ ئول ھەمدەرد يارىم سارىدۇر.
 ۋەھ، نېتەي گۈلنار ياڭلىغ دالىلار نەززارەسىن،
 مەنكى بىر گۈلرۇخ ئۈچۈن باغرىمدا ھىجران خارىدۇر.
 ناسىھا، گۈلگەشتىدىن كۆڭلۈم ئىلاجىن قىلماقتم،
 خەستە كۆڭلۈمگە تىكىلگەن خار ھىجران كارىدور.
 چەرخى دەۋۋاردۇر ئەرىرى گۈلرۇخۇڭدىن گۈل چاغى،
 ئەي ھۈسەينىي، بۇ فىراق ئول ۋەئەندەنىڭ بولجارىدۇر.

* * *

فۇرقەتىڭدىن خەستە كۆڭلۈم قەترە - قەترە قان ئېرۇر،
 ئەللاھ، ئەللاھ، بۇ نە ھىجران بىھەدۇ پايان ئېرۇر.
 ھەرسارى يۈز زەخم ئېرۇر، جىسمىمدە، ۋەھ، ناسىھ تىلى،
 ھىجر ئوقىدىن ھەر جەراھەت ئىچرە بىر پەيكان ئېرۇر.
 كۆز قىلۇر بۇ ۋەجھىدىن تۈنلەر دۈرى ئەشكىن نىسار
 كىم خەيالىڭ جان ئۆيىدە ھەر كېچە مەھمان ئېرۇر.
 خەنجەرى جەۋرىڭ تۇرۇر، ئوتلۇق كۆڭۈل ئاسايىشى،
 سۇۋ نېچۈككىم، تەشەنە لەبلەر دەردىغە دەرمان ئېرۇر.
 ئەي ھۈسەينىي، ھىجر ئارا بىخودلۇغۇم ئەيب ئەتمەگەي،
 ھەر كىشىكىم بىر پەرى ئىشىقىدە سەرگەردان ئېرۇر.

* * *

غۇنچەئى خەندان بارىپ، كۆڭلۈمدە قالدى خار - خار،
 تىنماغۇر جانىمغە ئانىسىز دۇنيادا بارى نە بار.
 سەرۋ قەدلەر، لالە رۇخلاردىن ئاچىلماس بۇ كۆڭۈل
 ۋەھ، نېتەيكىم، دەھر باغى ئىچرە يوق ئول گۈلئۇزار.
 ۋەسل جامىدىن ئاچىلۇر ئەردى كۆڭلۈم باغ - باغ
 ۋاي يۈزىڭ ۋايكىم، ئول مەي بارىپ قالمىش خۇمار.
 قايداكىم كۆرسەڭ ئانى، كۈلمەك بىلەن خۇرسەند ئىدىڭ،
 ئەكسىن ئەيلە، ئەي كۆڭۈل، ھەر يەردە يىغلا زار - زار.
 ۋەسل ئارا ھەردەم ساڭا جانىم فىدا ئەيلەي دېدىم
 نېچۈن، ئەي ئارامى جانىم، ئەيلەدىڭ مەندىن كەنار.
 بار دېمە جان، سەن غەنىمەت تۇت مۇزەففەر ۋەسلىنى

كىم ئۆتۈپتۇر دۇنيادا، مۇنداق بەلالار بىشۇمار.
ئەي ھۈسەينىي، يارسىز سەن نەيلەگۈڭ ئالەم ئارا،
كۆپ ئەدەم سەرمەنزىلى، ئەزىمىن قىلىپ كەينىچە بار.

※ ※ ※

ئىشقىنى مەن ئەتسەلەر، شەۋقىم ئوتى ئەيلەر سىتىز،
شۇئە ياڭلىغىكىم نەفەس تەئسىرى ئەيلەر ئانى تىز.
ئىشق دائىم زەئفلىك جىسمىمنى ئىستەر ئۆرتەگەي،
ئەللاھ - ئەللاھ، نېچە قىلغاي بەرق خەس بىرلە سىتىز.
جۈزۈۋ جۈزۈم ھەجر ئارا، بىر - بىردىن ئايرىلماق تىلەر،
كاش قىلساڭ ھەجر تىغىدىن تىنمايىنكىم رىز - رىز.
تىرەدۇ ئول تۈررە گويىكىم فەلەك فەرۋىزىنى
خەتتىڭ ئۈزرە بولدى ھىجرانىم تۈنىدىن مۇشكىبىز.
قامەتتىڭ سەرۋى بۇ ئالەمدە، قىيامەت بەستۈرۈر،
جىلۋە بىرلە بەس، يانا ھەر لەھزە سالما رۇستەخىز.
ياردىن ئايرۇ تىرىكلىك ئىستەمەسمەن، ساقىيا،
ھەجرى زەھرىدىن مېنىڭ جانىمغە بولغىل جۈرئە رىز
ئەي ھۈسەينىي، رۈزى ئىشق ئەھلىگە دىلبەر كويىدۇر،
تاپسالار زۇھد ئەھلى جەننەت، سەن ئانىڭ كويىدا كېز.

※ ※ ※

كۆز قاراسىن ھەل قىلىپ، يازدىم ساڭا ئەجزۇ نىياز.
كۆز ياشىمنى ھەم سېپىپ، ئول نامەغە، ئەي سەرۋى ناز.
ئىشق ئەتكەچ ئەقلۇ - ھۈشۈم، سەبىر ھەريان پۇتراشۇر،
ئوت قاين يۈزلەنسە ۋاجىبتۇر، ئول ئەلگە ئىھتىراز.
ئاشكارا جان ئەگەر، لەئلىك سۆزىن ئايتۇر، ۋەلېك،
ياشۇرۇن غۇنچەڭ بىلەن، كۆڭلۈمنى باردۇر ئۆزۈ راز.
ئول نە قامەتتۈركى، بارچە راستلار ئەيلەپ دۇئا،
دەركى: بۇ گۈلشەن ئارا، ئول سەرۋ بولسۇن سەرفەرار.
شەۋقۇ سەبىرم نەقدىنى، ئەيلەي ئانى كۆرگەچ فىدا،
دېمەسە ئەيب ئەيلەپ، ئول مەھۋەش بۇلارنى كۆپۈ ئاز.
چۈن ھەقىقەت نۇرى ئول، ئارەز تەجەللىسىندەدۇر
نې ھەقىقەت ئولكى: ئانىڭ ئىشقىنى ئوينار مەجاز.
ئەي ھۈسەينىي، يار كويى كەئبەسى نەۋرۇز ئېرۇر،
نې ئەجەب، گەر بىنەۋالار ئەيلەر ئاھەڭگى ھىجاز.

※ ※ ※

ئول قوياش كويىدا مەن دىۋانەنى بەند ئەيلەڭىز
بارى بۇ تەزۋىر ئىلە كۆڭلۈمنى خۇرسەند ئەيلەڭىز.
كويىدا مەن تەلبەنى، يۈز جەۋر بىرلە ئۆلتۈرۈپ،
ئول سۇئۇبەتلەرنى يۈز دىۋانەگە پەند ئەيلەڭىز.
ئىستەپ - ئىستەپ تاپساڭىز، كۆڭلۈمنىكىم بۇزمىش مېنىڭ،
ۋەسل تىغى بىرلە سىز، پەركەندۈ پەركەند ئەيلەڭىز.
خەستە كۆڭلۈم زەئفى ھەددىن ئۆتسە قۇۋۋەت كەسبىگە،
دوستلار ئول يۈزۈ لەب يادىنى گۈلقەند ئەيلەڭىز.
كۆڭلەكىن چاك ئەتسە گەر ئول مەست، ئەيلەرسىز رۇفۇئۇ،
رىشتەئى جانمىنىڭ ھەر تارىغە پەيۋەندە ئەيلەڭىز.
كۆڭلۈمە ئىلمۇ - ئەدەب تەئلىمى كۆپ بەرمەك ئىلە،
ۋامىقۇ فەرھادۇ مەجنۇندەك خىرەمدە ئەيلەڭىز.
گەر ھۈسەينىي دېسەڭىز، شۇرابە تۆككەي تەلخ - تەلخ،
خۇبلار، گاھى ماڭا باقىپ، شەكەر خەند ئەيلەڭىز.

※ ※ ※

يا رەب، ئول گۈل ئىچرە، غۇنچە نېگە گۇفتار ئەيلەمەس؟
يا بىلىپ بىلمەسكە سالىپ سىررىم ئىزھار ئەيلەمەس؟
تاش بىلەن پۇلاتقا ئاھىم ئوتتۇر كار ئەيلەمىش،
نە قاتتىغدۇر ئول كۆڭۈلكۈم، ھېچ ئاڭا كار ئەيلەمەس.
ئول جەفاكەش بىلگەي ئەھۋالىم، قاتتىغ سەئب ئېركەننى،
كىم بولۇپ قانلار غەمى، ئىشقىڭ پەدىدار ئەيلەمەس
ئىشقى مەئىدە قىلۇر ناسىھ تىلى كۆڭلۈمنى رىش،
يوقسە بۇ غەم غۇنچەسىن، تاڭ ئېلى ئەفگار ئەيلەمەس.
تۇبىئى جەننەت مەگەر يۈز ناز ئىلە كەلسە خىرام،
سەرۋى نازىم ئالدىدا، ئول ئەزىمى رەفتار ئەيلەمەس.
ئىنسۇ جىنغا گەرچە يوق، نالەمدىن ئۇيقۇ، ۋاھ نې سۇد
كىم، دەمى يۈز ئۇيقۇسىدىن ئانى بىدار ئەيلەمەس
سەنكى تارتىپ تىغ، ئەل بۇغىزىن چىكەرلەر ھەر تەرەپ،
بارچەسى تەئجىل ئۈچۈندۇر، كىمسە زىنھار ئەيلەمەس.
گەر ھۈسەينىي ئىشقىنى ئىقرار تارتار ئەھل زۇھد
ئەھل ئەمەسلەر، يوقسە، ئول بۇ ئىشتىن ئىنكار ئەيلەمەس.

※ ※ ※

مەندە ھەردەم يۈز نىيازۇ، ئۇندا ئىستىغناۋۇ بەس،

ھەر زەمان يۈز جان بېرەي، ئول شوخ بىپەرۋاۋۇ بەس.
 دېمەڭزكىم زۇلفى سەۋداسى، ھەزىن كۆڭلۈمدە بار،
 كىم ئېرۇر دىۋانە كۆڭلۈمدە ھەم ئول سەۋداۋۇ بەس.
 ئىشقى تاراجىدا باردى، دىنۇ - ئىسلامم داغى،
 دېمەڭزكىم، بولمىشەم دىۋانەئى شەيداۋۇ بەس.
 نە كۆڭۈلدە سەبىر قويدى، جانىم ئىچرە نې قەرار.
 يوقكى ئىشقىڭ، ئەقلۇ - ھوشۇم ئەيلەدى يەغماۋۇ بەس.
 يەرگە كىرسۇن ئەشكىم ئاققۇزدىيۇ باغرىم قان ئېتىپ،
 يوقكى مەخفى سىرى ئىشقىم ئەيلەدى ئىفشاۋۇ بەس.
 قىلمادى ئۇششاق ئەقلۇ دىنۇ، نەڭگۇ نام تەرك
 مۇنچە رەسۋالىق قەبۇل ئەتتىم مەنى رەسۋاۋۇ بەس.
 ئەي ھۈسەينىي، ئىشقى ئىلە، چۈن ئافىيەت جەم بولمادى،
 ھەرنە كەلسە ئۇرما دەم، كۆڭلۈڭ ئارا ئاسراۋۇ بەس.

※ ※ ※

ئىشقى سىررىن ئاشىق ئولغان مۇبتەدالاردىن بىلىڭ،
 ۋەسل كامىن تاپماي ئۆلگەن بىنەۋالاردىن بىلىڭ.
 ئىشقى ھەجرۇ دەرد قەسدىم قىلدىلار، گەر ھالىمە
 ۋاقىقى ئېرمەسىز، بۇ يۈزلەنگەن بەلالاردىن بىلىڭ.
 تەندە ھەر ئوق زەخمىدىن باغرىمدا ئەيلەڭ بىر باشاق،
 ئول باشاقلارنىڭ ھىسابىن بۇ يارالاردىن بىلىڭ.
 ئىشقى ئارا ئەندۇھۇ ھەسرەتسىز، نېتەر كۆڭلۈمگە زەئۇف،
 قۇۋۋەتتىن ئول ناتەۋاننىڭ بۇ غىزالاردىن بىلىڭ.
 ئەيكى، بىلمەسىز جۈنۈنۈم، چۈن سورارسىز ھالەتتىم،
 ئانى شەرھ ئەيلەردە، نامەفھۇم ئەدالاردىن بىلىڭ.
 بىلمەگەنلەر ئىشقىنىڭ بىدادى مەجنۇن ھالىغە،
 بىر جەفا، مەن تارتقان ئول تۈرلۈك بەلالاردىن بىلىڭ.
 روزگارمىنىڭ قارا بولغانلىقى، كەيفىيەتتىن،
 ئەيكى، بىلمەسىز، كۆزۈ قاشى قارالاردىن بىلىڭ.
 جامى جەملىك شاھلارنىڭ ھەشمەتتىن مەيخانەدە،
 دەرد ئۈچۈن سۇنغان سەفال، ئىلتۇر گەدالاردىن بىلىڭ.
 گەر ھۈسەينىي ھالەتتىن، ئىشقى ئىچرە بىلمەسىز، ئانى
 رىندىلىق كويىغە تۈشكەن پارسالاردىن بىلىڭ.

※ ※ ※

تۈشكەلى ھەجرىڭدە، ئەي سەرۋى گۈلئەندامم مېنىڭ،
 نە كۈزۈمدە ئۇيقۇ بار؟ نە جاندا ئارامم مېنىڭ.

يەتكۈرۈرمەن شامغە ھەجرىڭ كۈنىن يۈز رەنج ئىلە
تاڭغە، ۋەھ بىلمەنكى، نە ياڭلىغ يېتەر شامىم مېنىڭ.
ھەرقاچان مەيگۈن لەبىڭ ھىجراندا چەكسەم قەدەھ،
ئىككى كۆز خونا بىدىندۇر لەب بەلەپ جامىم مېنىڭ.
سوزى ئىشقىمنىڭ سەبادىن، ۋەھ، نې نەۋۋ ئىرسال ئېتەي،
كىم سەمۇم ئولۇر ئېسە يەتكۈرسە پەيغامىم مېنىڭ
دېگەسەن، ئەي نامە ئېلتۇر پەيك، زارۇ خەستەدۇر،
گەر ھۈسەينى ھالىدىن سورسا دىلئارامىم مېنىڭ.

※ ※ ※

زۇلفى ئاچىپ، مەن تەلبەنى ئاشۇفتە ئەھۋال ئەيلەدىڭ،
چىنى ئەبرۇ كۆرگۈزۈپ، كۆڭلۈمنى بىھال ئەيلەدىڭ.
ئۆپكەلى كەلدى كۆڭۈل، زۇلفۇڭ ئۈچۈن، ئەي سەرۋى ناز،
سەرفەراز ئەيلەر مەھەلدە ئانى پايىمال ئەيلەدىڭ.
جان قۇشىن سەيد ئەيلەمەككە لەئلىڭ ئۈزرە، ئەي قۇياش،
دانەئى مېھرى ئەتتىڭ، ئەمما ئاتىنى خال ئەيلەدىڭ.
ھەرقاچان دېدىم: ۋەفا قىل، ئەيلەدىڭ يۈز مىڭ خەيال
ئەمدىكىم دېدىم: جەفا قىل، ئانى فىلھال ئەيلەدىڭ.
قەتل ئېتەي دەپ كەلمەدىڭ باشمىغە، ئەي سەرۋى رەۋان،
ئۆزگەلەر قەتلىغە بولدۇڭ، مۇنى ئىھمال ئەيلەدىڭ.
تىغى قەتل ئوردۇڭ كۆڭۈلگە، شۈكر ئېرۇر، لېكىن ماڭا،
كىم، ۋەفاسىزلار غەمىدىن، فارىلغۇل - بال ئەيلەدىڭ.
گەر ھۈسەينى ھەجر ئارا دېدى: «فېغان ئەيلەي فېغان!»
شۈكرىم ۋەسلىڭ بىلەن ئول دەم تىلىن لال ئەيلەدىڭ.

※ ※ ※

ۋەھ، نە ئىشتۈركىم، مەن ئانى مېھرىبان قىلدىم خەيال،
ئۆزگەلەردىن ئول مېنى، كۆپرەك قىلۇر ئازۇردە ھال.
كىمىنىكىم ئاندىن مالالەت دەفئىنى مەن كۆزلەدىم،
ئاندىن - ئوق بولدى، باقىپ تۇرغۇنچە ۋاھ خاتىر مەلال.
ئانىكىم مەن قىلمادىم، ئازۇردە بولغان سۆز چاغى،
قىلدى ئول ئازۇردە سۆز بىرلە، مېنى تاپقاچ مەجال.
كىمىنىكىم مەن ئىستەدىم، بولغاي مەسھادەك فەسھ،
ئىستەر ئولكى مەن دەم ئۇرماي بولغامەن ئالدىدا لال.
نېچە مەن ۋەسل ئىستەسەم، ئول ۋەسل ئارا ھىجران تىلەر،
ئول تىلەر ھىجران نېچە ھىجران ئۆتۈپ تاپماس ۋىسال.
ئەي ھۈسەينى، تۇرغە ھالەتتۇر، مۇنى كىمدىن سوراي،
قىل يانا بىر قاتلە رەھم، ئول ياردىن ئەيلەي سۇئال.

※ ※ ※

ھەجرىڭ ئوتى جىسمى زارىم قىلدى قۇل، ئەي يار، بىل،
 گەر بىنا قىلساڭ مەزارىم تەرھىن ئول قۇل بىرلە قىل.
 قەتل ئېتىپ ئەۋۋارە كوڭلۇمنى، بۇزۇق جىسمىم ئارا،
 ۋاھ بىلىپ بىلمەسكە سال، ئەي جان، كېلىپ نەززارە قىل.
 ئول قەدۇ يۈز ھەجرىدىن ئۆلسەم، بېزەپ گۈل بەرگى ئىلە،
 تۇفراغىمنىڭ باشى ئۈزرە، سەرۋ ئېكىپ مىل ئەيلەگىل.
 ئەيلەگەيلەر سەئىبى دەردىم شەرھىدىن ئىزھار ئەجز،
 بولسا ھەر زەخمىم، ئاغىز پەيكانىڭ ئول ئاغزىدا تىل.
 گەر يۈزۈڭ بولسا مۇدەۋۋەر، سونبۇلۇڭ ئەسرۇ ئۈزۈن،
 ھېچ ئەرمەستۈر ئەجەب، نېچۈنكىم ئول ئايدۇر بۇ يىل.
 ئەي ھۈسەين، يەتسەڭ موسافىر ئايىمە، زىنھاركىم،
 ھەجر زىنداندا ئانىسىز تىيرە ھالىمنى دېگىل.

※ ※ ※

چۈن جۈنۈن زەنجىرىگە بولدۇم گىرىفتار، ئەي كوڭۈل،
 بولغاسەن فەرسۇدە جانىمدىن خەبەردار، ئەي كوڭۈل.
 قاچسام ئول زەنجىر ئىلە، ئەۋۋارەلىق سەھراسىغە،
 قىلما ھالىمنى خىرەد ئەھلىگە ئىزھار، ئەي كوڭۈل.
 قويكى دەۋراننىڭ جەفا ئايىن ئېلى بىدادىدىن،
 بولمايىن ھەرگىز ئۇلار ئىچرە پەدىدار، ئەي كوڭۈل.
 ئاندە ھەم قويماي تاپىپ، دىۋانەدۇر، دەپ باغلاغان،
 سۆدرەپ ئېلتۈر بولسەلەر، خەلقى سىتەمكار، ئەي كوڭۈل.
 قىلسەلەر غەۋغا ئۇلۇس، جانىمغە بىداد ئەتكەلى،
 مەندىن ئول دەم لەھزەئى ئايرىلما زىنھار، ئەي كوڭۈل.
 شايدە ئول ياڭلىغ تەماشاشارى مەھۋەشلەر بىيىك
 كەلگەي ئول شەمشاھ قەددۇ ماھ رۇخسار، ئەي كوڭۈل.
 كۆرگەچ ئانى گەر ھۈسەينى ياڭلىغ ئەتسەڭ تەركى ھۇش،
 ھەسرەتمدە قىلغۇچى، جانىمنى نىسار، ئەي كوڭۈل.

※ ※ ※

قانى بىر مەھۋەش، ئاغا سوزۇ گۇدازىمنى دېسەم،
 قانى بىر مۇشقىكى بىردەم ئاڭا زارىمنى دېسەم.

ئاڭلاغايلاركىم ھەقىقەت سىررىدىن خالى ئەمەس،
 ئەل ئارا كەيپىيەتتى، ئىشقى مەجازىمنى دېسەم.
 يەتتى چەرخ ئەۋراي تۇرغان، يەتتە بەھار ئولسا مىدات
 بىر زەمانلىق ھەجر ئارا، سۈزۈ گۈدازىمنى دېسەم.
 دەۋر ئارا ئاشۇب، كۆپ چۈشكەي، سەلامەت قالغاي ئازى
 دەردۈ سەبىرىم شەرھى ئىچرە كۆپۈ ئازىمنى دېسەم.
 ۋەھ نېتەيكىم، نازۇ ئىستىغناسىن ئەيلەر بىرگە يۈز،
 ھەر نېچەكىم نۈكتەئى ئەجزۇ نىيازىمنى دېسەم.
 كۆركى تەر دامەندۈر، ئانى نە دەيىن ئەرزىر ئەگەر،
 كۆڭۈل ئاتلىق سادە، رىندى، پاكپازىمنى دېسەم.
 دەۋزەخ ئولسۇن مەسكەنم، گەر تۈبىئى جەننەت سۆزى
 ئۆتسە ئانىڭ ئوترۇسىدا سەرۋى نازىمنى دېسەم.
 كۆيمەگەن پەرۋانە مەندەك قالماغاي ھىجران تۈنى،
 بەزم ئارا گەر لەمئەئى، شەمئى، تىرازىمنى دېسەم.
 ئەي ھۈسەيىنى، ئەل سەلامەت كۆپىدىن بولغاي جىلا،
 گەر نەۋائىي ياڭلىغ ئاھەڭكى ھىجازىمنى دېسەم.

※ ※ ※

قىلغان ئېرىمىش ئول پەرى تەركى مۇھەببەت بىلمەدىم،
 تۈشكەن ئېرىمىش جاۋىدان كۆڭلۈمگە فۇرقەت بىلمەدىم.
 مەن ئاڭا جانىم فىدا قىلماقتەۋۇ ئول جانىمە
 ھەجر ئوتى ياقمىش، قويارغە داغى ھەسرەت بىلمەدىم.
 ئاشىق ئولغاندا ئۈمىدىم بار ئىدى، نۇشى نېشات،
 ئاندا بار ئىركەننى، مۇنچە نشۇ - مەنەت بىلمەدىم.
 شۇئەئى شاۋقۇن يورۇتتۇم، ۋەھكى مەھزۇن جانىمە،
 ھەر بىر ئۇچقۇن بولماغىن بىر بەرقى ئافەت بىلمەدىم.
 ۋەسل ئۈمىدى بىرلە ئىشقى ئاسان كۆرۈندى، ۋايكىم،
 ئاندا ھەردەم بار ئىكەننى، مۇنچە شىددەت بىلمەدىم.
 مۇبتەلا بولغاندا ئول كافىرغە، قىلدىم تەركى جان،
 بىر يولى بەرباد بولۇرنى، دىنۇ، مىللەت بىلمەدىم.
 ئەي ھۈسەيىنى، ئىشقىنى قىلدىم نىھان، قىلىنمەن گۇمان،
 مۇنچە رەسۋالىق بىلەن، توتماقنى شۇھرەت بىلمەدىم.

※ ※ ※

ئاتەشىن خىلئەت دېمە، جىسىمىم ئۈزە، ئەي دىلبەرىم،

كىم ئېرۇر ئىشقىك ئوتى بىرلە تۇتاشقان پەيكەرىم.
يا ئېرۇر سىماب دەپ قىلما گۇمانكىم، ئىشقى ئوتى
ئۆرتەدى مەجرۇھ جىسمىمنى، ئېرۇر خاكىستەرىم.
دېمە ئەخگەردەك لىباسىك ئۈزرە بار سىمابى تون،
كۈلدۈرۈر سىمابىسىيۇ ئاتەشىندۈر ئەخكەرىم.
زىننەت ئۈچۈن دېمە، بار جىسمىڭدا گۇنا گۇن لىباس،
ئىشقى ئۆرتەپ سەر - بەسەر قىلمىش بۇ زىبۇ زىۋەرىم.
ئۇچقاي ئەردىم ھەر زەمان ئەزبەسكى تەگمىش ناۋەكىك،
بولماسە ئېردى ئەگەر، پەيكانلارنىڭدىن لەنگەرىم.
كۈيىدا خىش تاكى بىر كۈن قويمىشەم، باش ئاستىنە
ئەيلەڭىز زىنھار چۈن ئۆلسەم لەھەتتە بىستەرىم.
ئەي ھۈسەينىي، بولمىشەم زوھدۇ رىياسىدىن خالاس،
بولغالى مۇغ كويى سارى دەير پىرى رەھبەرىم.

※ ※ ※

تىغ بىلەن كۆڭلۈمنى قىلىدىك زەخم، ئەي سەنەم،
قان تۇرمايدۇ دەپ، ئول زەخم ئۈزرە كۆيدۈردۈك تۈگەن
يۈز تىكەندە، يىڭنە بىرلە ۋايكىم، زەخم ئەيلەدىك،
ھەجر ئارا زەخمىك، ئاياغىغا كىرىپتۈر تىكەن.
ھەيى دەپ قايغۇرماغىل جانۇ، نەئاسىغ ئەمدىكىم،
دەردى ھەجرىڭدىن ئەدەم سەرمەنزىلىن قىلدىم ۋەتەن.
ئەيكى ياپتىك كۆڭلۈمە، سەبرۇ - سەلامەت پەردەسىن،
پەردەئى سەبرى ئېرمەس، ئولكى بار ئېرمىش كەفەن.
جانغە ئوت ياقسا، مەرھەم ياققانچە شاد بول
ئەي ھۈسەينىي، ئىشقى ئارا، بۇ نە ئېرۇر، ۋەجھى ھەسەن.

※ ※ ※

ئاھ ئەگەر كۆرسەم يانا، ئول ماھى تابانمىنى مەن،
بەرگەمەن شۇكرانەئى، ۋەسلى ئۈچۈن جانمىنى مەن.
ئەي مۇسۇلمانلار، قويۇڭكىم، سەرفى قىلدىم يولىدا،
زۇلفىدىن زۇننارە باغلاپ، دىنۇ - ئىمانمىنى مەن.
ئىشقىدا تۈن كېچەلەر كۆپ يىغلاماقتىن ئاقبەت،
ئاشكارا ئەيلەدىم بۇ سىررى پىنھانمىنى مەن.
دېدى ئاخىر بار مۇرادىمكى، سېنى ئۆلتۈرۈمەن،

گەر سېنىڭ رەئىيىتىڭ بۇدۇر، قىلدىم بېھىل قانىمنى مەن.
نېمە دەرسەنكىم، ھۈسەينىي، قالمادى جاننىڭ سىنىڭ
ئەي نەسەتتەڭگۈ، نېتەي بۇ يارسىز جاننىمنى مەن.

※ ※ ※

گەر كېلىپ ۋەيرانە قەبرەمنى زىيارەت قىلغاسەن،
رەھم ئىتىپ، ئەي قاتلىم، ئانى ئىمارەت قىلغاسەن.
قەتل ئارا تەسلىم ئېرۇر، ئەي ھىجران ئالىڭدا ئەجەل،
نېچە ئالىپ جانىم، ئىزھارى مەھارەت قىلغاسەن.
چۈن كۆڭۈل قويمايدىڭۇ ئارامۇ سەبرۇ ئەقلۇ دىن
ئەمدى، ئەي زالىم، بۇ كىشۋەردە نە غارەت قىلغاسەن.
ئاھ ئالىدا ساۋۇق - سالىقىنسىن، ئەي دەۋزەخ ئوتى،
ھەردەم ئەر يۈز قەتل ئىزھارى ھەرارەت قىلغاسەن.
ئول ئاي ئىستىغناسىدىن ئەفلاك ئېرۇر پەس، ئەي كۆڭۈل،
ھاجەت ئېرمەستۈركى، سەن ئەرزى ھەقارەت قىلغاسەن.
نېچە بار قەتلىغە مەئمۇر ئەيلەبان، ئول غەمزەنى،
ياشۇرۇن لېكىن مېنىڭ سارى ئىشارەت قىلغاسەن.
ئەي ھۈسەينىي، ئىشقىدىن كەچكۈمكى، مۇھلىكتۇر دېدىڭ،
ياخشىراق گەر ئەمدىكىم تەغىرى ئىبىرەت قىلغاسەن.

※ ※ ※

ھېچ مۇسۇلمانغە، نىگارا، داغى ھىجران بولماسۇن،
كىم ۋىسالىڭدىن جۇدا بولسا، ئاڭغا جان بولماسۇن.
كۆز ئۇچىدىن ناۋەكى جەۋرىڭ بىلەن ئۆلتۈر مېنى،
دامەنى پاكىڭ، بىگىم، ناگاھ ياناقان بولماسۇن.
خەستە كۆڭلۈم بەندى، زۇڭفۇڭدىن پەرىشاندۇر بەسى،
جەمئ قىلغىل سۇنىبۇلۇڭنىكىم، پەرىشان بولماسۇن.
جانغە ئايتتىم دىلبەرى، نادان ئېلىدىن، ئاھ - ئاھ،
ھېچ كىشىنىڭ دۇنيادا مەھبۇبى نادان بولماسۇن.
جان بېرۈردە كېلىپ ئۆلتۈر، بىردەمى كۆرەي سېنى،
كىم ھۈسەينىي كۆڭلىدە، ئەي دوست، ئەرمان بولماسۇن.

※ ※ ※

كۆڭلۈم ئالۇر غۇنچەنى سىراپى گۇفتارى بىلەن،
جانىم ئۆرتەر ئاتەشنى لەئلى شەكە بارى بىلەن.
دەھر بازارىدا غەۋغا سالدى، يۈسۈف ھۈسنىكىم،
جىلۋەگەر بولدى سېنىڭ ھۈسنىڭ نەمۇدارى بىلەن.

تىغى زەخمىنىدىن ئېرۇر، خۇرسەند كۆڭلۈم، ئەي رەفق،
 ياقسە، مەرھەم قوي، ئۆلەي، ئول روھم ئازارى بىلەن.
 مەھۇ مەن ئانداق ئول ئاي ھۇسنىغەكىم، يوقتۇر ئىشىم،
 ئىشقىنىڭ ئىخفاسىيۇ دەردىمنىڭ ئىزھارى بىلەن.
 يالغۇز ئول ئاي ھەجرىدە سەرگەشتە ئېرمەس، مەنكى بار،
 چەرخ ھەم بۇ ئىشقا بائىس دەۋرى پەركارى بىلەن.
 ئەيكى دەرسەن تاپمادىم، مەتلۇبنى كۆپ ئىستەبان،
 بىلكى ئول ئىستەردە ھەمراھدۇر، تەلەبكارى بىلەن.
 ئىتلارغە تۇئمە بولغاي دەپ، ھۇسەينى قويدى يۈز،
 ئول سەنەم كويغە ئۇريان جىسمى ئەفگارى بىلەن.

※ ※ ※

ھەجر شامى ئاي چىقىپ، مەن يىغلار ئەردىم دەرد بىلەن
 سەيرلەر قىلدىم سېنى ئىزدەپ، مەھى شەبگەرد بىلەن.
 ئاي ئۇياققاچ يانە كۆڭلۈمنى بۇزۇپ يالغۇزلۇغۇم،
 تىيرە شامىم ئەندۇھىدىن يىغلادىم كۆپ دەرد بىلەن.
 چەرخ ھەم ئەنجۈم سىرىشكىن ھالىمە كۆپ ساچتى، لېكى
 بولمادى يىغلاردا تەڭ مەن زارى غەمپەرۋەرد بىلەن.
 ماتەمغە چەرخ كۆك ئەيلەپ لىباسىن، تۈن قارا،
 سۈبھ ھەم ئەيلەپ ياقاسىن چاك ئاھى سەرد بىلەن.
 شامى ھىجراندىن قۇتۇلغۇنچە، ئىستىتىم مەھردەك
 ئەشك سېلىن ئاققۇزۇپ، تىترەپ ئۇزارى زەرد بىلەن.
 دەھر بوستانغە كۆپ قويما كۆڭۈل، ئەي ئەندەلب،
 كىم ئاڭا بۇيى ۋەفا يوق، يۈز تۈمەننىڭ ۋەرد بىلەن.
 ئەي ھۇسەينى، ئۇيقۇ بىخۇدلۇق، يېمەك غەمدۇر ساڭا،
 تا نە بولغاي ئاقىبەت، ھالىم بۇ خابۇ خورد بىلەن.

※ ※ ※

شامى ھىجرانىڭنى كۆرگەچ، كەلدى زۇلفۇڭ يادىمە،
 تۈشتى سۈبھى ۋەسل ئۈمىدى خاتىرى ناشادىمە.
 مەست ئىكەندە دېمەگىل سۈندۈم ئاياغكىم ئۆپكەسەن،
 ئەمدى سۇنغىل ئۈسرۈك ئېردىم، ئەمدى كەلمەس يادىمە.
 مەقدەمىڭدىن يۈز خەراب ئاباد ئېرۇر، ئەي گەنجى ھۇسن،
 ۋەھ، نە بولغاي بىر يىتىشىشەڭ بۇ خەراب ئادىمە.
 قايدا جەننەت سەرۋى بىرلە ھۇرىغە قويغاي كۆڭۈل،
 گەر مەلەك نەززارە قىلسا، سەرۋى ھۇرى زادىمە.
 زىكرىدۇر ئاغزىمدا سۈبھۇ شام، زاھىد، دېمە سۆز،
 سۈدى يوق پەندىڭ بىلەن سالما فۇتۇر ئەۋرادىمە.

ئەقىل قەيىدىدىن خەلاس ئولغاي ئىدى، مەجنۇن ئەگەر،
ئىشقى تەۋرىدە قۇلاق سالسا ئىدى ئىرشادىمە.

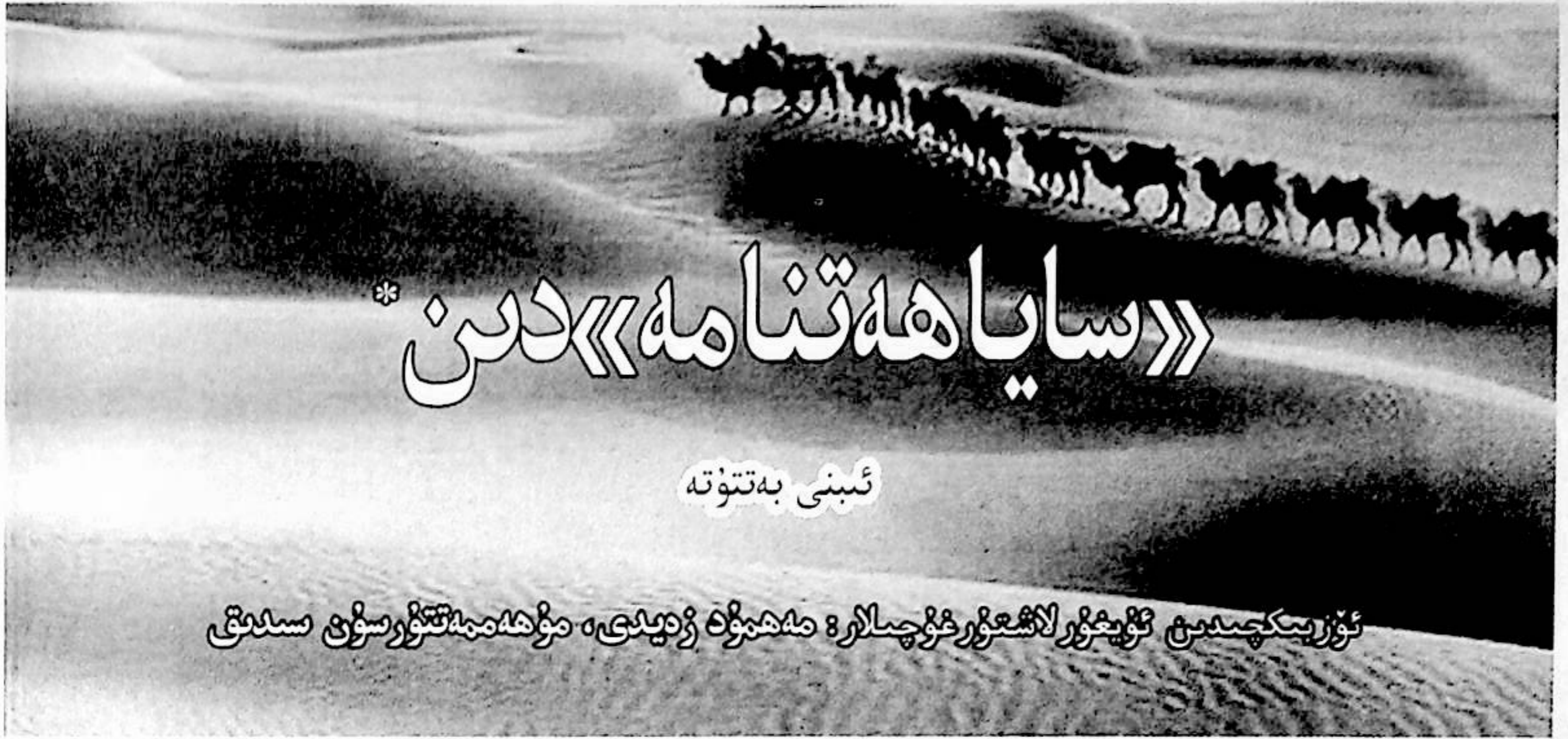
※ ※ ※

خەتتى جان ئەفزا چېكەرمىش لەئلى خەندان ئۈستىگە،
خىزىدە كىكىم سايە سالغاي، ئابى ھەيۋان ئۈستىگە.
ئۈيلەدۈكىم زەخم ئۈزە، ھەريان چېبىن قىلغاي ھۇجۇم،
زاغلار قونسا بۇ قانلىق جىسىم ئورىان ئۈستىگە.
كۆز ياشىم سېلىدىن ئولماس زەئفلىك جىسىم ئەيان،
قايدا بىر خەس زاھىر ئولغاي، بەھرى ئۇممان ئۈستىگە.
كۈلبەم ئىچرە ئۆرتەنۈرمەن، تۈشكەن ھالىمگە كۆيۈپ،
قايسى بىر قۈشكىم، دەمى قونسا بۇ ۋەيران ئۈستىگە.
باشىڭ ئۈزرە گۈلمۇ سانچىپتۇرسەن، ئەي رەئنا نىھال،
يوقسە پەيۋەندە ئەيلەدىڭ، سەرۋى خىرامان ئۈستىگە.
ھەجر ئوتى بىدادىدىن بىلگىلىكىم ئاھى دۇددۇر،
ھەر بۇلۇتكىم سايە سالغاي، ئەھل دەۋران ئۈستىگە.
ئىتلارنىگە گەر فىدا بولدى سۆڭەككەك پەيكەرىم،
ئەي ھۈسەينىي، ھەيرەت ئەتمە، سۆز باردۇر جان ئۈستىگە.

※ ※ ※

ئەي كۆڭۈل، گەردۈن بەلىيات تاشنى ياغدۇردىلا،
ھەر تەرەق سەبىرىم ئۆيى دىۋارىنى سۇندۇردىلا.
قىلمادى ھەم تەرك ئۈچۈن دىۋارىغە بەردى شىكەست،
سېلى غەم سەككىن قارا تۇپراقغە ئىندۇردىلا.
ئەيلەر ئىردىم ئىشقىنىڭ رەسۋالارىغە سەرزەنش
بولغالى رەسۋا سۆزۈم، لاپ ئەركەنى بىلگۈردىلا.
ئەتسە ھەر غەم، ئىلمۇ - ئەقىل ئەۋزاقى ئەردى مۇنىسىم،
ھەر ۋەرەقنى بىر سارى ئاھىم ئېلە ساۋۇردىلا.
مەزرەئى زۇھىد ئىچرەكىم جەمئ ئېردى سەبىرىم خىرمەنى،
سەكرىپ ئول خىرمەنغە بىر بەرقى، بەلا كۆيدۇردىلا.
ئافىيەت كۈنجىدە دائىم باشىم ئېردى سەجدەدە،
ئىشقى ئاخىر مۇنچە شىددەت باشىمە كەلتۈردىلا.
ئەي ھۈسەينىي، ئەل ئىشىتمەس ئېردى تەسبىھىم ئۇنىن،
ئىشقى ئەفغانىمنى گەردۈن تاقىدىن ئاشۇردىلا.

(نەشرگە تەييارلغۇچى ئۈرۈمچى شەھەرلىك 38 - ئوتتۇرا مەكتەپتىن ئارامغا چىققان.)

«سایاهه تنامه» دىن *

ئىبنى بەتتوتە

ئۆزبېكىستاندىن ئۇيغۇر لاشىغۇر خوجىلار: مەھمۇد زەيدى، مۇھەممەتتۇرسۇن سىدىق

«سایاهه تنامه» ھەققىدە: ھازىرقى كۈندە ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشىغۇچى خەلقلەر تارىخىنى ھەم تارىخىي جۇغراپىيىسىنى، شۇنىڭدەك مەدەنىيەت، سەنئەت تارىخى ۋە سىياسىي - ئىجتىمائىي ھاياتىنى تەتقىق قىلىشتا ئەرەب جۇغراپىيىلىك ئەدەبىياتى ئابدلىرىنىڭ ئەھمىيىتى خېلىلا چوڭ. مۇئەللىپلىرى ھەر تۈرلۈك خەلقلەرگە مەنسۇپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ ئابدلىر مەلۇم ئەنئەنىۋى ئىزچىللىق ۋە ئۆز-ئارا داۋامىيلىق سۈپىتىدە باغلانغان بولۇپ، ئەرەب تىلىدا يېزىلغان شۇ خىلدىكى ئەسەرلەرنىڭ كەڭ دائىرىلىك مۇجەسسەمىدىن ئىبارەت. 9 - ئەسىردە ئۆتكەن بەلەزۇرىي، ئىبنى خۇردادبېھ، يەئقۇبىي؛ 10 - ئەسىردە ئۆتكەن ئىستەھرىي، ئەبۇ دۇلەف، مۇقەددەسىي، مەسئۇدىي، خارەزمىي، دىناۋەرىي، تەبەرىي، ئىبنى مىسكاۋايېھ، ئىبنى رۇشىد، ئىبنى فەقىھ، ئىبنى ھەۋقەلگە ئوخشاش ئالىملارنىڭ ئەسەرلىرى شۇلار جۈملىسىدىندۇر. 11 - ئەسىر بۈيۈك بىرۋىنى ئەسەرلىرىدە نامايان. 12 - ئەسىردىن ئىدرىسىي، مەرۋەزىي ۋە سەمئانىنىڭ قولىزمىلىرى قېپقالغان. 12 - 13 - ئەسىرلەردىن ئىبنى ئەسىر، ياقۇت ھەمەۋىي؛ 41 - ئەسىردىن بولسا ئۇمەرىي ۋە ئىبنى ئەرەبشاھلار گۇۋاھلىق بېرىدۇ. ھازىرقى زامان ئالىملىرى ئوتتۇرا ئاسىيا، كاۋكاز ۋە رۇسىيەنىڭ ياۋروپا قىسمىدا ياشىغۇچى خەلقلەرنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىي تەرەققىيات مەنزىرىلىرىنى يورۇتۇشتا مانا مۇشۇ مەنبەلەرگە تايىنىدۇ. ئەمدى بۇ يەردە تىلغا ئېلىنىۋاتقان ئىبنى بەتتوتەنىڭ «سایاهه تنامه» سى (14 - ئەسىر) مۇ ئەرەب سەيياھلىرى قالدۇرغان يازما يادىكارلىقلار ئىچىدە ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ.

ئى. يۈ. كراچكوۋسكىي مۇنداق يازىدۇ: «13 - 14 - ئەسىر كائىنات تەۋسىپلىرى ۋە قامۇسلىرىدا ئومۇمىي جەھەتتىن مۇسۇلمان يازما ئەدەبىياتى ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ. ساياهه تنامه ژانىرى مۇشۇ مەزگىلدە ئەڭ كۆپ يېزىلدى. بارلىق مۇسۇلمان مەملىكەتلىرىنى كېزىپ چىققان بۈيۈك سەيياھ ئىبنى بەتتوتەمۇ مۇشۇ دەۋرگە مەنسۇپتۇر. ئۇنىڭ «سایاهه تنامه» سى ئەرەب مەملىكەتلىرىدە ھېلىغىچە ئوقۇتۇلماقتا. ئالتۇن ئوردا ياكى ئوتتۇرا ئاسىيا ھەققىدە يېزىلغان ئەسەرلەر ئىچىدە بۇ زات تىلغا ئېلىنمىغانلىرىدىن بىرەرسىمۇ يوق». دەرۋەقە، ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىنىڭ كەم قىسىملىرىنى تولۇقلاشتا

* «سایاهه تنامه» نىڭ ھۇزۇرىغا سۈنۈلگەن بۇ قىسمى ئەسەرنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا ئائىت بۆلىكىدۇر. بۇ ئەسەر 1993 - يىلى تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «ئىبنى بەتتوتە ۋە ئۇنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا سايىھىتى» ناملىق كىتابتىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرۇلدى.

ئىبنى بەتتۇتە قالدۇرغان مەلۇماتلارنىڭ مۇھىملىقىغا باشقا شەرقشۇناسلارمۇ كۆپتىن بېرى ئېتىبار بىلەن قاراپ كەلمەكتە. ئىبنى بەتتۇتەنىڭ شەخسىي تەسىراتلارغا ئاساسلانغان قىزىقارلىق يازمىلىرى تارىخنىڭ شۇ دەۋردىكى يەرلىك سالنامىچىلەر تەرىپىدىن تىلغا ئېلىنمىغان كۆپ قىسىم جايلىرىنى تولۇقلايدۇ. سەيياھ 14 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ سىياسىي، مەدەنىي ۋە ئىجتىمائىي ھاياتىنىڭ ئەڭ يارقىن مەنزىرىلىرىنى سىزىدۇكى، ئۇنىڭ ئەينى چاغدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا شەھەرلىرى ۋە شەھەر ھاياتى ھەققىدىكى تەسىراتلىرى باشقا مەنبەلەردە ئۇچرىمايدىغان قىممەتلىك ھېكايىلەردۇر.

ئى. يۈ. كراچكوۋسكىي ئىبنى بەتتۇتەنى «ئەڭ ئاخىرقى ئۇنىۋېرسال ئەمەلىيەتچى جۇغراپىيىشۇناس. ئۇ كىتابخور - كۆچۈرمىچى بولماستىن، بەلكى نۇرغۇن مەملىكەتنى كېزىپ چىققان سەيياھ» دەپ باھالايدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ يىگىرمە سەككىز يىللىق سەپىرى داۋامىدا شىمالىي ۋە غەربىي ئافرىقا، ئەرەبىستان يېرىم ئارىلى، ھىندىستان، ئىسپانىيە، تۈركىيە، ئىران، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شەرقىي ياۋروپادىكى يۈزلىگەن شەھەر - قىشلاقلارنى كېزىپ چىقىدۇ. ئىبنى بەتتۇتەنىڭ «سايىھەتنامە» سىدە يىراق قەدىمكى زاماندىكى ئۇلۇس - قەبىلىلەر ھەققىدىكى قىزىقارلىق ھېكايىلەر شۇ قەدەر كۆپكى، مۇئەللىپنىڭ زامانداشلىرى ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنى پەرۋاسىزلاپ «خىيالىي مەنزىرىلەر» دەپ ھېسابلاشقان. ھەتتا ئىبنى بەتتۇتە بىلەن تونۇشلۇق بولغان مەشھۇر ئالىم ئىبنى خەلدۇنمۇ «ئادەملەر ئۇنى يالغانچىلىقتا ئەيىبلەشمەكتە» دەپ «سايىھەتنامە» دىكى ھېكايە ۋە بايانلارغا ناتوغرا پوزىتسىيىدە بولغان. بىر قىسىم ياۋروپا ئالىملىرىمۇ ئىبنى بەتتۇتە مەلۇماتلىرىغا ئىشەنچسىزلىك بىلەن قارىغان. بۇ ھال ئۆز ۋاقتىدا «سايىھەتنامە» نى مۇناسىپ رەۋىشتە باھالاشقا ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتىنى تۇرغۇزۇشقا تەسىر يەتكۈزگەن. نىھايەت، شەرقشۇناسلىق پېنى ۋە جۇغراپىيە تەتقىقاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، تۈرلۈك مەملىكەت ئالىملىرى ئىبنى بەتتۇتە يازمىلىرىنىڭ ئوتتۇرا ئەسىردىكى بىر ئالدامچىنىڭ قۇرۇق خىيالىلىرى بولماستىن، بەلكى جايلار ۋە خەلقلەرنى بىۋاسىتە كۆزەتكەن خالىس، دۇرۇس ئادەمنىڭ تەسىراتلىرى ئىكەنلىكىگە ئىشىنىشكە باشلىدى.

ئەمما، «سايىھەتنامە» گە جۇغراپىيە، تارىخ، مەدەنىيەت ۋە باشقا ساھەلەرگە خاس مەلۇماتلار مەنبەسى سۈپىتىدە قاراش مەسىلىنىڭ پەقەت بىر تەرىپى، خالاس. گەپ شۇ يەردىكى، «سايىھەتنامە» ئەينى زامان كىشىلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس دۇنيا قاراشلىرىنى - مەنپەئەت دائىرىسى، ۋەقە - ھادىسىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ۋە ئۆزىنى قەدىرلەشنى بىلىشكە ئوخشاش مەسىلىلەرنى ئۆگىنىشتە دەۋرنىڭ ھەرخىل «مەئىشىي ۋە ئەخلاقىي» تەسىرلىرىگە قارىغاندا، تېخىمۇ ئىشەنچلىك ۋە قىممەتلىك بىر ئەدەبىي - مەنىۋى يادىكارلىقتۇر. ئۇنداقتا، «سايىھەتنامە» مەنسۇپ بولغان زاننىڭ ئەدەبىي - ئىجادىي يۆنىلىشىنىڭ مۇھىم بەلگىلىرى نېمىلەردىن ئىبارەت؟ ئىبنى بەتتۇتەنىڭ يازمىلىرى بېسىپ ئۆتكەن يوللىرى، مەلۇماتلىرىنىڭ ھەقىقىيلىكى نۇقتىئىنەزىرىدىن تارىخچىلار، ئارخېئولوگىلار، پۇل - ئاقچا تەتقىقاتچىلىرى تەرىپىدىن خېلى كۆپ تەتقىق قىلىنغان ۋە پايدىلىنىلغان بولسىمۇ، يۇقىرىقى نۇقتىدىن تېخى يېتەرلىك تەتقىق قىلىنمىغان.

بىزنىڭچە، مەزكۇر ئەسەر ئۇنىڭدا بېرىلگەن ۋەقە، مەلۇماتلار نۇقتىئىنەزىرىدىنلا ئەمەس، بەلكى ئەدەبىي - ئىجادىي ۋەقە سۈپىتىدەمۇ ئالاھىدە دىققەتكە سازاۋەردۇر. ئەسەرنى تەتقىق قىلغۇچىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەكلا تەكىتلەيدۇكى، بۇ ئەسەرنىڭ ئۇسلۇبى سايىھەت تۈرىدىكى «يوللار ۋە دۆلەتلەر كىتابى» (جۈملىدىن، ئىبنى خۇردادبېھ، ئىبنى فەقىھ، ئىستەھرىي يازمىلىرى) غا ئوخشاش ئەسەرلەر ئۇسلۇبىدىن، شۇنىڭدەك ئاجايىپ قامۇسچى ئالىم ياقۇت قەلىمىگە مەنسۇپ بولغان ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ ئەڭ مۇكەممەل جۇغراپىيە مەجمۇئەسى «مۇئەججەمەل - بۇلدان» نىڭ ئۇسلۇبىدىنمۇ خېلىلا پەرقلىنىدۇ.

مەسىلەن، ئەبۇ ھەمىد غەرنەتىنىڭ سەپەر بايانى ئۇسلۇب جەھەتتىن «يوللار ۋە دۆلەتلەر كىتابى» غا يېقىن تۇرىدۇ. «سايىھەتنامە» دە بولسا ئاشۇ زامانلاردا كەڭ تارقالغان ئەنبىيالار قىسسلىرى ياكى «مەئىشىي» ئەدەبىيات نەمۇنىلىرىنىڭ تەسىرى سېزىلىدۇ. بۇ خىل تەسىر بولۇپمۇ «مەھەللىۋى» ئەۋلىيالار ۋە مۇتەئەسسەپ شەيخلەر كۆرسەتكەن مۆجىزىلەر ھەققىدىكى كۆپلىگەن قوشۇمچە ھېكايىلەردە كۆرۈنەرلىك سېزىلىدۇ.

گەپ ئىبنى بەتتوتەنىڭ بىر «مۇسۇلمان ئەللامە» سۈپىتىدە سايىھەت قىلغانلىقىدىلا ئەمەس (بۇ جەھەتتىن مۇسۇلمانلار ھۆكۈمدارلىرى نەزىرىدە ئۇنىڭ ئابروۋى ۋە سالمىقى ئاشقانلىقى شۈبھىسىز)، بەلكى دەۋرنىڭ ئومۇمىي روھىي ھالىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەنلىكىدۇر. ئەرەب - پارس تىللىرىدا تەسەۋۋۇپ شېئىرىيىتىنىڭ راۋاجلىنىشى، ئەۋلىيا - ئەنبىيا قىسسلىرىنىڭ كەڭ تارقىلىشى، خەلق ئەنئەنىلىرى بىلەن بىۋاسىتە باغلىق بولغان سايىھەتنامە ژانىرىنىڭ تەرەققىي تېپىشى دەۋرنىڭ مەلۇم مەنىۋى ۋە زىيىتىنى بەلگىلەيتتى.

ئىبنى بەتتوتە خۇددى ماركوپولوغا ئوخشاش بەزىدە ئادەتتىكىچە ۋەقەلەر ھەققىدە توختىتىلىدۇ، ھەتتا ئۆزىنىڭ قەيەردە قانداق كۈتۈۋېلىنغانلىقى، كۈتۈۋالغۇچىلارنىڭ ئۆزىگە تەقدىم قىلغان سوۋغىلىرى ھەققىدە تەپسىلىي يازىدۇ. ئەمما، بۇنى مۇئەللىپنىڭ ئۆزىگە «ئارتۇقچە ئۇل سېلىش» ئىللىتىگە قويۇش خاتا بولىدۇ. ئىبنى بەتتوتە مۇنداق تەسۋىرلەرنى ئۆزىچە بەكمۇ مۇھىم دەپ بىلگەن. دەرۋەقە، ئەينى دەۋردە ئەمىر ياكى سۇلتاننىڭ ئۆز ھۇزۇرىغا كەلگەن سەيياھلارغا ئۆزىنىڭ قايسى تەرىپىدىن جاي كۆرسىتىشىمۇ شۇ دەۋر رەسىمىگە نىسبەتەن چوڭقۇر مەنىگە ئىگە ئىدى. مۆجىزىلەر، شەيخ ۋە ئەۋلىيالارنىڭ مەقبەرىلىرى ھەققىدىكى كۆپ سانلىق ھېكايىلەرنىمۇ ئىبنى بەتتوتە خۇددى شۇنداق ئەھمىيەتلىك ھېسابلىغان.

ئىبنى بەتتوتەنىڭ سايىھەتى ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ھاياتىدىكى ئەڭ مۇرەككەپ ۋە ئېغىر چاغلارغا - موڭغۇللار ئىستېلاسى دەۋرىگە توغرا كېلىدۇ. سەيياھ بۇ يەرلەرگە موڭغۇل باسقۇنىدىن يۈز يىلچە كېيىن كەلگەن بولسىمۇ، بىر زامانلاردا گۈللەپ ياشىغان بۇ زېمىنلارغا موڭغۇللارنىڭ ئېلىپ كەلگەن تالاپەت ئىزلىرى تېخى تامامەن يوقالمىغان بولۇپ، شەھەر ۋەيرانلىرى قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇراتتى. مانا بۇلار ئىبنى بەتتوتە «سايىھەتنامە» سىدە ئوچۇق ئىپادىسىنى تاپقان. شۇنىڭدەك يەنە مۇئەللىپنىڭ يېزىشىچە، 14 - ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىغا كەلگەندە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ۋەھشىيانە ئىستېلا ئاقىۋىتىدە كېلىپ چىققان پاراكەندىچىلىكلەرنى تۈزەپ، ئىلگىرىكى بەزى ئاۋات سودا ۋە مەدەنىيەت مەركەزلىرىنى قايتا قۇرۇپ ئۆلگۈرۈشكەندى. ئىبنى بەتتوتە يازمىلىرى بۇ ئۆلگۈننىڭ دەل شۇ دەۋرى ھەققىدىكى بىۋاسىتە تەسۋىراتلار ئىكەنلىكى بىلەن قىممەتلىكتۈركى، تارىخىي مەنبەلەردە مۇنداق بىۋاسىتە پاكىت كەمدىن - كەم ئۇچرايدۇ.

ئوتتۇرا ئاسىيا چىڭگىزخان باشچىلىقىدىكى موڭغۇل قوشۇنلىرى تەرىپىدىن 13 - ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا ئىشغال قىلىنغانىدى. بۇنىڭدىن ئىلگىرى چىڭگىزخان جۇڭگونىڭ شىمالىنى بېسىۋالدى. ئۇنىڭ تۇنجى ئوغلى جۇجى باشچىلىقىدىكى موڭغۇللار توپى يېنىسەي دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدا ياشىغۇچى خەلقلەرنى بويسۇندۇردى. لەشكەر بېشى قۇبلاي بولسا يەتتىسۇننىڭ شىمالى تەرىپىنى ئىگىلىدى. 1218 - 1219 - يىللىرى جەبە باشچىلىقىدىكى موڭغۇل قوشۇنلىرى يەتتىسۇ ۋە قەشقەر رايونلىرىنى ئۆزىگە قارىتىپ، خارەزم، ماۋەرائۇننەھر ۋە ئىران بىلەن ئافغانىستاننىڭ قىسمەن يەرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان خارەزم شاھلار دۆلىتى چېگراسىغا يېتىپ كەلدى.

1220 - يىلىنىڭ بېشىدا موڭغۇل قوشۇنلىرى ئوتترانى، كېيىن بۇخارا ۋە سەمەرقەندنى ئىشغال قىلدى. بۇ شەھەرلەرنىڭ ئون مىڭلىغان ھىمايىچىلىرى قىرىپ تاشلاندى، ھايات قالغانلاردىن كۆپلىرى

قۇللۇققا مەھكۇم ئېتىلدى. گۈللەپ ياشناۋاتقان ئاۋات، باي شەھەرلەر خارابىلىككە ئايلاندى. جۈملىدىن بۇخارادا قورغان ھىمايىچىلىرى تامامەن قىرىپ تاشلاندى، ئىستىھكاملار تۈزلىۋېتىلدى، شەھەر ئوت دېڭىزى ئىچىدە ئۆرتەلدى. سەمەرقەندتە بولسا شەھەر ئاھالىسىنىڭ تۆتتىن بىر قىسمىلا قىرغىندىن ئامان قالدى.

سەمەرقەند ئىشغال قىلىنغاندىن كېيىن، خارەزم شاھ ئەلا ئۇددىن مۇھەممەد ئوتتۇرا ئاسىيادىن قېچىپ، كاسپىي دېڭىزىنىڭ جەنۇبىدىكى ئاراللارنىڭ بىرىگە يوشۇرۇنۇپ، ئۆز مەملىكىتىنى ھىمايە قىلىشقىمۇ جۈرئەت قىلالىدى.

شۇنىڭدىن كېيىنكى بىرقانچە يىل ئىچىدە موڭغۇل قوشۇنلىرى خارەزم شاھلار دۆلىتىنىڭ تېررىتورىيىسىنى پۈتۈنلەي ئىگىلەش نىيىتىدە شەھەر - يېزىلارنى ۋەيران قىلىپ، ئاھالىنى قانلىق قىرغىنغا ۋە ئېچىنىشلىق قۇللۇققا دۇچار قىلدى. بۇ ۋەقەلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئەرەب تارىخچىسى ئىبنى ئەسىر مۇنداق يازىدۇ: «ئۇلار ھېچكىمنى ئايماس ئىدى، ھەتتا قېرىلارنى، ئاياللار ۋە بالىلارنىمۇ قەتل قىلىشتى».

ئاكادېمىك ب. گ. غاپۇروۋنىڭ تەكىتلىشىچە، «موڭغۇل ئىستېلاسى ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرىگە پۈتمەس - تۈگمەس مۇسەبەتلەر كەلتۈردى. تالان - تاراج ۋە يانغىنلار ئاقسۆڭەكتە ماۋەرائۇننەھر شەھەرلىرى يەر بىلەن يەكسان بولدى. مېھنەتكەش ئاھالە قەتلىئام قىلىندى».

13 - ئەسىرنىڭ دەسلەپكى ئون يىلىدا - چىڭگىزخان ھايات ۋاقتىدىلا پايانسىز زېمىن، جۈملىدىن ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ كۆپ قىسمى بېسىۋېلىنغانىدى. 1227 - يىلى چىڭگىزخان بېسىۋېلىنغان يەرلەرنى ئۆز ئوغۇللىرىغا بۆلۈپ بەردى. ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئامۇ دەرياسىدىن شەرققە قاراپ سوزۇلغان بارچە زېمىنلىرى ئۇنىڭ ئىككىنچى ئوغلى چاغاتايغا، دەريانىڭ غەربىي ساھىلىدىكى يەرلەر، شەرقىي ئىران ۋە شىمالىي ھىندىستان چېگرىلىرى تۆتىنچى ئوغلى تولۇي تەسەررۇپىغا بۆلۈندى. ئارال ۋە كاسپىي دېڭىزىنىڭ شىمالىدا جاھانگىرنىڭ نەۋرىسى باتۇ (بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئاتىسى جۇجى ئۆلگەنىدى)، مەركىزىي ۋە شەرقىي ئاسىيادىكى كەڭرى زېمىنىدا بولسا، يەنە بىر نەۋرىسى ئېدىگەي بۈيۈكخان مەنسىپىگە ئىگە بولدى.

چىڭگىزخاننىڭ ئۆلۈمىدىن (1227 - يىلى) كېيىن ئۇنىڭ مىراسخورلىرى داۋاملىق كېڭەيمىچىلىك قىلدى. تولۇينىڭ ئوغلى ھۇلاكو نەچچە ئون يىل ئىچىدە ئىران، پەلەستىن، سۈرىيەلەرنى ئىشغال قىلدى. 1258 - يىلى ئۇ باغدادنى ئىگىلەپ، ئابباسىيلار سۇلالىسىدىن بولغان خەلىپە مۇستەسىمنى قەتل قىلدى.

14 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئىبنى بەتتۇتە ئوتتۇرا ئاسىياغا سەپەر قىلىدۇ. بۇ يەرلەر ئۇ مەزگىلدە ئۈچ موغۇل دۆلىتىگە بۆلۈنگەنىدى. ئۇنىڭ غەربىي شىمالىي قىسمى (خارەزمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئالتۇن ئوردا (جۇجى ئۆلۈسى) تەركىبىدە بولۇپ، پايتەختى يېڭى ساراي (ساراي بەركى)، ھۆكۈمرانى بولسا ئۆزبېكخان (1312 - 1340) ئىدى. غەربىي جەنۇبىي قىسمى ھۇلاكوئۇلار دۆلىتى، شەرقىي قىسمى بولسا چاغاتاي ئۆلۈسىگە تەۋە ھېسابلىناتتى. ئەمما، بۇ يەرلەرنىڭ كۆپ قىسمىدا يېرىم قارام فېئوداللار ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى جۇجى، چاغاتاي، ھۇلاكو ئۇرۇقىغا قاراشلىق، بىر قىسمى بولسا يەرلىك ئېسىلزاڭلاردىن ئىدى. ئىبنى بەتتۇتە ماۋەرائۇننەھر، يەتتىسۇ ۋە قەشقەرىيىدىكى چاغاتاي نەسلىگە قاراشلىق كەبەك (1318 - 1326)، ئەلچىگىدەي (چاغاتاي)، تۇغۇلۇق تېمۇر (1326) ۋە ئالاۋىددىن تەرمەشىرىن (1326 - 1334) قاتارلىق موغۇل ھۆكۈمدارلىرىنى تىلغا ئالىدۇ. ئىبنى بەتتۇتە ئوتتۇرا ئاسىياغا تەرمەشىرىن ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىلدە يېتىپ كېلىدۇ. دۆلەت باشلىقى ئەلخان (بۈيۈك خانغا ئىتائەت قىلغۇچى) ئەبۇ سەئىد (1317 - 1355) ئىدى.

ئۆز تەختىنى ئوتتۇرا ئاسىيا زېمىنى (ماۋەرائۇننەھر)غا تۇنجى بولۇپ كۆچۈرگەن موڭغۇل ھۆكۈمدارى كەبەكخان بولۇپ، ئۇ نەسەق شەھىرى (ھازىرقى قارشى) يېنىدا ئۆزىگە قەسىر سالدۇرىدۇ. كەبەكخاننىڭ بۇ قارارى بەكمۇ مۇھىم بولۇپ، موڭغۇل قوشۇنلىرىنىڭ كۆچمەنچىلىكتىن ئولتۇراق تۇرمۇشقا ئۆتۈشىدىكى دەسلەپكى قەدەم ئىدى. ئەمما، بۇ كۆچمەنچىلىكتىن پۈتۈنلەي ۋاز كېچىش دېگەنلىك ئەمەس، چۈنكى كەبەكخان يەنىلا كۆپ ۋاقتىنى قەسىردىن يىراقتا ئۆتكۈزەتتى. ھەتتا ئۇنىڭ مىراسخورى تەرمەشسىرىنىمۇ قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇقىغا قارىماستىن، ئىبنى بەتتوتەنى قەسىردە ئەمەس، چېدىردا قوبۇل قىلغانىدى.

كەبەكخان ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە چاغاتاي دۆلىتىدە خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا پايدىلىق بىر قاتار مۇھىم ئىقتىسادىي ۋە مەمۇرىي ئىسلاھاتلار يۈرگۈزۈلگەن: پۇل ۋە سودا - سېتىق تۈزۈمى ھۇلاكۇلار دۆلىتى ۋە ئالتۇن ئوردىنىڭ پۇل ئوبۇرۇتى تۈزۈمىگە ماسلاشتۇرۇلغان، يېڭى پۇل بىرلىكلىرى - دىنار ۋە دىرھەم (ئالتە دىرھەم سەككىز گرام ئېغىرلىقتىكى بىر دىنارغا تەڭ ئىدى) ئىشلىتىش يولغا قويۇلغان. تەڭگىلەر ئاساسەن بۇخارا ۋە سەمەرقەند شەھەرلىرىدە قۇيۇلاتتى. تەرمەشسىرىن دەۋرىدە كۈمۈش تەڭگىلەرنى قۇيۇش ئوتتۇرا شەھىرىدىمۇ يولغا قويۇلغان.

چاغاتاي دۆلىتىنىڭ بۇ دەۋردىكى ئىچكى سىياسىي ئەھۋالى ئىچكى جەھەتتىن توختاۋسىز نىزالىشىش بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. يەرلىك ئەمىرلەر مەركىزىي ھاكىمىيەتكە ئىتائەت قىلماي، ھەم ئۆزئارا، ھەم دۆلەت ھۆكۈمدارلىرى بىلەن قارشىلىشىپ قوشۇن تارتىشاتتى. كەبەك دەۋرىدە ئىسيانكار خانزادە ياساۋۇر چوڭ شەھەرلەرگە قوشۇن تارتىپ، دۆلەتنىڭ جەنۇبىي چېگرىسىنى ئاساسەن بېسىۋالغانىدى. كەبەكنىڭ مىراسخورى تەرمەشسىرىن يەرلىك فېئوداللارنىڭ قارشىلىقىنى بېسىقتۇرۇش جەريانىدا ئۆلدى.

تەرمەشسىرىن ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە دۆلەتنىڭ سىياسىي - ئىجتىمائىي ھاياتىدا بىر قاتار مۇھىم ۋەقەلەر يۈز بەرگەنىدى. ئىسلام دىنى تەرمەشسىرىن تەرىپىدىن رەسمىي دىن دەپ جاكارلاندى. ئالدىنقى خان مۇسۇلمان ئۆلىمالار بىلەن سۆھبەتلەر قۇرغان بولسىمۇ، ئىسلام دىنىنى رەسمىي قوبۇل قىلمىغانىدى. شۇڭا، تەرمەشسىرىن ئىسلام دىنىغا تۇنجى قېتىم ھەقىقىي ئېتىقاد قىلغان موڭغۇل ھۆكۈمدارىدۇر. موڭغۇللار ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە ئوتتۇرا ئاسىيادا فېئودال يەر ئىگىلىكىدە خۇسۇسىي مۈلۈكچىلىكنىڭ تۆت خىل شەكلى بار بولۇپ، ئۇلار: دىۋان يەرلىرى (بىۋاسىتە دۆلەت ئىگىدارچىلىقىدىكى يەرلەر)، بەگ، ئەمىرلەر ۋە ئۇلارنىڭ تاۋابىئاتلىرى ئىگىدارچىلىقىدىكى يەرلەر، ۋەخپە يەرلەر ۋە پۇقرالار ئىگىدارلىق قىلغان يەرلەردىن ئىبارەت. ئەمگەكچىلەر چوڭ يەر ئىگىلىرىگە ۋە دۆلەتكە ھەر تەرەپلىمە قارام بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىنتايىن ئاز قىسمىلا ئۆز يېرىگە ئىگە، كۆپ قىسمى بولسا ئىجارىكەشلەر ئىدى.

موڭغۇللارنىڭ دېھقانلارنىمۇ، ھۈنەرۋەنلەرنىمۇ ئۆزلىرىگە قارام ھالىتىدە باشقۇرۇش سىياسىتىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن ھىمايە قىلىشىغا قارىماي، يەنە دۆلەت خەزىنىسىگە كۆپ مىقداردا سېلىق تۆلەيدىغان نىسبەتەن مۇستەقىل ھۈنەرۋەنلەر ۋە سودىگەرلەرمۇ مەۋجۇت ئىدى. فېئودال تېرىلغۇ مەيدانلىرىدا قۇللارچە ئىدارە قىلىنىدىغان يەرلىك ئاھالە كۈچىدىن پايدىلىنىش ئەۋج ئالغانىدى. قىسقىسى، شۇنچە كۆپ ۋەيرانچىلىق، ئاھالىنى ئومۇميۈزلۈك قىرىش ۋە قۇل قىلىپ ھەيدەپ كېتىش، ئېغىر ئالۋان - سېلىق، زوراۋانلىق، بۇلاڭ - تالاڭ ۋە ئېغىر زۇلۇم ئاقىۋىتىدە موڭغۇللار بېسىۋالغان ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە باشقا رايونلاردىكى كەڭ خەلق تولىمۇ مۇشكۈل ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان، شۇنداقلا دېھقانچىلىق بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك بولغان سۇغىرىش ئىنشائاتلىرىمۇ ۋەيران بولغانىدى.

13 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ، بولۇپمۇ 14 - ئەسىرگە كەلگەندە ئوتتۇرا ئاسىيادا شەھەر ھاياتى ئاستا - ئاستا تۈزۈلۈشكە قاراپ يۈزلەندى. خەلق ئىچىدىكى مېمارلار ۋە ھۈنەر ئىگىلىرى باسقۇنچىلاردىن قالغان خارابىلىكلەر ئورنىدا ئۆزلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى مېمارچىلىق ھۈنەر - سەنئىتى ئاساسىدا بىر قاتار قۇرۇلۇشلارنى بارلىققا كەلتۈردى. قەدىمدىن ساقلىنىپ قالغان مېمارچىلىق ئابىدىلىرى، جۈملىدىن ئىبنى بەتتۈتە زىيارەت قىلغان شەيخ سەيفىددىن بۇخارىي مەقبەرىسى ۋە خانىقاسىغا ئوخشاش ئەڭ قەدىمىي يادىكارلىقلار رېمونت قىلىندى. سەمەرقەندتىكى شاھى زىندە قۇرۇلۇشلىرى، بۇخارا ۋە كونا ئۆرگەنچتىكى بەزى ئابىدىلەرمۇ ئەنە شۇلار جۈملىسىدىن ئىدى. بۇ يىللاردا قاتار - قاتار قەسىر - سارايلار، مەسچىت - مەدرىسىلەر ۋە باشقا تۈرلۈك ئىنشائاتلار بەرپا قىلىندى.

13 - ، 14 - ئەسىرلەردە موڭغۇللار ئىشغالىيەتچىلىكى بۇ جايلاردا جاھان مەدەنىيىتىگە ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان ئاجايىپ تالانتلىق شائىر، مۇتەپەككۈر ئالىملار ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغانىدى. ئۇلار ئارىسىدا مۇتەسەۋۋۇپ شائىر مەۋلانە جالالىددىن رۇمىي (1207 — 1273)، مۇتەپەككۈر شائىر ۋە سەيبىھ مۇسلىھىددىن سەئىدى شىرازىي (1210 — 1292)، ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ ئاتاقلىق مۇتەرىپى فەزىلۇللاھ راشىددىن (تەخمىنەن 1247 — 1318)، قامۇسىي ئالىم نەسرەددىن تۇسىي (1201 — 1277)، مۇنەججىم ۋە جۇغراپىيىشۇناس، قۇتبىددىن شىرازىي (1236 — 1311) ۋە باشقا كۆپلىگەن مەشھۇر سەيىمالار بار.

ئىشغال قىلىنغان يەرلەردە موڭغۇل باسقۇنچىلىرىنىڭ مۇستەبىت سىياسىتىنىڭ نەتىجىسىدە يۈز بەرگەن ۋەقەلەردىن بىرى — سەربادارلار ھەرىكىتىدۇر. بۇ خەلق قوزغىلىڭغا دېھقانلار، ھۈنەرۋەنلەر، سودىگەرلەر ۋە ئوتتۇرا قاتلامدىن تۆۋەن بارلىق شەھەر ئاھالىلىرى قاتنىشىپ، موڭغۇل ھۆكۈمرانلىرىغا، شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ يەرلىك تايانچ ئەمەلدارلىرىنىڭ زۇلۇمىغا قارشى كۈرەش قىلغانىدى. گەرچە بۇ ھەرىكەت ۋ. ۋ. بارتولدىنىڭ تەكىتلىشىگە كۆرە، دىنىي سەۋەبلەردىن خالىي بولسىمۇ، سەربادارلار ئارىسىدىن ئىسلام دىنىنىڭ شىئە مەزھىپىدىكى ئۆلىمالارمۇ ئورۇن ئالغانىدى. ھۇلاكو دۆلىتىگە ئەبۇ سەئىد ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە شىئەلەر تەقىپ ئاستىدا بولۇپ، تۈزۈمگە قارشى كۈچلەردىن ھېسابلىناتتى. چۈنكى، ئەلخان ئەبۇ سەئىد ئۆزىدىن ئىلگىرىكى ھۆكۈمران ئولجايتۇ (1304 — 1317) نىڭ شىئەلەرگە يۇقىرى ئىمتىياز بېرىش پەرمانىنى بىكار قىلىپ، سۈننىيەلەرنىڭ ئىمتىياز ۋە ئىمكانىيەتلىرىنى كېڭەيتكەنىدى.

نەھايەت، سەربادارلار خۇراساندا مۇستەقىل دۆلەت قۇردى. بۇ دۆلەت 1337 - يىلىدىن 1381 - يىلىغىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇردى. خۇراسان زىيارىتىدە بولغان ئىبنى بەتتۈتە بۇ دۆلەت ھەققىدە تەپسىلىي ئۇچۇر بېرىدۇ. سەربادارلار ھەرىكىتى ماۋەرائۇننەھردىمۇ چوڭقۇر تەسىرگە ئىگە بولغان. 1365 - يىلى سەربادارلار سەمەرقەندتە ئىسيان كۆتۈرگەن. ئۇلارنىڭ خۇراساندىكى دۆلىتىدە ئۆز ئالدىغا پۇلى، قوشۇنى بولغان ۋە موڭغۇللار ئالدىغان بەزى سېلىقلار بىكار قىلىنغانىدى. ئەبۇ سەئىد ۋاپاتىدىن كېيىن تەختنىڭ بىۋاسىتە ۋارىسى بولمىغانلىقتىن، دۆلەت باشسىز قالدۇ. بۇ ھال ئۆز نۆۋىتىدە سەربادارلار ھەرىكىتىگە قۇلايلىق يارىتىپ بېرىدۇ. ۋ. ۋ. بارتولد بۇ ھەقتە: «ھۆكۈمدارنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن دۆلەتنى ھالاكەتتىن ساقلاپ قېلىش ئىلاجى قالمىدى» دەپ يازغانىدى.

ئىبنى بەتتۈتەنىڭ سەربادارلار ھەرىكىتى ھەققىدىكى يازمىلىرى («سايىھەتنامە» نىڭ باشقا قىسىملىرىغا ئوخشاشلا) بەك مۇھىم ۋە قىممەتلىكتۇر. چۈنكى، بۇ ھەرىكەت توغرىسىدا بىۋاسىتە گۈۋاھلىق بەرگۈچى ماتېرىياللار ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ. سەيبىھنىڭ ئۆزى ھەققىدىكى بىئوگرافىك مەلۇماتلارمۇ ئانچە كۆپ ئەمەس. ئۇنىڭ نامى شۇنچە كەڭ تارقالغانلىقىغا قارىماي، ئەرەب تارىخىي مەنبەلىرىدە ئۇ ھەقتە ئىككىلا مەلۇمات تېپىش مۇمكىن: بىرى ئىبنى خەلدۇننىڭ مەشھۇر «مۇقەددىمە»

سىدە، ئىككىنچىسى ئىبنى ھاجەر ئەسقەلانىنىڭ بىئوگرافىك لۇغىتىدە، ئەسقەلانى ئۆزىنىڭ بىئوگرافىك سۆزلۈكىدە ئىبنى بەتتۇتە ھەققىدە توختىلىپ، بۇ ھەقتە ئۆز زامانداشلىرىدىن ئىبنى خەتب (۱374 - يىلى) بىلەن ئىبنى مەرزۇك (۱448 - يىلى) نىڭ مەلۇماتلىرىغا تايانغانلىقىنى ئېيتىدۇ. بىزنىڭچە، ئىبنى بەتتۇتە ھەققىدىكى مەلۇماتلارنى يەنىلا سەيباھنىڭ ئۆز ئەسىرىدىن تولۇقراق تېپىش مۇمكىن. چۈنكى، ئۇنىڭدا سەيباھنىڭ ھاياتىدىكى ۋە سەپەرلىرىدىكى ئاساسىي ۋەقەلەر تولۇق بايان قىلىنغان.

مەلۇماتلارغا كۆرە، ئىبنى بەتتۇتەنىڭ تولۇق ئىسمى شەمسىدىن ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى يۈسۈپ لەۋەنىي تەنجىي بولۇپ، ھىجرىيە 703 (مىلادىيە 1304) - يىلى تەنجە (ماراكەش تەۋەسىدىكى بىر يۇرت) دە تۇغۇلغان، كېلىپ چىقىشى لەۋت دېگەن بەربەرلەر قەبىلىسىدىن. ئۇنىڭ ئائىلىسى ئوتتۇراھال شەھەر ئاھالىسىدىن بولۇپ، ئەھۋالى ئادەتتىكىچە بولغاچقا، ئاتىسى ئۆز ئوغلىنىڭ چوڭقۇرراق بىلىم ئېلىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرەلمىگەن. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، ياش بەتتۇتە مۇسۇلمان ئەللىرىنىڭ ۋەزىرىنى (نۇتۇق) بولسىمۇ ئاڭلاپ، قۇلىقىنى سەمىرتىش ئۈچۈن، تەۋەككۈل قىلىپ پىيادە ھالدا يۇرتىدىن مەككىگە قاراپ يولغا چىقىدۇ. كىم بىلسۇن، ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى سەپىرى بىر ئۆمۈرلۈك سەيباھلىق سەپىرىنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالىدۇ. بۇ ۋاقىت ھىجرىيە 725 (مىلادىيە 1325) - يىلى بولۇپ، ئىبنى بەتتۇتە يولدا يىراق سەپەرگە ئاتلانغان كارۋانلارغا ئۇچراپ، ئۇلارغا ئەگەشكىنىچە نۇرغۇنلىغان شەھەر - بازار، يېزا - قىشلاقلاردىن، ھەتتا مەملىكەت چېگرىسىدىن ھالقىپ مىسىرنىڭ ئىسكەندەرىيە شەھىرىگە كېلىدۇ. كېيىن يەنە سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ مىسىردىن سۈرىيىگە، ئۇ يەردىن لىۋانغا، ئاندىن لىۋىيىگە، ئاخىردا بولسا مەككىگە بارىدۇ. ئۇ سەپەر جەريانىدا يول بويى نىشانغىلا قاراپ ئىلگىرىلىمەستىن، تۈرلۈك پۇرسەتلەردىن پايدىلىنىپ، يول ئەتراپىدىكى مەشھۇر شەھەر - قىشلاقلار، قەدىمىي قۇرۇلۇش - قەبرىگاھلار، شۇنىڭدەك مەشھۇر ئەللەمە - شەيخلەرنى زىيارەت قىلىپ، ئۇلارغا ئائىت تەپسىلاتلاردىن تولۇق خەۋەردار بولىدۇ. ئۇ مەككىدە مۇقەددەس ھەج تاۋىپىنى ئادا قىلغاندىن كېيىن، بۇ ئىزگۈلۈك ئاستانىسىدە بىر مەزگىل تۇرۇپ قېلىشنى قارار قىلىدۇ. مەككىدىكى ھاياتى ئۇنىڭ تېخىمۇ يىراق، تېخىمۇ كۆپ مەملىكەت، شەھەر - يېزا، مەشھۇر جايلار، ئاتاقلىق كىشىلەرنى كۆرۈش، بىلىش ئىشتىياقىنىڭ قوزغىلىشىغا سەۋەب بولىدۇ. چۈنكى، ئۇ بۇ مۇقەددەس تۇپراققا دۇنيانىڭ تۈرلۈك مەملىكەتلىرىدىن كەلگەن زىيارەتچىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلاردىن يىراق - يىراقلاردىكى بوستانلىق يۇرتلار، ئاجايىپ قوۋملار ۋە كارامەتلىك شەخسلەر ھەققىدە ھېكايىلەرنى ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەنە كارۋانغا قوشۇلۇپ، مەككىدىن ئىراققا قاراپ يولغا چىقىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئاسىيا ۋە ئافرىقىدىكى تۈرلۈك مەملىكەتلەر - شەھەر - بازار، يېزا - قىشلاق، تاغ - داۋان، دەريا - دېڭىز ۋە باغ - يايلاقلاردا خىلمۇ خىل جاپا - مۇشەققەتلەرنى يېڭىپ ساياھەتتە بولىدۇ. ئۇ شەرقتە ئاسىيانىڭ شەرقىي جەنۇبىي دېڭىز بويلىرى (جۈملىدىن بېيجىڭ) دىن غەربتە ئافرىقا قىتئەسىنىڭ غەربىدىكى مالغىچە بولغان ئارىلىقتىكى بارلىق جايلارنى كېزىپ چىقىدۇ.

ئىبنى بەتتۇتەنىڭ «ساياھەتنامە» سى ئۇ مىلادىيە 1353 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا «مەشرىقتىن مەغربكىچە» بولغان بۈيۈك سەپىرىنى تاماملىغاندىن كېيىن، فەس شەھىرىنىڭ ھاكىمى - سۇلتان ئەبۇ ئىناننىڭ ھامىيلىقىدا ساراي تارىخچىسى ئىبنى جۈزەي كەلبىي تەرىپىدىن ئىبنى بەتتۇتەنىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرىگە ئاساسەن يېزىپ چىقىلغان. ئىبنى بەتتۇتەنىڭ قاچان ۋاپات بولغانلىقى ئېنىق ئەمەس، ئۇنى تەتقىق قىلغان ياۋروپا ئالىملىرىنىڭ كۆپچىلىكى ئۇنىڭ 1377 - يىللىرى ۋاپات بولغانلىقىنى تەخمىن قىلىشىدۇ.

ئىبنى بەتتۇتەنىڭ «سايىھەتنامە» سىنىڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھۇزۇرىغا سۇنۇلغان بۇ قىسمى ئەسەرنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا ئائىت بۆلىكىدۇر.

خارەزمگە سايىھەت

بىز سارايدىن ① يولغا چىقىپ ئون كۈن ئۆتكەندە، سارايجۇق ② شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق. «چۇق» — كىچىك دېمەكتۇر، «سارايجۇق» بولسا كىچىك ساراي دېگەنلىكتۇر. ئۇ شەھەر ئۇلۇغسۇ دەرياسى ③ قىرغىقىغا جايلاشقانكەن. دەريا ئۈستىگە خۇددى باغداتتىكىگە ئوخشاش قېيىقلاردىن كۆۋرۈك قىلىنغانكەن. بىزنىڭ ئات ھارۋىسىلىق سايىھەتتىمىز مۇشۇ شەھەردە ئاخىرلاشتى. ئاتلىرىمىز ھېرىپ كۈچتىن قالغاچقا، ئۇلارنى تۆت دىناردىن ۋە ئۇنىڭدىن ئەرزانراق سېتىۋېتىپ، ھارۋىلارغا قوشۇش ئۈچۈن تۆگە ياللىدۇق. بۇ شەھەردە تۈركلەر «ئاتا» دەپ ئاتايدىغان تەقۋادار بىر قېرى دەۋىشىنىڭ ئىستىقامەتخانىسى بار ئىكەن. دەۋىش بىزنى خانىسىدا مېھمان قىلىپ دۇئا بەردى، كېيىن شەھەر قازىسىمۇ قوبۇل قىلدى.

بىز بۇ يەردىن چىقىپ ئوتتۇز كۈن يول يۈردۈق، ئالدىرىغانلىقىمىز ئۈچۈن كۈنىگە ئاران ئىككى قېتىم — كۈن چىقىش ۋە كۈن يېتىشنىڭ ئالدىدا توختىدۇق. شورپا قاينىتىش ۋە ئۇنىڭ بىلەن قورساقنى توقلاش ئۈچۈن قانچىلىك ۋاقىت كەتسە، دەم ئېلىشىمىزمۇ شۇنچىلىك بولاتتى. شورپىنى بولسا بىر قېتىم قاينىتىپ ئىچەتتۇق. مەن بىللە ماڭغان كارۋاندىكىلەر يېنىدا گۆش قېقى ئېلىپ يۈرىدىكەن، ئۇنى شورپىغا چۆكۈرۈپ، ئۈستىگە قېتىق سۈرتكەندىن كېيىن يېيىشەتتى. ھېچبىر سەيياھ تائام ۋە ئۇيقۇ پەيتىدە ئۇلارنى ھارۋىدىن چىقارمايتتى. ھارۋىدا ماڭا قاراشلىق ئۈچ نەپەر چۆرىمۇ بار ئىدى.

ئادەتتە بۇ يەردىن ئۆتىدىغان كىشىلەر يەم — بوغۇزنىڭ يېتىشمەسلىكىدىن ئەنسىرەپ بەك تېز ماڭغاچقا، چۆلدىن چىققۇچە تۆگىلەرنىڭ كۆپىنچىسى نابۇت بولىدىكەن. ھايات قالغانلىرىمۇ بىرەر يىل بېقىلىپ سەمرىگەندىن كېيىن، ئاندىن ئىشقا يارايدىكەن. چۆلدە ھەر ئىككى ياكى ئۈچ كۈنلۈك مۇساپىدە مەلۇم جايلاردا يامغۇر ياكى قۇدۇق سۈيى بار ئىكەن.

خارەزم شەھىرى

بىز ئۇزاق چۆلنى كېسىپ ئۆتۈپ، ئاخىر خارەزم ④ گە يېتىپ كەلدۇق. بۇ تۈركىي خەلقلەرنىڭ چوڭ ھەم گۈزەل، ئالاھىدە ئۇلۇغلىنىدىغان شەھىرى بولۇپ، ئۇنىڭ ئاجايىپ بازارلىرى، كەڭ كوچىلىرى، كۆپلىگەن ئىمارەتلىرى ۋە باشقا كۆركەم، جازىبىدار جايللىرى بار ئىكەن. شەھەردە ھايات قايناق، ئاھالە شۇنچىلىك كۆپكى، گويا دولقۇنلاپ تۇرغان دېڭىزنى ئەسلىتىدۇ. بىر كۈنى شەھەرنى ئاتلىق ئايلىنىۋېتىپ بازارغا كىردىم. بازارنىڭ يېرىمىغا يەتكىنىدە «شاۋۇر» دېيىلىدىغان كۆجۈم بىر جايغا كېلىپ قالدىم. ئۇ يەردە ئادەم شۇنچىلىك كۆپ ئىدىكى، مەن يا ئالدىمغا، يا كەينىمگە سىلجىيالىماي ساراسمىگە چۈشۈپ بىرھازا تۇرۇپ قالدىم، كېيىن تەسلىكتە يولغا چىقىۋالدىم. كىمدۇر بىرىدىن جۈمە كۈنىلا بۇ بازاردا قىستاڭچىلىق بولىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ قالدىم. چۈنكى، شۇ كۈنى قەيسەرىيە بازىرى ۋە باشقا بازارلار تاقىۋېتىلىدىكەن.

جۈمە كۈنى جامە مەسچىتى ۋە مەدرىسىگە ئاتلىق يول ئالدىم. بۇ شەھەر سۇلتان ئۆزبېك ⑤ نىڭ قول ئاستىدا بولۇپ، ئۇنىڭغا قۇتلۇق تېمۇر ئىسىملىك ئەمىرى ھۆكۈمرانلىق قىلىدىكەن. مەدرىسە ۋە ئۇنىڭغا

تۇتاش باشقا ئىمارەتلەرنى شۇ ئەمىر سالدۇرغانىكەن. مەسچىتنى بولسا ئۇنىڭ تەقۋادار رەپىقىسى تۆرەپكە خاتۇن سالدۇرۇپتۇ. خارەزىدە ماركستان ⑥ بار بولۇپ، ئۇنىڭدا سەھىيۇنىي لەقەملىك سۈرىيىلىك ھەكىم ئىشلەيدىكەن. لەقىمىدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ئۇ سۈرىيىدىكى سەھىيۇن دېگەن يەردە تۇغۇلغان. پۈتۈن سەپىرىمىدە مەن خارەزىملىكلەردەك خۇش پېئىل، ئالىيجاناب، سىرتتىن كەلگەنلەرگە نىسبەتەن ئالاھىدە مېھماندوست ئادەملەرنى بەك ئاز ئۇچراتتىم. ئۇلار نامازنى شۇنداق قائىدىلىك ئوقۇيدىكەنكى، مۇنداق ھالنى مەن باشقا جايلاردا ئۇچراتمىدىم. بۇ يەرنىڭ ئادىتىدە مەزىنئاخۇنۇم مەسچىت ئەتراپىدىكى ئاھالىلەرگە ناماز ۋاقتى بولغانلىقىنى بىرمۇ بىر خەۋەر قىلىدىكەن. كىمكى جامائەت نامىزغا قاتناشمىسا، ئىمامئاخۇنۇم ئۇنى جامائەت ئالدىدا قامچىلايدىكەن. بۇنىڭ ئۈچۈن مەسچىتتە قامچا ئېسىقلىق تۇرىدىكەن. ئۇنىڭ سىرتىدا ئۇ كىشىدىن بەش دىنار جەرىمانە ئېلىنىدىكەن. ئۇ پۇل مەسچىتنىڭ يىقىلغان - بۇزۇلغان يەرلىرىنى رېمونت قىلىشقا ۋە ئاجىز، كەمبەغەللىرىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشقا ئىشلىتىلىدىكەن. ئاڭلىشىمچە، بۇ ئادەت قەدىمدىن تارتىپ بار ئىكەن.

خارەزم يېنىدىن جەيھۇن دەرياسى ئېقىپ ئۆتىدىكەن. بۇ دەريا جەننەتتىن باشلىنىدىغان تۆت دەريانىڭ بىرىدۇر. ئۇ ئىدىل دەرياسىغا ئوخشاش قىشتا مۇزلايدىكەن. بۇ چاغدا ئادەملەر مۇز ئۈستىدە بىمالال يۈرۈۋېرىدىكەن. مۇز دەريادا بەش ئايغىچە ساقلىنىدىكەن. مۇز ئېرىشكە باشلىغان چاغلاردا دەريادا يۈرگەن كىشىلەر مۇز يېرىلىپ كېتىپ، ھالاك بولىدىغان ئەھۋاللارمۇ كۆرۈلۈپ تۇرىدىكەن. ياز كۈنلىرى كىشىلەر دەريادا كېمە بىلەن تېرىمىزغىچە بېرىپ، ئۇ يەردىن بۇغداي ۋە سۈلى (سۈلى - تېرىمىز ئەتراپىدا تېرىلىدىغان بىر خىل دانلىق زىرائەت) ئېلىپ كېلىشىدىكەن. بۇنىڭغا ئون كۈن ۋاقىت كېتىدىكەن.

خارەزىمدىن چىقىشتا بىر خانىقا بار. بۇ خانىقا بۈيۈك ئەۋلىيالاردىن بولمىش نەجمىدىن كۇبراننىڭ قەبرىسى ئۈستىگە قۇرۇلغانىكەن. بۇ يەردە زىيارەتچىلەر ئۈچۈن تائام تەييارلىنىدىكەن. بۇ خانىقادا خارەزىمنىڭ ئابروۋىلۇق كىشىلىرىدىن بولغان مۇدەررىس سەيفىدىن ئىبنى ئەسەبە شەيخلىق قىلىدىكەن. نېرىراققا يەنە بىر خانىقا جايلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭ شەيخى - ئەڭ بۈيۈك سوپىلاردىن بىرى تەقۋادار مۇجاۋىر جالالىددىن سەمەرقەندىي ئىكەن. ئۇ بىزنى ئۆيدە مېھمان قىلدى. شەھەرنىڭ سىرتىدا ئەللامە ئىمام ئەبۇلقاسىم مەھمۇد ئىبنى ئۆمەر زەمەخشەرىينىڭ مازىرى ۋە مەقبەرىسى بار ئىكەن. زەمەخشەر ⑦ خارەزىمدىن تۆت مىل يىراقلىقتىكى بىر قىشلاقتۇر.

مەن بۇ شەھەرگە كەلگىنىمدە ئۇنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا توختاپ ئۆتتۈم. ئادەملىرىدىن بىرىنى قازى سەدىر ⑧ ئەبۇ ھەفىس ئۆمەر بەقرىي ھۇزۇرىغا ئەۋەتكەندىم. قازى مەن تۇرغان جايغا ئۆز نائىبى نۇر ئىسلامنى ئەۋەتتى. ئۇ مەن بىلەن كۆرۈشۈپ سەدىر ھۇزۇرىغا قايتتى. كېيىن يەنە قازى شەخسەن بىر توپ ئادىمى بىلەن كېلىپ، مەن بىلەن كۆرۈشتى. ئۇ ياش جەھەتتىن كىچىك بولسىمۇ، قىلغان ئىشلىرى جەھەتتە ئۇلۇغ بىر سېيمادۇر. ئۇنىڭ ئىككى نائىبى بولۇپ، بىرى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان نۇر ئىسلام، يەنە بىرى نۇرىددىن كىرمانىيەدۇر. كىرمانىيە مەشھۇر فەقىھلەردىن بولۇپ، پىكىرلىرى قەتئىي، ئاللاتائالاغا نىسبەتەن ئىمانى مۇستەھكەم كىشى ئىكەن.

بىز قازى بىلەن ئۇچراشقاندا، ئۇ ماڭا مۇنداق دېگەندى: «بۇ شەھەردە ئادەم بەكمۇ كۆپ، كۈندۈزى شەھەرگە كىرەلمەيسىز. شۇڭا، ھۇزۇرىڭىزغا نۇر ئىسلامنى ئەۋەتمەن، سىز ئۇنىڭ بىلەن بىللە تاڭغا يېقىن شەھەرگە كىرىڭ». بىز قازىنىڭ دېگىنىدەك قىلدۇق. ئۇنىڭدىن كېيىن بىز يېڭى مەدرىسىگە كىردۇق. بۇ يەردە ھېچكىم يوق ئىدى. بامدات نامىزىدىن كېيىن قازى شەھەرنىڭ بىر توپ ئابروۋىلۇق كىشىلىرى بىلەن ھۇزۇرىمىزغا كېلىشتى. ئۇلار ئارىسىدا مەۋلانا ھۇمامىددىن، مەۋلانا زەينىددىن مۇقەددەسىي، مەۋلانا رىزائىددىن يەھيا، مەۋلانا فەزىلۇللاھ رىزاۋىي، مەۋلانا جالالىددىن ئىمادىي، مەۋلانا شەمسىددىن سىنجارىي ۋە خارەزم ئەمىرىنىڭ ئىمامى بار بولۇپ، ھەممىسى ئابروۋىلۇق مۆتىۋەرلەردىن.

ئىدى. ئۇلارنىڭ ئېتىقادىدا مۇتەزىلىيلەرنىڭ تەسىرى ئۈستۈن بولسىمۇ، ئاشكارا قىلىشمايدىكەن. چۈنكى، سۇلتان ئۆزبېك ۋە ئۇنىڭ بۇ شەھەردىكى ئەمىرى قۇتلۇق تېمۇر سۈننىيلەردىن ئىكەن. مەن بۇ شەھەردە بولغىنىمدا يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان قازى ئەبۇ ھەفسى ئۆمەرنىڭ مەسچىتىدە ئۇنىڭ بىلەن بىللە جۈمە نامىزى ئوقۇدۇم. نامازدىن كېيىن ئۇنىڭ ھەمراھلىقىدا شۇ ئەتراپقا جايلاشقان ئۆيىگە باردىم ۋە قوبۇلخانىسىغا تەشرىپ ئەتتىم. بۇ كۆركەم ۋە ئازادە خانى بولۇپ، چىرايلىق گىلەملىرى بىلەن بېزەلگەن، تاملىرى ماتا بىلەن قاپلانغان، تەكچىلەرگە ئالتۇن ھەل بېرىلگەن كۈمۈش ئىدىشلەر ۋە ئىراقىي كوزىلار قويۇلغانىدى. ئادەتتە مەملىكەتنىڭ پۇقرالىرى ئۆيلىرىنى ئەنە شۇنداق بېزەيدىكەن. داستىخانغا بەك كۆپ تائاملار تارتىلدى. قازى بەدۆلەت ئادەم بولۇپ، ھېسابسىز مال - مۈلكى بار ئىكەن. ئۇ ئەمىر قۇتلۇق تېمۇرنىڭ باجىسى بولۇپ، ئەمىرنىڭ خوتۇنىنىڭ ھەمىشىسى جەججى ئاغاغا ئۆيلەنگەنىكەن.

شەھەردە بىرقانچە ۋائىز، مۇزەككىر بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ ئابروۋىلۇقلىرى مەۋلانا زەينىددىن مۇقەددەسى بىلەن مەۋلانا ھېسامىددىن مەشاتى ئىكەن. مەن مەۋلانا ھېسامىددىن مەشاتىنىڭ ۋەزىنى ئۆز قولىم بىلەن ئاڭلىغان. ئۇ جاھاندىكى ئەڭ سۇخەندىن تۆت سېيمانىڭ بىرى ھېسابلىنىدىكەن.

خارەزم ئەمىرى

بۇ — ئۇلۇغ ئەمىر قۇتلۇق تېمۇردۇر. بۇ ئەمىر ئۇلۇغ سۇلتان مۇھەممەد ئۆزبېكنىڭ ھاممىسىنىڭ ئوغلى بولۇپ، ئۇنىڭ بۈيۈك ئەمىرىدۇر. قۇتلۇق تېمۇر يەنە خۇراساننىڭ ۋالىيسى ئىكەن. ئۇنىڭ ئوغلى ھارۇنئېك سۇلتاننىڭ قىزىغا ئۆيلەنگەن بولۇپ، ئۇ قىزنىڭ ئانىسى مەلىكە تايغۇلۇق ئىكەن. قۇتلۇق تېمۇرنىڭ رەپىقىسى تۆرەبېكە خاتۇن ئالىجانابلىقى بىلەن مەشھۇر ئىكەن. قازى مەن بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن كەلگىنىدە، مۇنداق دېدى: «ئەمىر سېنىڭ كەلگىنىڭدىن خەۋەر تاپتى. ئەمما، شۇ دەمدە بىتتاپ بولغاچقا، سەن بىلەن كۆرۈشۈشكە كېلەلمىدى». مەن قازىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئەمىر بىلەن كۆرۈشكىلى ئۇنىڭ قەسىرىگە باردىم. بۇ يەردىكى ئۆيلەرنىڭ ھەممىسى ياغاچتىن ياسالغانىدى. بىز باشتا چوڭ بىر قوبۇلخانىغا كىرىپ، ئارقىدىن گۈمبىزى ياغاچتىن ئويۇپ ياسالغان كىچىكرەك بىر ئۆيگە كىردۇق. ئۆينىڭ تاملىرىغا رەڭگارەڭ موۋۇت تۈتۈلگەن، ئۈستى بولسا زەر قالدالغان يىپەكلەر بىلەن قاپلانغانىدى. ئەمىر يىپەك تۆشەكتە ئولتۇراتتى، باد كېسىلىگە مۇپتىلا بولغانلىقى سەۋەبلىك پۇتلىرىنى ئوربۇۋالغانىدى. شۇ چاغدا بۇ كېسەللىك تۈركىي خەلقلەر ئارىسىدا كەڭ تارقالغانىكەن.

مەن ئەمىرگە سالام بەردىم. ئەمىر مېنى يېنىدا ئولتۇرغۇزدى. قازى ۋە باشقىلارمۇ ئولتۇرۇشتى. ئەمىر مەندىن ئۆز ھۆكۈمدارى — پادىشاھ مۇھەممەد ئۆزبېك، بەيەلۇن خاتۇن ۋە ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ ھال - ئەھۋالىنى سۈرۈشتۈردى ھەم قۇستەنتىنىيە شەھىرى ھەققىدە سۆزلەپ بېرىشىمنى تەلەپ قىلدى. مەن ئەمىرنىڭ سورىغانلىرى توغرىسىدا چالا قويماي سۆزلەپ بەردىم. ئاندىن داستىخان سېلىنىپ، قورۇلغان توخۇ، تۇرنا، باچكا، مايلىق سامسا، مەزىلىك توقاچ ۋە تۈرلۈك تاتلىق يېمەكلىكلەر تىزىلغان پەتنۇسلار كەلتۈرۈلدى. يەنە ھەر خىل مېۋىلەر — ئانار دانلىرى، ئۈزۈم، قوغۇنلار تىزىلغان پەتنۇسلارمۇ قويۇلدى. پوستىدىن ئايرىۋېلىنغان ئانار دانلىرى ئىچىگە تىللا قوشۇقچىلار سېلىنغان ئالتۇن، كۈمۈش ئىدىشلاردا، بىر قىسمى بولسا ئىراقىي شىشە ئىدىشلاردا كەلتۈرۈلدى.

بۇ ئەمىرنىڭ ئادىتى شۇنداق ئىكەنكى، قازى ھەر كۈنى ئۇنىڭ قوبۇلخانىسىغا كېلىپ، مەخسۇس جايدا ئولتۇرىدىكەن. ئۇنىڭ بىلەن بىللە قانۇن ئىجراچىلىرى ۋە پۈتۈكچىلەرمۇ كېلىشىدىكەن. قازىنىڭ ئۈدۈلىدا بىر باش ئەمىر، سەككىز نەپەر تۈركىي ئەمىر ۋە «يازغۇچى» دەپ ئاتىلىدىغان شەيخلەر

جايلىشىدىكەن. كىشىلەر ئۆز شىكايەتلىرىنى مۇشۇ مەنەسەپدارلارغا ئېيتىشىدىكەن. ئەگەر شىكايەت قىلىنغان ئىش شەرىئەتكە ئائىت بولسا قازى، باشقا ساھەگە ئائىت بولسا ئەمىرلەر اھل قىلىدىكەن. قازى بىلەن ئەمىرلەرنىڭ قارارلىرى ئېنىق ھەم ئادىل بولىدىكەن. ھېچكىم ئۇلارنى مەلۇم بىر تەرەپكە يان باشتىڭ دەپ ئەيىبلەيدىكەن، ئۇلارمۇ پارا ئالمايدىكەن.

بىز ئەمىرنىڭ ھۇزۇرىدىن چىققاندىن كېيىن، مەدرىسىگە قايتىپ كەلدۇق. ئەمىر بىزگە گۈرۈچ، ئون، بىرنەچچە قوي، ماي، تاماققا كېرەكلىك ھەرخىل دورا - دەرەمەك ۋە بىرنەچچە باغلام ئوتۇن ئەۋەتىپ بەردى. بۇ مەملىكەتتىكىلەر ھىندىستان، خۇراسان ۋە ئىران خەلقلەرگە ئوخشاش كۆمۈرنىڭ نېمىلىكىنى بىلىشمەيدىكەن. ئەمما، جۇڭگودا تاشكۆمۈردىن يېقىلغۇ سۈپىتىدە پايدىلىنىدۇ. تاشكۆمۈر خۇددى ياغاچ كۆمۈرگە ئوخشاش كۆيۈپ، ئاخىر كۈلگە ئايلىنىدۇ. ئۇنىڭغا سۇ سېپىلىپ ئاپتاپتا قۇرۇتۇلىدۇ ھەم پۈتۈنلەي تۈگىگەنگە قەدەر شۇ يېقىلغۇنىڭ ياردىمىدە تائام تەييارلىنىدۇ.

مەزكۇر قازى ۋە ئەمىرنىڭ پەزىلەتلىرى ھەققىدە

بىر كۈنى مەن قازى ئەبۇ ھەفسى مەسچىتىدە ئادىتىم بويىچە ناماز ئوقۇدۇم. شۇ چاغدا ئۇ ماڭا مۇنداق دەيدى: «ئەمىر ماڭا بەش يۈز دەرەم پۇل بېرىپ، سەن ئۈچۈن زىياپەت ئۇيۇشتۇرۇشنى بۇيرىدى. لېكىن، زىياپەتكە يەنە بەش يۈز دەرەم سەرپ قىلىشقا توغرا كېلەتتى. زىياپەتكە شەيخلەر، قانۇن ئىجراچىلىرى ۋە ئابروۋىلۇق ئادەملەر قاتنىشاتتى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئۇنىڭغا: «ئەي ئەمىر، ئەگەر زىياپەت بەرسىلە، زىياپەتكە چاقىرىلغانلار ھەرقانچە بولسا بىر - ئىككى لوقما تائام يېيىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بەش يۈز دەرەم زايە بولىدۇ. ئەڭ ياخشىسى، زىياپەتكە ئاتىغان پۇللىرىنى مېھماننىڭ ئۆزىگىلا بەرگەن بولسىلا، پايدىسى تېخىمۇ كۆپ بولار ئىدى، دېدىم. ئەمىر: «مەن دەل شۇنداق قىلماقچى، دەيدى ھەم مىڭ دەرەم بېرىدىغانلىقىنى كېسىپ ئېيتتى».

كېيىن دېگەندەك ئەمىر ئۆز ئىمامى شەمسىددىن سىنجەرىينىڭ نازارەتچىلىكىدە خىزمەتكارىدىن بىر خالىدا پۇل ئەۋەتتى. ئۇ دەرەملەرنىڭ قىممىتى مەغرىب ئالتۇنىغا سۈندۈرۈلسا، ئۈچ يۈز دىنارغا توغرا كېلەتتى.

شۇ كۈنى مەن ئوتتۇز بەش دىنارغا قارا تورۇق ئاتتىن بىرنى سېتىۋالدىم ۋە ئۇنى مىنىپ مەسچىتكە باردىم. ئاتنىڭ ھەققىنى ئەمىر بەرگەن مىڭ دەرەمدىن تۆلىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن ئاتلىرىمنىڭ سانى تېزلىكتە كۆپەيدى، تاكى ھىندىستانغا يېتىپ بارغۇچە ئاتلىرىمنىڭ سانى ئېشىپ بېرىۋەردى. ئاتلىرىم كۆپ بولسىمۇ، مەن يەنىلا قارا تورۇق ئاتنى ياخشى كۆرەتتىم. ئۇنىڭغا ئۆزۈم قارايتتىم ۋە باشقا ئاتلارنىڭ ئالدىغا باغلايتتىم. بۇ ئات ماڭا ئۈچ يىل خىزمەت قىلدى. ئۇ ئۆلگەندە مەن قاتتىق قايغۇردۇم.

قازىنىڭ رەپىقىسى جەججى ئاغىمۇ ماڭا دىنار پۇل ئەۋەتتى. ئۇنىڭ ھەمىشىرىسى، ئەمىرنىڭ رەپىقىسى تۆرەبېكە بولسا شەرىپىمگە زىياپەت بەردى. زىياپەتكە قازىخاننىڭ قانۇن ئىجراچىلىرى ۋە شەھەردىكى ئابروۋىلۇق كىشىلەرمۇ تەكلىپ قىلىندى. بۇ زىياپەت ئۇنىڭ ئۆزى سالدۇرغان مەسچىتتە ئۇيۇشتۇرۇلدى. بۇ يەردە شەھەرگە سىرتتىن كەلگەنلەرگىمۇ ۋە شەھەردىن كەتكۈچىلەرگىمۇ تائام تارتىلدى. تۆرەبېكە خاتۇن ماڭا ئۆز نامىدىن سۆسەر تاشلىق چاپان ۋە ياراملىق بىر ئات تۆھپە قىلدى. تۆرەبېكە مەجەزى ياخشى، تەقۋادار ۋە سېخىي ئايال ئىكەن. ئاللا ئۇنىڭدىن ياخشىلىقنى ئايىمىسۇن!

مەن مەزكۇر ئابروۋىلۇق بېكە ئۆز شەرىپىمگە ئۇيۇشتۇرغان زىياپەتنى تاشلاپ مەسچىتتىن چىققىنىمدا، ئىشىك ئالدىدا كونا چاپان كىيگەن بىر ئايالنى ئۇچرىتىپ قالدىم. ئۇ بېشىغا پەرەنجە ئارتىۋالغان، يېنىدا يەنە بىر قانچە ئايال بار ئىدى. ئايال ماڭا سالام بەردى. مەن ئۇنىڭ سالامىنى ئانچە

ئېرەنشىمىگەن ھالدا ئىلىك ئالدىم. كوچا ئېغىزىغا چىقىشىمغا بىزنى كۆزىتىپ تۇرغانلاردىن بىرى كېلىپ: «سىزگە سالام بەرگەن ئايال تۆرەبېكە خاتۇننىڭ ئۆزىدۇر» دېدى. مەن بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئۈيىلىپ كەتتىم. تۆرەبېكەنىڭ ئالدىغا بارغۇم كەلدى، ئەمما ئۇ كېتىپ قالغانىدى. مەن ئۇنىڭغا بىر خىزمەتكارى ئارقىلىق سالام يوللاپ، ئۇنى تونۇمىغانلىقىم ئۈچۈن ئۆزرە سورىدىم.

خارەزم قوغۇنى

شەرق ياكى غەربتە بولسۇن (غەربكە جايلاشقان ئىسلام مەملىكەتلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ)، خارەزم قوغۇنىغا تەڭ كېلىدىغان قوغۇن بولمىسا كېرەك. بۇخارا قوغۇنى ئۇنىڭدىن كېيىن تۇرىدۇ، ئىسپاھان قوغۇنى بولسا ئۇنىڭدىنمۇ كېيىن تۇرىدۇ. خارەزم قوغۇنىنىڭ شاپىقى يېشىل، گۆشى يۇمشاق، تەمى بەك تاتلىق، توق رەڭلىك كېلىدۇ. شۇنىسى قىزىقى، خارەزملىكلەر بۇ قوغۇننى توغراپ، بىزدىكى ئەنجۈر قېقى ۋە مەلەگە ئەنجۈرگە ⑩ ئوخشاش ئاپتاپتا قۇرۇتۇپ، سېۋەتكە سېلىشىپ ھىندىستانغا ۋە جۇڭگونىڭ يىراق شەھەرلىرىگە ئېلىپ بېرىپ سېتىشىدىكەن. قۇرۇتۇلغان مېۋىلەر ئىچىدە قوغۇن قېقىغا تەڭ كېلىدىغىنى يوق ئىكەن. مەن ھىندىستاننىڭ دېھلى شەھىرىدە تۇرغىنىمدا سەيياھلار كېلىپ قالسا، ئۇلاردىن بىرەرسىنى قوغۇن ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتتىم. ھىندىستان پادىشاھىمۇ ئالدىغا ئازراق قوغۇن قېقى كېلىپ قالسا، مېنىڭ ئۇنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىمنى بىلگەچكە، ھۇزۇرۇمغا ئەۋەتتەتتى. ئەجەبىيلەرنى ئۆز مەملىكىتىدىن چىقىدىغان مېۋىلەر بىلەن مېھمان قىلىپ، ئىلتىپات كۆرسىتىش ئۇنىڭ ئادىتى ئىدى.

ئار - نومۇسلۇق سودىگەر

ساراي شەھىرىدىن تاكى خارەزمگە بارغۇچە كەمىنىگە كەربالا (مەشھەدى ھۈسەيىن) ⑩ شەھىرىدىن بولغان شەرىق ئەلى ئىبنى مەنسۇر ھەمراھ بولدى. ئادەتتە مەن ئۇنىڭغا پۇل بېرىپ، كىيىم - كېچەك ۋە باشقا لازىمەتلىكلەرنى ئېلىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلاتتىم. ئۇ ئون دىنارغا كىيىم - كېچەك سېتىۋالسا، ماڭا سەككىز دىنارغا ئالدىم دەپ قويۇپ، ئۆزى ئون دىنار تۆلەپ، مەندىن پەقەت سەككىز دىنار ئېلىپ يۈرۈپتۇ. مەن بۇ ئىشنى كېيىن باشقىلاردىن ئۇقتۇم. شۇنداق قىلىپ ئۇ مېنى ئۆزىگە قەرزدار قىلىپ قويۇپتۇ. مەن ئۇنىڭ ساخاۋىتىگە مېنى تەدارلىق بىلدۈرۈپ، ياخشىلىقنى قايتۇرماقچى بولدۇم، شەرق: «خۇدا ھەققى، بۇنداق قىلماڭ» دەپ ئېتىراز بىلدۈردى. كېيىن مەن ئۇنىڭ كەففار ئىسمىلىك قۇلغا سوغا ئېلىپ بېرىپ دېسەم، شەرىق يەنە: «خۇدا ھەققى، بۇنداق قىلماڭ» دەپ كۆندۈردى. بۇ ئادەم مەن ئۇچراتقان ئىراقلىقلار ئىچىدە ئەڭ قولى ئوچۇق، ساخاۋەتلىك ئادەم ئىدى. ئۇ ئەسلىدە مەن بىلەن بىللە ھىندىستانغا بارماقچى ئىدى. ئەمما، شۇ پەيتتە ئۇنىڭ بىر توپ يۇرتداشلىرى خارەزمگە كېلىپ قېلىشتى، ئۇلار بۇ يەردىن چىنماچىغا بارماقچى ئىكەن. ئەلى ئىبنى مەنسۇرمۇ يۇرتداشلىرى بىلەن بىللە ماڭىدىغان بولۇپ قالدى. مەن ئۇنىڭغا: «مەن بىلەن ھىندىستانغا بارماقچى ئىدىڭىزغۇ؟» دېسەم، ئۇ: «بۇلار مېنىڭ يۇرتداشلىرىم، ئەگەر سىز بىلەن كەتسەم، بۇلارنى يۇرتقا قايتقاندا بالا - چاقىلىرىمغا: «ئاتاڭلار خۇددى دىۋاندىك بىرسىگە ئەگىشىپ ھىندىستانغا كەتتى، دەپ ئېيتمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. بۇ ماڭا چىدىغۇسىز شەرمەندىچىلىك كەلتۈرىدۇ. ياق، مەن بۇنداق شەرمەندىچىلىككە چىدىيالمايمەن» دەپ جاۋاب بەردى. شۇنداق قىلىپ ئۇ يۇرتداشلىرى بىلەن چىنماچىغا كەتتى. ھىندىستانغا بارغاندىن كېيىن ئاڭلىشىمچە، ئەلى ئىبنى مەنسۇر ئالمالىق شەھىرىگە ⑩ يېتىپ

بېرىپتۇ. بۇ شەھەر ماۋەرائۇننەھەر ھۆكۈمدارى ۋىلايەتلىرىنىڭ ئاخىرقىسى ۋە چىن (جۇڭگو) نىڭ باشلىنىشىدۇر. ئۇ ئۆزى شۇ يەردە قېلىپ، بارلىق ماللىرىنى خىزمەتكارغا تاپشۇرۇپ، سېتىپ كېلىشكە ئەۋەتىپتۇ. ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتۈپتۇ. خىزمەتكار قايتىپ كەلمەپتۇ. شۇ كەمدە ئالمالىققا — ئۇ چۈشكەن ساراينغا ئۇنىڭ يۇرتىدىن يەنە بىر سودىگەر كېلىپ چۈشۈپتۇ. ئەلى ئىبنى مەنسۇر خىزمەتكارى قايتىپ كەلگەندە قايتۇرۇپ بېرىدىغان بولۇپ، ئۇ سودىگەردىن پۇل قەرز سورايتۇ. ئەمما، ئۇ سودىگەر بەرمەپتۇ. ئۇ ئاز كەلگەندەك، ئۇ سودىگەر ساراي خوجايىنىغا شەرىفتىن ئۆي ئىجارىسىنى كۆپرەك ئېلىشنى ئۆگىتىپتۇ. شەرىف بۇنى ئاڭلاپ شۇنچىلىك نومۇس ئىچىدە قايتۇكى، بۇ شەرمەندىچىلىككە چىدىيالماي، ھۇجرىسىغا كىرىپ ئۆزىنى پىچاقلىۋاپتۇ. كىشىلەر كىرگەندە ئۇ تېخى تىرىك ئىكەن. ئۇلار بۇ ئىشنى ئۇنىڭ خىزمەتكارىدىن كۆرۈشۈپتۇ. ئەمما شەرىف: «بىچارە خىزمەتكاردا گۇناھ يوق، بۇ ئىشنى مەن ئۆزۈم قىلدىم» دەپتۇ ۋە شۇ كۈنى جان ئۈزۈپتۇ. ئۇنىڭ گۇناھىنى ئاللا كەچۈرسۇن! شەرىف ماڭا ھەمراھ بولغان مەزگىلدە خۇددى مۇشۇ ۋەقەگە ئوخشاپ كېتىدىغان بىر ۋەقەنى سۆزلەپ بەرگەندى: بىر يىلى ئۇ دەمەشلىق بىر سودىگەردىن پۇل قەرز ئالغانىكەن. ئۇ سودىگەر ھەما² شەھرىدە ئۇنى ئۇچرىتىپ قېلىپ، پۇلىنى سورايتۇ. شەرىف قەرز ئالغان پۇلغا سېتىۋالغان ماللىرىنى نېسىگە سېتىۋېتىپتۇ. ئەمما، ئۇ سودىگەرگە قەرزنى ۋاقتىدا تۆلىيەلمىگىنىگە ئۆكۈنۈپ، ھۇجرىسىغا كىرىپ سەللىسىنى يېشىپ ئېسىلىۋالماقچى بوپتۇ. لېكىن، ئۇنىڭغا كېيىنرەك ئۆلۈش نېسىپ بولغان بولسا كېرەك، شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئېسىدىن ئۆسۈملۈك قەرز بېرىدىغان بىر يېقىنى كېچىپ قايتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش نىيىتىدىن يېنىپتۇ.

مەن خارەزىمدىن كېتىشكە ھازىرلىق كۆرۈپ تۆگە ياللىدىم، كاجۇۋا سېتىۋالدىم. ئەفنىدىدىن تۈزەرىي كاجۇۋىدا مەن بىلەن يانمۇ يان ماڭدى. خىزمەتكارلار ئۆزلىرى مىنىشكەن ئاتتىن باشقىلىرىغا سوغۇق ئۆتۈپ قالماسلىق ئۈچۈن توقۇم توقۇشۇۋالغانىدى. بىز خارەزم بىلەن بۇخارا ئارىلىقىدىكى چۆلگە كىرىپ كەلدۇق. بۇ چۆلدىن ئون سەككىز كۈندە چىققىلى بولاتتى، ئارىدا پەقەت بىرلا قىشلاق بار ئىدى. يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى مەن ئەمىر قۇتلۇق تېمۇر بىلەن خەيرلەشتىم. ئۇ ماڭا تون ھەدىيە قىلدى. قازىمۇ مېنى ئۈزىتىپ قويۇش ئۈچۈن ئەيىانلىرى بىلەن ھۇزۇرۇمغا كەلدى ۋە بىر تون يوللۇق تۇتتى.

بىز تۆت كۈن يول يۈرۈپ، قىيات³ شەھىرىگە يەتتۇق. بۇ يولدا مۆجىزىلىك ۋە گۈزەل شەھەر قىياتتىن ئۆزگە مەنزىل يوق ئىدى. بىز شەھەر ئەتراپىدىكى مۇزلاپ كەتكەن بىر ئېقىمىن يېنىدا توختىدۇق. مۇز ئۈستىدە بالىلار تېپىلىپ ئوينىشىۋاتاتتى. بۇ شەھەرنىڭ قازىسى سەدىر شەرىئىد مېنىڭ كەلگىنىمنى ئاڭلاپ، شاگىرتلىرى ھەم شەھەرنىڭ تەقۋادار شەيخى مەھمۇد خىۋاقىي ھەمراھلىقىدا مېنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن ھوزۇرۇمغا كەلدى. مەن ئۇ قازى بىلەن خارەزم قازىسىنىڭ ئۆيىدە تونۇشقانىدىم. شۇ چاغدا شەيخ مەھمۇد: «ئادەتتە شەھەرگە مېھمان كەلسە، ئەمىر كېلىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشىدۇ. شۇنداق ئىكەن، شەھەر ئەمىرىنىڭ ھوزۇرىغا بېرىپ، ئۇنى بۇ يەرگە باشلاپ كېلەيلى!» دېدى. ئۇلار ئادەم ئەۋەتتى. ئۇزاق ئۆتمەي ئەمىر مەھرەم ۋە مۇلازىملىرى بىلەن يېتىپ كەلدى، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتۈق. بىز تېزىرەك يولغا چىقىشقا ئالدىرايتتۇق. ئەمما، ئەمىر بىزنىڭ شەھەردە تۇرۇشىمىزنى سوراپ، زىياپەت ئۇيۇشتۇردى. زىياپەتكە ئۆز ئەيىانلىرى ۋە سەركەردىلىرىنىمۇ تەكلىپ قىلدى. شائىرلار ئەمىر شەرىپىگە مەدھىيىلەر ئوقۇشتى. ئەمىر ماڭا ئۈستۈش ۋە ياخشى بىر ئات ھەدىيە قىلدى. بىز ساپايە دېگەن يول بىلەن يۈرۈپ كەتتۇق. قۇملۇقتىن ئالتە كۈندە ئۆتۈپ، باباكەنت⁴ شەھىرىگە يەتتۇق. ئۇ يەردىن بۇخاراغا بىر كۈنلۈك مۇساپە ئىكەن. باباكەنت چىرايلىق شەھەرچە ئىكەن. ئۇ يەردە ئېرىقلار، باغلار كۆپ ئىكەن، شەھەر ئاھالىسى يىل بويى ئۆيلىرىدە ئۈزۈم ساقلايدىكەن. ئۇلارنىڭ ئالغۇرە دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل مېۋىسى بار ئىكەن. ئۇلار بۇ مېۋىنى قۇرۇتۇپ ھىندىستان ۋە چىنغىچە ئېلىپ

بېرىپ ساتىدىكەن. يەنە بۇ مېۋىنى سۇغا چىلاپ، شەرىپتىنى ئىچىشىدىكەن. بۇ مېۋە يېڭى ۋاقتىدا شېرىن بولغان بىلەن، قۇرۇتۇلسا قىرتاقراق بولۇپ قالىدىكەن. مېۋىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى ئېتى تەشكىل قىلىدىغان بولۇپ، مەن نە ئەندەلۇسىيىدە، نە سۈرىيىدە بۇنداق مېۋىنى كۆرمىگەنكەنمەن. بىز كۈن بويى بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن باغلار، ئېرىقلار، دەرەخلىكلەر ۋە شۇدىگەر قىلىنغان ئېتىزلىقلاردىن ئۆتۈپ، بۇخارا شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق. بۇخارا - مۇھەددىسلەر ئىمامى ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەد ئىبنى ئىسمائىل بۇخارىينىڭ¹⁵ ۋەتىنىدۇر. بۇ شەھەر جەيھۇننىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى شەھەرلەرنىڭ پايتەختى ئىدى. ئەمما، بۇ شەھەرنى ئىراق پادىشاھلىرىنىڭ ئەۋلادىدىن بولغان لەنتىي تاتار چىڭگىز ۋەيران قىلغانىدى. ھازىر بۇ شەھەردىكى مەدرىسە، مەسچىت ۋە بازارلارنىڭ ئاز بىر قىسمىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ھەممىسى خارابە ھالىتىدە يېتىپتۇ.

موڭغۇللار ئىستېلاسى مەزگىلىدە بۇخارالىقلار خارۇزار بولۇپ، ئابروىي تۆكۈلگەنىدى. ئۇلار جاھىللىق قىلىپ، ساختا ئىدىيىلىرىدە چىڭ تۇرغانلىقى ۋە ھەقىقەتنى ئىنكار قىلغانلىقى ئۈچۈن، خارەزم ۋە باشقا مەملىكەتلەردە بۇخارالىقلارنىڭ گۇۋاھلىقى قوبۇل قىلىنمايدىغان بولۇپ قالغانىدى¹⁶. ھازىر بۇ يەردە ئېغىزغا ئالغۇدەك بىلىم - ئىقتىدار ئىگىلىرى ياكى بىلىمگە قىزىقىدىغان ئادەملەر قالماپتۇ.

تاتارلارنىڭ كېلىپ چىقىشى، بۇخارا ۋە باشقا شەھەرلەرنى ۋەيران قىلىشى

چىڭگىزخان خەتە¹⁷ ئۆلكىسىدە تۆمۈرچىلىك قىلغان. ئۇ سېخى، كۈچتۈڭگۈر ھەم بەستلىك ئادەم بولغاچقا، ئاستا - ئاستا ئەتراپىغا بىر توپ كىشىلەرنى توپلاپ، ئۇلارنىڭ يولباشچىسىغا ئايلانغان. ئۇ كۈچىنىڭ ئېشىپ بېرىشىغا ئەگىشىپ پۈتۈن مەملىكەتنى ئۆز ئىلكىگە ئالغان. ئۇ دەسلەپتە موڭغۇللار پادىشاھى، ئاندىن جۇڭگو پادىشاھى ئۈستىدىن غەلبە قىلغان. قوشۇن ئەۋەتىپ خوتەن، قەشقەر ۋە ئالمالىق قاتارلىق جايلارنىمۇ قول ئاستىغا كىرگۈزگەن. خارەزم شاھىنىڭ ئوغلى جالالىددىن سىنجان خارەزم، خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھرنىڭ پادىشاھى بولۇپ، كۈچ - قۇدرىتى زور ئىكەن. چىڭگىزخان ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن قارشىلاشمايدىكەن. شۇنداق بىر ئىش بوپتۇكى، چىڭگىزخان ئۆز سودىگەرلىرىنى موغۇل، چىن ماللىرى - يىپەك كىيىم - كېچەك ۋە باشقا تۈرلۈك بۇيۇملار ئارتىلغان ئۇلاغلار بىلەن جالالىددىنغا قاراشلىق ئوتتۇراغا ئەۋەتىپتۇ. بۇ شەھەرنىڭ ۋالىيسى بۇ ھەقتە جالالىددىنغا خەۋەر يەتكۈزۈپ، ئۇنىڭدىن قانداق قىلىش لازىملىقىنى سورايتۇ. جالالىددىن ئۇ سودىگەرلەرنى ماللىرىنى تارتىۋېلىپ ھەم بۇرۇن - قۇلاقلىرىنى كېسىۋېتىپ، ئۆز دۆلىتىگە قايتۇرۇۋېتىش توغرىسىدا يازما پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. ئاللاتائالا شەرق خەلقىنىڭ بېشىغا بالا - قازا ئەۋەتىپ، ئۇلارنى ئازاب - ئوقۇبەتكە دۇچار قىلىشقا ئەھدى قىلغان بىر پەيتتە جالالىددىننىڭ بۇنداق پالاكەت كەلتۈرگۈچى پەرماننى چۈشۈرۈشى ئاقىۋەتتە زور بەختسىزلىكلەرگە سەۋەب بوپتۇ.

ئوتتۇرا ۋالىيسى ئىشنى پەرمان بويىچە بېجىرگەچكە، چىڭگىز مۇسۇلمان مەملىكەتلىرىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن بېھىساب قوشۇن تەييارلاپ، جەڭ ھازىرلىقىغا كىرىشىدۇ. ئوتتۇرا ۋالىيسى چىڭگىزنىڭ ھەرىكەتلىرىدىن خەۋەر تېپىپ، ئۇنى پايلاپ كېلىشكە جاسۇس ئەۋەتكەن. ئېيتىلىشىچە، ئۇ جاسۇسلاردىن بىرى چىڭگىز ئەمىرلىرىنىڭ قوشۇنى ئارىسىغا تىلەمچى قىياپىتىدە كىرىۋالغان. ئۇ بۇ يەردە قورساق تويغۇزىدىغانغا ئامالسىز قىلىپ، بىر چېرىكنىڭ ئالدىغا كىرگەن. لېكىن، ئۇنىڭدىمۇ يېگۈدەك بىر نەرسە چىقمىغان. ئۇ چېرىك قاراڭغۇ چۈشكەندە، ئېتىنىڭ تومۇرىنى كېسىپ، يېنىدا ئېلىپ يۈرگەن

قۇرۇتۇلغان كارناي (قوينىڭ كارنىي)نى نەمدەپ، ئۇنىڭغا ئات قېنىنى تولدۇرغاندىن كېيىن، ئېغىزىنى بوغۇپ ئوتقا قاقلاپ قاينىتىپ، ئىشتىھا بىلەن ئىچكەن. ئايغاقچى ئوتارغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ۋالىيغا تاتارلارنىڭ ئىشلىرىدىن خەۋەر بېرىپ، ئۇنى تاتارلار بىلەن جەڭ قىلماسلىق توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرغان. ۋالىي جالالىددىن شاھتىن ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلغان. جالالىددىن ۋالىيغا ئۇنىڭ ئىختىيارىدىكى قوشۇندىن سىرت، يەنە ئاتمىش مىڭ كىشىلىك قوشۇن سەپلەپ بەرگەن. شۇنداق قىلىپ ئىككى ئارىدا جەڭ باشلانغان. چىڭگىز قوشۇنلىرى قولىدا قىلىچ تۇتقان ھالدا ئوتتۇرا شەھىرىگە باستۇرۇپ كىرىپ، ئەرلەرنى ئۆلتۈرۈپ، بالىلارنى ئەسىرگە ئالغان. شۇ چاغدا جالالىددىن چىڭگىزخانغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئوتتۇراغا كەلگەن، ئىككى ئارىدا شۇنداق جەڭلەر بولغانكى، تارىختا تېخى مۇنداق جەڭ بولۇپ باقمىغان بولسا كېرەك. ئىش شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتكەنكى، چىڭگىز پۈتكۈل ماۋەرائۇننەھرنى بېسىۋېلىپ، بۇخارا، سەمەرقەند ۋە تېرىمىزلارنى ۋەيران قىلغان؛ جەيھۇن دەرياسىدىن ئۆتۈپ، بەلخ شەھىرىگىچە يېتىپ بارغان ۋە ئۇ يەرنىمۇ قولىغا كىرگۈزگەن. ئارقىدىن باميان® تەرەپكە يۈزلىنىپ، ئۇ يەرنىمۇ ئىگىلىگەندىن كېيىن، خۇراسان ۋە ئىراقىل - ئەجەم تەۋەلىرىگىچە بېسىپ كىرگەن. بۇ چاغدا بەلخ ۋە ماۋەرائۇننەھردىكى مۇسۇلمانلار چىڭگىزخانغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن. شۇنىڭ بىلەن چىڭگىز ئارقىسىغا يېنىپ، قولىدا قىلىچ تۇتقان پېتى بەلخكە يېتىپ كەلگەن ۋە بۇ شەھەرنى پۈتۈنلەي ۋەيران قىلغان. ئۇ يەردىن تېرىمىزغا كېلىپ، ئۇنىمۇ شۇنداق ۋەيران قىلغانكى، تېرىمىز تامامەن خارابىگە ئايلانغان. بۇ جاي ھېلىمۇم خارابە ھالىتىدە تاشلىنىپ ياتىدۇ. كېيىنكىلەر بۇ جايدىن ئىككى مىل® يىراقلىقتا بىر شەھەر بەرپا قىلىپ، ئۇنى تېرىمىز دەپ ئاتىشىپتۇ. چىڭگىز بامياندا ئاھالىنى قىرىپ، مەسچىت مۇنارىدىن باشقا ئۆي - ئىمارەتلەرنى تامامەن تۈزلىۋەتكەن. كېيىن ئۇ بۇخارا ۋە سەمەرقەند ئاھالىسىنى كەچۈرۈم قىلىپ، ئۇلارغا تەگمەيلا ئىراققا قايتىپ كەتكەن. تاتارلارنىڭ بۇ قېتىمقى ئۇرۇشى قىلىچ بىلەن ئىسلام پايتەختى - خەلىپىلەر قارارگاھى بولغان باغداتقا بېسىپ كىرگەنگە قەدەر داۋام قىلغان. ئۇلار باغداتتا ئابباسىيلار خەلىپىسى خەلىپە مۇستەسىم بىللاھنى ئۆلتۈرگەن. ئاللا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلغاي!

ئىبنى جۇزەي ھېكايىسى

شەيخىمىز، قازىيۇل - قۇززات ئەبۇل بەرەكات ئىبنى ھەج (ئاللا ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى زىيادە قىلسۇن!) بىزگە مۇنداق دېگەندى: «خاتىپ ئەبۇ ئابدۇللا ئىبنى رەشىدتىن ئاڭلىشىمچە، ئۇ مەككەنى مۇكەررەمدە ئىراقلىق ئۆلىمالاردىن بىرى نۇرىددىن ئىبنى زۇجەج ۋە ئۇنىڭ نەۋرىسىنى ئۇچرىتىپتۇ. خاتىپنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ كىشى: «موڭغۇللار باسقۇندا ئىراقتا يىگىرمە تۆت مىڭ ئۆلىما ھالاك بولدى، مەن ۋە بۇ نەۋرەمدىن باشقا ھېچكىم تىرىك قالمىدى، دەپتۇ.»

بىز بۇخارانىڭ فەتھىئات® دېگەن يېرىدە توختىدۇق. بۇ يەردە ئۇلۇغ ئەۋلىيالاردىن بىرى - ئەللامە شەيخ، پىنھاندا ياشىغان ئەۋلىيا سەيفۇددىن باخەرزىينىڭ قەبرىسى بار ئىكەن. بىز قونغان خانقا مەزكۇر شەيخنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدىغان بولۇپ، ناھايىتى كاتتا، ۋەخپىلىرى ھېسابسىز ئىكەن. زىيارەتچىلەر ئەنە شۇ ۋەخپىلەردىن كېلىدىغان دارامەتلەر ھېسابىغا ئوزۇقلىدىكەن. بۇ خانقانىڭ شەيخى سەيفۇددىن ئەۋلادلىرىدىن بولۇپ، مەككىگە ھەج قىلغان يەھيا باخەرزىيدۇر. شەيخ مېنى ئۆز ئۆيىدە قوبۇل قىلدى، شەرىپىمگە شەھەرنىڭ ئابروۋىلۇق كىشىلىرىنى يىغىپ زىياپەت بەردى. قارىيلار ئاجايىپ ئاۋازلىرى بىلەن قۇرئاننى قىرائەت قىلىشتى. ۋائىز بولسا ئەمىرمەرۇپ قىلدى. ھاپىزلار تۈركىي ۋە پارىسى تىلىدا شۇنداق ياخشى قوشاقلارنى ئېيتىشتى. بىز ئۈچۈن بۇ ئەڭ غارايىپ كېچىلەردىن بىرى بولدى.

مەن بۇ يەردە ئەللامە فەقىھ، ھىراتتىن كەلگەن مۆتىۋەر سەدىر شەرىئەنى ئۇچراتتىم. ئۇ دىن يولىنى قاتتىق تۇتقان تەقۋادار كىشى ئىدى. بۇخارادا «ئەس - سەھىھ» نى تۈزگەن ئەللامە ئىمام، مۇسۇلمانلار شەيخى ئەبۇ ئابدۇللا بۇخارىي قەبرىسىنى زىيارەت قىلدىم. ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن! بۇخارىينىڭ قەبرىسىگە مۇنۇ خەتلەر پۈتۈلگەندى: «بۇ ... كىتابلارنىڭ مۇئەللىپى مۇھەممەد ئىبنى ئىسمائىل بۇخارىينىڭ قەبرىسىدۇر». بۇخارالىق باشقا ئەللامىلەرنىڭ مەقبەرىلىرىدىمۇ ئىسىم - شەرىپلىرى ۋە ياراتمىلىرىنىڭ نامى يېزىپ قويۇلغانىكەن. ئۇ پۈتۈكلەردىن كۆپلىرىنى كۆچۈرۈۋالغانىدىم، ئەمما ئۇلار دېڭىزدا ھىندى زەردۇشتىلىرى ماللىرىمنى ئوغرىلىغان چاغدا باشقا نەرسىلىرىم بىلەن بىللە يوقالدى.

شۇنىڭدىن كېيىن بىز بۇخارادىن چىقىپ، ئۇلۇغ خۇداگۈي سۇلتان ئەلاۋۇددىن تەرمەشىرىن^② قارارگاھى تەرەپكە يول ئالدۇق. بىز بۇ ھەقتە ئۆز نۆۋىتىدە تەپسىلىي توختىلىمىز. شۇنداق قىلىپ، بىز شەيخ ئەبۇ تۇراب نەخشەبىينىڭ يۇرتى بولمىش نەخشەب^③ تەۋەسىدىن ئۆتتۇق. نەخشەب باغ - ئېرىقلار بىلەن قورشالغان چىرايلىق شەھەر ئىكەن. بىز شەھەر ئەمىرىنىڭ شەھەر سىرتىدىكى ئۆيىدە قوندۇق. مېنىڭ بىر چۆرەم ھامىلدار بولۇپ، پات ئارىدا كۆزى يورۇش ئالدىدا تۇراتتى. مەن ئۇنى سەمەرقەندكە بارغاندىن كېيىن يەڭگىسە ئىكەن، دەپ ئويلايتتىم. ئۇ تۆڭگە ئورنىتىلغان كاجۇۋىدا ئىدى. يولداشلىرىم بۇ چۆرەم بىلەن ئوزۇق - ئوقەتلەرنى ئېلىپ كېچىدە يولغا چىقتى. مەن كۈندۈزى باشقىلار بىلەن بىللە مېڭىش ئۈچۈن نەخشەبە قالدۇم. ئۇلار بىلەن بىز باشقا - باشقا يول بىلەن ماڭغاندۇق. بىز كۈن پاتاردا سۇلتاننىڭ ئوردىسى جايلاشقان سەمەرقەند شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق. قورساقلىرىمىز ئاچقاندى. بازارغا يېقىن جايدا توختىدۇق. ئادەملىرىمىزدىن بىرى قانداقتۇر بىر يېمەكلىكنى سېتىۋېلىپ كەلدى. ئۇنىڭ بىلەن ھەرھالدا قورساقنى توقلىدۇق. سودىگەر ئارىيەتكە بېرىپ تۇرغان چېدىردا كېچىنى ئۆتكۈزدۇق. ئەتىسى ھەمراھلىرىم تۆگە ۋە باشقا ئادەملىرىمىزنى ئىزدەپ كېتىشكەندى. كەچتە ئۇلارنى تېپىپ كېلىشتى. سۇلتان شىكاردا ئىكەن. مەن سۇلتاننىڭ نائىبى ئەمىر تاق بۇغا بىلەن ئۇچراشتىم. ئۇ ماڭا ئۆز مەسچىتىگە يېقىن بىر جايدىن ياتاق بەردى. بۇ ياتاق - يۇقىرىدا ئېيتىلغان چېدىرغا ئوخشاش بىر نەرسە ئىدى. مەن چۆرەمنى چېدىرغا جايلاشتۇردۇم. دەل شۇ كېچىدە ئۇنىڭ كۆزى يورۇدى.

دەسلەپتە ماڭا: «چۆرىڭىز ئوغۇل تۇغدى» دېيىشكەندى، ئەمما ئەكسىچە بولۇپ چىقتى. ئىسىم قويۇلمىدىغان چاغدا ئادەملىرىمدىن بىرى بالىنىڭ قىز ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن مەن باشقا چۆرىلەرنى چاقىرتىپ، ئۇلاردىن سۈرۈشتۈردۈم، ئۇلارمۇ شۇنداق دېيىشتى. بۇ قىزنىڭ يۇلتۇزى پارلاق ئىكەن. چۈنكى، ئۇ تۇغۇلغان يىلىدىن باشلاپ مەن ئۆزۈمگە چەكسىز ياخشىلىق ۋە قانائەت بەخش ئەتكەن نۇرغۇن ۋەقە - ھادىسىلەرنى باشتىن كەچۈردۈم. ئۇ بىز ھىندىستانغا كېلىپ ئىككى ئايدىن كېيىن قازا قىلدى.

مەزكۇر ئوردىدا مەن خۇداگۈي فەقىھ، شەيخ مەۋلانا ھېسامىددىن ياغىينى ئۇچراتتىم. ئۇنىڭ ئىسمى تۈركىي تىلدا «ئىسيانكار» دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى. ئۇ زات ئەسلىي ئوتتارلىق ئىكەن. بۇ يەردە يەنە سۇلتاننىڭ كۈيئوغلى شەيخ ھەسەن بىلەنمۇ ئۇچراشتىم.

ئىزاھاتلار:

① ساراي - ئالتۇن ئوردا پايتەختى.

② سارايچۇق - بۇ شەھەرنىڭ خارابىسى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ گۇرۇپپا شەھىرى تەۋەسىدە.

- ③ ئۇلۇغسۇ — ئۇرال دەرياسى.
- ④ خارەزم — بۇ ئامۇ دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى خارەزم ئەمەس، بەلكى ئەينى دەۋردىكى ئالتۇن ئوردادا خانلىقىغا قاراشلىق ئوتتۇرا خارەزم ۋىلايىتىنىڭ پايتەختى ئۆرگەنچى كۆرسىتىدۇ. ئۆرگەنچى خارەزم دەپمۇ ئاتاشقان.
- ⑤ سۇلتان ئۆزبېك — بۇ مىلادىيە 1312 — 1340 - يىللاردا ھۆكۈم سۈرگەن ئالتۇن ئوردادا خانى.
- ⑥ مارستان — شىپاخانا.
- ⑦ زەمەخشەر — ئوتتۇرا ئەسىرلەردە خارەزم ۋىلايىتى تەۋەلىكىدىكى بىر قىشلاق. ھازىرقى ئورنى تۈركمەنىستاننىڭ تاشاۋۇز ۋىلايىتى تەختە ناھىيىسى تەۋەسىدە.
- ⑧ سەدىر — يېتەكچى، يولباشچى.
- ⑨ مەلگە ئەنجۈرى — ئەندەلۇسىيىدىكى مەلگە شەھىرىدە ئۆستۈرۈلدىغان ئەنجۈر سورتى.
- ⑩ كەربالا (مەشھەدى ھۈسەيىن) — ئىراقتىكى بىر شەھەر، شىئەلەر زىيارەت قىلىدىغان قەدىمىي جاي. بۇ يەردە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ نەۋرىسى ئىمام ھۈسەيىن جەڭدە شېھىت بولغان.
- ⑪ ئالمالىق — چاغاتاي خانلىقىنىڭ پايتەختى، ئوتتۇرا ئاسىيادىن جۇڭگوغا بارىدىغان كارۋان يولى ئۈستىدىكى مۇھىم سودا مەركىزى. ھازىرقى ئورنى غۇلجا شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىدا.
- ⑫ ھەما — سۈرىيىدىكى بىر شەھەر.
- ⑬ قىيات — ئامۇ دەرياسىنىڭ ئوڭ قىرغىقىغا جايلاشقان شەھەر بولۇپ، 10 - ئەسىردە خارەزمىنىڭ پايتەختى بولغانلىقى ئۈچۈن خارەزم دەپمۇ ئاتالغان. ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ بۈيۈك ئەللامىسى ئەبۇ رەيھان بىرۈنى مىلادىيە 973 - يىلى مۇشۇ يەردە تۇغۇلغان. ئورنى قاراقالپاقىستاننىڭ بىرۈنى ناھىيىسىدە.
- ⑭ باباكەنت — بۇخارىنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان قەلئە شەھەر، ھازىر ناھىيە.
- ⑮ ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەد ئىبنى ئىسمائىل بۇخارىي (810 — 870) — ئالتە يۈز مىڭ ھەدىسنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەشھۇر «ئەل - جامىئە ئەس - سەھىھە» نىڭ مۇئەللىپى.
- ⑯ سەيباھ بۇ يەردە ئۇلارنىڭ ھوقۇقسىز بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن گۇۋاھلىقى ئېتىراپ قىلىنمايدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتقان.
- ⑰ خەتە — (خەتەي) موڭغۇل ئېگىزلىكىدىكى موڭغۇللار رايونى.
- ⑱ بامىيان — كابۇل بىلەن بەلخ ئارىلىقىدىكى تاغلىق شەھەر، قەدىمىي ئاسارەتلىرىنىڭ كۆپلۈكى بىلەن مەشھۇر.
- ⑲ مىل — قۇرۇقلۇق مىلى، بىر مىل 7420 مېتىرغا تەڭ.
- ⑳ خەلىپە مۇستەسىم بىللاھ ئابباسىي — موڭغۇللار تەرىپىدىن باغداتتا قەتل قىلىنغان ئابباسىيلار سۇلالىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى خەلىپىسى.
- ㉑ فەتھىئاباب — ئوتتۇرا ئەسىردىكى بۇخارا شەھىرىنىڭ شەرقىي دەرىۋازىسى سىرتىغا جايلاشقان قىشلاق، ھازىر بۇخارا شەھىرىگە قاراشلىق.
- ㉒ ئەلا ئۇددىن تەرمەشىرىن — ماۋەرائۇننەھر سۇلتانى، چاغاتاي خانلىرىنىڭ ئون توققۇزىنچىسى بولۇپ، مىلادىيە 1326 — 1334 - يىللاردا ھۆكۈمرانلىق قىلغان. ئۇنىڭ ئىسمى بۇدداچە «دېھارما شىلا» بۇددا قانۇنلىرىغا ئەمەل قىلغۇچى» دېگەن مەنىدە. ئۇ ئىسلامنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، كۆچمەنلىك تۈرمۈشنى ئولتۇراقلىشىشقا ئۆزگەرتكىنى ئۈچۈن، كۆچمەنچى موڭغۇللار ئىسيان كۆتۈرۈپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن.
- ㉓ نەخشەب — ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ قەدىمىي شەھەرلىرىدىن بىرى بولۇپ، ھازىرقى قارشى شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان، ئوتتۇرا ئەسىرلەردە نەسەق دەپمۇ ئاتالغان.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

ئەنۋەر مەتسەيدى

«يۈسۈپ - زىلەيخا» تېمىسى شەرق خەلقلىرى فولكلورىدا ۋە يازما ئەدەبىياتىدا خۇددى «پەرھاد - شىرىن»، «لەيلى - مەجنۇن» تېمىلىرىغا ئوخشاشلا ناھايىتى كەڭ تارقالغان. يۈسۈپ قىسسسى ئەڭ دەسلەپ «تەۋرات» تا تىلغا ئېلىنغان ۋە «قۇرئان كەرىم» دە «ئەھسەنۇل - قەسەس» (قىسسەلەرنىڭ ئەڭ گۈزىلى) دەپ تەرىپلەنگەن. بۇ قىسسە تۈركىي خەلقلەر، پارس ۋە ئەرەب ئەدەبىياتلىرىدا ئورتاق تېمىغا ئايلانغان بولۇپ، تولۇقسىز مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، «يۈسۈپ - زىلەيخا» نامىدىكى داستان ۋە قىسسەلەرنىڭ يۈزدىن ئارتۇق نۇسخىسى بار ئىكەن^①.

ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە «يۈسۈپ بىلەن زىلەيخا قېرىدىلا، ئىشق ئوتىنى جاھانغا تېرىدىلا» دېگەن قوشاق بار. بۇ يۈسۈپ بىلەن زىلەيخا ئوبرازىنىڭ خەلقىمىز قەلبىدە نەقەدەر چوڭقۇر يىلتىز تارتقانلىقىنى، شۇنداقلا خەلقىمىزنىڭ ئۇلارنى ئىشق - مۇھەببەت پىرى، ئۇلارنىڭ مۇھەببەت ھېكايىسىنى بارلىق ئاشىق - مەشۇقلار ھەققىدىكى قىسسەلەرنىڭ ئەڭ قەدىمكىسى دەپ قارايدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىمۇ بۇ تېمىدا ئەسەر يازغانلار خېلى بار. بۇ ئەسەردە باشقا مۇھەببەت داستانلىرىدىكىگە ئوخشاش چىن ئىنسانىي مۇھەببەت، ۋاپادارلىق ۋە پىداكارلىق ئۇلۇغلانغاندىن باشقا يەنە، بىرىنچىدىن، يۈسۈپنىڭ مۇقەددەس كىتابلاردا نامى تىلغا ئېلىنغان پەيغەمبەر ئىكەنلىكى؛ ئىككىنچىدىن، ئۇ ھەقتىكى بايانلارنىڭ ئىنتايىن قىزىقارلىق، تەسىرلىك ئىكەنلىكى؛ ئۈچىنچىدىن، مۇھىمى ئۇنىڭ مۇھەببىتىنىڭ ئادەتتىكى ھېسسىيات ئۈستىگە قۇرۇلغان مۇھەببەت بولماستىن، بەلكى كۈچلۈك ئېتىقاد، تەقۋادارلىق، پاكلىق، سەۋر - تاقەت قاتارلىق ئىنساننىڭ ئۆزى ئۈستىدىن غالىب كېلىشىدىكى بىردىنبىر مەنىۋى قورالى بولغان گۈزەل ئەخلاق ئۈستىگە قۇرۇلغان مۇھەببەت بولغانلىقى (زىنا، ئەھدىگە خىلاپلىق قىلىش، ھارامخورلۇق ۋە خىيانەتكارلىق قاتارلىق چاكىنا قىلمىشلارنى كەسكىن رەت قىلغانلىقى) بىلەن مۇناسىۋەتلىك. شۇڭا، مۇسۇلمان شەرقىدە، جۈملىدىن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا، بولۇپمۇ سوپىستىك ئەدەبىياتتا ئۇنىڭ بىر ئەنئەنىۋى تېما بولۇپ قېلىشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس.

يەھۇدىي، ئەرەب، پارس، ھىندى ۋە ياۋروپا خەلقلىرى ئارىسىدا «يۈسۈپ - زىلەيخا» تېمىسىدا ھەر

خىل ژانىر ۋە ھەجىمدە نۇرغۇن ئەسەر يېزىلغان بولۇپ، ئۇلار ئاشۇ خەلقلەر ئەدەبىياتى تارىخىدا مۇناسىپ ئورۇنغا ئىگە. «يۈسۈپ - زىلەيخا» تېمىسىنىڭ يىلتىزى دىنىي مەنبەلەرگە تۇتىشىدىغان بولغاچقا، تارىخىي قاتلىمى چوڭقۇر، مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشى كەڭ. شۇڭا، ئۇ ئەدەبىيات - سەنئەتتىن باشقا تارىخ، ئېتنوگرافىيە، دىنشۇناسلىق، ئېتىكا (ئەخلاق)، ئېستېتىكا، پسخولوگىيە (بولۇپمۇ چۈش ئىلمى) قاتارلىق ساھەلەرگە چېتىلىدۇ. شۇڭا، ھەرقايسى ئەللەر ئەدەبىياتىدىكى مەزكۇر تېمىغا بېغىشلانغان ئەسەرلەرنى سېلىشتۇرما ئەدەبىيات نۇقتىسىدىن تەتقىق قىلىش مۇئەييەن ئىلمىي قىممەتكە ئىگە.

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىدا ناسىرىدىن بۇرھانىددىن ئوغلى رەبغۇزىي يازغان «قىسەسۇل - ئەنبىيا» دىكى «يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام قىسسىسى» دىن باشقا، «يۈسۈپ - زىلەيخا» ياكى «مۇھەببەتنامە» ماۋزۇسى ئاستىدا نەزمىي ياكى نەسرىي ئۇسلۇبتا يېزىلغان باشقا ئەسەرلەرمۇ ئۆزىگە خاس ئورۇن ۋە تەسىرگە ئىگە. شۇڭا، «يۈسۈپ - زىلەيخا» تېمىسىدىكى ئەسەرلەرنىڭ ئارخىپىنى تۇرغۇزۇپ چىقىش، يەنى ئۇلارنىڭ مەنبەسى، تارقىلىش يوللىرى، ئۆزگىرىش ئەھۋالى ياكى تەرەققىياتى ئۈستىدە ئىزدىنىش سېلىشتۇرما ئەدەبىيات ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى تەتقىقاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشتىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

تۆۋەندە دەسلەپكى قەدەمدە ئىگىلىگەن ماتېرىياللار بويىچە «يۈسۈپ - زىلەيخا» تېمىسىنىڭ ئەسلىي مەنبەسى، يازما ئەدەبىياتتا كۆرۈلۈش ئەھۋالى ۋە بىرنەچچە خىل نۇسخىسى ھەققىدىكى مەلۇماتلار، جۈملىدىن ئۇلار ئۈستىدىكى يۈزەكى سېلىشتۇرما بايانلار ئوقۇرمەنلەرنىڭ دىققىتىگە سۈنۈلدى.

«تەۋرات» (كونا ئەھدى) تا

«يۈسۈپ - زىلەيخا» قىسسىسىدىكى باش قەھرىمان يۈسۈپ ھەققىدىكى مەلۇمات ئەڭ ئاۋۋال يەھۇدىي دىنىنىڭ مۇقەددەس كىتابى «تەۋرات» تا كۆزگە چېلىنىدۇ. يۈسۈپ پەيغەمبەر بولۇپ، ياقۇپ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى، نەسەبى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا تۇتىشىدۇ. تارىخىي مەنبەلەردە ئۇ چوڭ بوۋىسى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام تۇغۇلۇپ 361 يىلدىن كېيىن، مۇسا ئەلەيھىسسالام تۇغۇلۇشتىن 64 يىل بۇرۇن ۋاپات بولغان دېيىلىدۇ.^② «تەۋرات» نىڭ يېزىلغان ۋاقتى (ئادەتتە «تەۋرات» مۇسا پەيغەمبەر تەرىپىدىن يېزىلغان دېيىلىدۇ) بويىچە ھېسابلىغاندا، يۈسۈپ تەخمىنەن 3500 يىل بۇرۇن ياشىغان.^③

«تەۋرات» نىڭ بىرىنچى كىتابى «ئالەمنىڭ يارىلىشى» نىڭ 37 - ، 39 - ، 49 - سۈرىلىرىدە بايان قىلىنىشىچە، يۈسۈپ ياقۇپ ئەلەيھىسسالامنىڭ راھىلە ئىسىملىك ئايالىدىن تۇغۇلغان بالىسى (ياقۇپ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئون ئىككى بالىسى بار بولۇپ، راھىلەدىن تۇغۇلغىنى ئىككى، چوڭى يۈسۈپ، كىچىكى بۇنىامىن، قالغان ئونى بۇ ئىككىلەنگە ئانا باشقا بىر تۇغقان) بولۇپ، ئۇنىڭغا ياقۇپ ئەلەيھىسسالام زىيادە ئامراق بولغاچقا، ئاكىلىرى ھەسەت قىلىپ، ئۇنى كۆزدىن يوقىتىش ئۈچۈن سودىگەرلەرگە سېتىۋېتىدۇ. سودىگەرلەر ئۇنى ئاپىرىپ، مىسىرنىڭ باش ياساۋۇلغا ساتىدۇ. يۈسۈپ ناھايىتى كېلىشكەن يىگىت بولغاچقا، باش ياساۋۇلنىڭ ئايالى ئۇنىڭغا كۆيۈپ قالىدۇ. ئۆزىنى پاك تۇتقان يۈسۈپنى قولغا كەلتۈرەلمىگەن ئۇ ئايال ئۆز دەردىنى چىقىرىش ئۈچۈن تۆھمەت چاپلاپ ئۇنى زىندانغا سولتىۋېتىدۇ. ئەمما، يۈسۈپ مىسىر پادىشاھىنىڭ چۈشىگە توغرا تەبىر بېرىپ، پايدىلىق مەسلىھەت بەرگەنلىكى ئۈچۈن باش ۋەزىر بولۇپ، مەملىكەتنى قەھەتچىلىك ئاپىتىدىن ساقلاپ قالىدۇ ۋە خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە، پادىشاھنىڭ تېخىمۇ قەدىرلىشىگە ئېرىشىدۇ. ئاخىردا ئۇ ئاشلىق سېتىۋالغىلى كەلگەن، ئۆز ۋاقتىدا

ئۆزىگە زىيانكەشلىك قىلغان ئاكىلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ھەم ئۇلارنى ئەپۇ قىلىپ، بىر تۇغقان قېرىندىشى بۇنىيەمنى، ئاتىسى ياقۇپ ۋە باشقا ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن جەم بولۇپ، مىسىردا ئولتۇراقلىشىپ قالىدۇ. دېمەك، «تەۋرات» تىكى يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام ھەققىدىكى قىسسىدە يۈسۈپنىڭ مۇھەببەت سەرگۈزەشتىسى ئەمەس، بەلكى ئاكىلىرىنىڭ ھەسەتخورلۇقى تۈپەيلىدىن قۇللۇققا سېتىلىشى، يەنە تۆھمەتكە ئۇچراپ ئازابقا دۇچار بولۇشى، ئەمما دەل مۇشۇ ئىشلار سەۋەبلىك ئۇلۇغۋار ئىشلارنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشىغا ۋاستە بولغانلىقى، قىسقىسى، ئۇنىڭ پەيغەمبەرلىك بۇرچىنى ئادا قىلغانلىقى سۆزلەنگەن. «تەۋرات»تا زىلەيخا دېگەن ئىسىم كۆرۈلمەيدۇ. پەقەت «ئالەمنىڭ يارىلىشى» كىتابىنىڭ «يۈسۈپ بىلەن پۇتفارانىڭ ئايالى» دېگەن 39 - سۈرىسىدە ۋەزىر پۇتفارانىڭ ئايالىنىڭ يۈسۈپكە كۆيۈپ قالغانلىقى ۋە مەقسىتىنى ئىشقا ئاشۇرالمى، ئۇنى تۆھمەت چاپلاپ زىندانغا سولتىۋەتكەنلىكى سۆزلىنىدۇ. ئەسلىي ھېكايىنىڭ روھى بويىچە ئېيتقاندا، بۇ ئازاب - كۈلپەتلەرمۇ پەرۋەردىگارنىڭ ئىرادىسى بويىچە يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىرادىسىنى سىناش، شۇنداقلا ئۇنىڭدا پەيغەمبەرگە خاس پەزىلەتلەرنى يېتىلدۈرۈپ، ئۇنى ئۇلۇغۋار ئىشلارنى ئۈستىگە ئالالايدىغان قىلىش ئۈچۈن ئورۇنلاشتۇرۇلغان دېيىشكە بولىدۇ. قانداقلا بولسۇن، مانا مۇشۇ سۈرىنى ئىشقا - مۇھەببەتكە بېغىشلانغان «يۈسۈپ - زىلەيخا» نامىدىكى داستان - قىسسىلەرنىڭ دەسلەپكى ئاساسى دېيىشكە بولىدۇ. سۈرىنىڭ مەزمۇنى مۇنداق: (1) ئىسمائىل قەبىلىسىدىكى سودىگەرلەر يۈسۈپنى مىسىرغا ئەكىلىپ، مىسىر پادىشاھىنىڭ بىر ئەمەلدارى - باش ياساۋۇل پۇتفارانغا ساتقاندى. (2) پەرۋەردىگار يۈسۈپكە يار بولۇپ، ئۇنىڭ ھەممە ئىشلىرىنى ئوڭ قىلدى. ئۇ مىسىرلىق خوجايىننىڭ ئۆيىدە تۇردى. (3) پۇتفاران پەرۋەردىگارنىڭ يۈسۈپكە يار بولۇپ، ئۇنىڭ ھەممە ئىشىنى ئوڭ قىلغانلىقىنى بايقىدى. (4) پۇتفاران يۈسۈپتىن رازى بولۇپ، ئۇنى شەخسىي ياردەمچى قىلىپ، ئائىلە ئىشلىرى ۋە پۈتۈن تەئەللۇقاتىنى باشقۇرۇشقا تەيىنلىدى. (5) شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ پەرۋەردىگار پۇتفاراننىڭ پۈتۈن ئائىلىسىگە، مال - چارۋىلىرىغا ۋە تېرىقچىلىقىغا بەرىكەت ئاتا قىلدى. (6) پۇتفاران ھەممىنى يۈسۈپنىڭ باشقۇرۇشىغا تاپشۇرۇپ، ئۆزىنىڭ يېمەك - ئىچمىكىدىن باشقا، ھېچ ئىش بىلەن كارى بولمايدىغان بولدى. يۈسۈپ كېلىشكەن، چىرايلىق يىگىت ئىدى. (7) ئۇزۇن ئۆتمەي، يۈسۈپكە خوجايىننىڭ ئايالىنىڭ كۆزى چۈشۈپ قېلىپ، ئۇنىڭغا: - كەل، مەن بىلەن بىر ئورۇندا يات! - دېدى. (8) يۈسۈپ رەت قىلىپ: - ئويلاپ كۆرۈڭ، خوجايىنىم بارلىق تەئەللۇقاتىنى مېنىڭ باشقۇرۇشىمغا تاپشۇردى. مەن بولغاچقا ئۇ ئائىلە ئىشلىرىغا باش قاتۇرمايدۇ. (9) بۇ ئائىلىدە مەن ئۇنىڭغا ئوخشاش ھوقۇقلۇق. سىزدىن باشقا ھەممىنى مانغا تاپشۇردى. سىز ئۇنىڭ ئايالى تۇرسىڭىز، مەن قانداقمۇ بۇنداق ئىپلاس ئىشنى قىلىپ، خۇدانىڭ ئالدىدا گۇناھكار بولاي؟ - دېدى. (10) پۇتفاراننىڭ ئايالى ھەر كۈنى شېرىن سۆزلەر بىلەن يۈسۈپنى ئۆزىگە جەلپ قىلىشىمۇ، يۈسۈپ ئۇنىڭ بىلەن بىر ئورۇندا ياتماق تۈگۈل، بىر يەردە ئولتۇرۇشنىمۇ رەت قىلىپ كەلدى. (11) بىر كۈنى يۈسۈپ ئۆز ئىشى بىلەن ئۆيگە كىردى. ئۇ چاغدا ئۆيدە باشقا خىزمەتچىلەر يوق ئىدى. (12) پۇتفاراننىڭ ئايالى يۈسۈپنىڭ تونىغا ئېسىلىۋېلىپ: - كەلگىن، بىر ئورۇندا ياتايلى! - دېدى. بىراق، يۈسۈپ قېچىپ تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى، تونى بولسا ئايالىنىڭ قولىدا قالدى. (13) ئۇ يۈسۈپنىڭ تونىنى تاشلاپ قېچىپ چىقىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ، (14) چۇقان سېلىپ، ئۆي خىزمەتچىلىرىنى چاقىرىپ، ئۇلارغا: - قاراڭلار، ئېرىم ئەكەلگەن ئىبرانىي قۇل بىزگە ھاقارەت كەلتۈردى. ئۇ ھۇجرامغا كىرىپ، نومۇسۇمغا تەگمەكچى بولغاندى، مەن ئاۋازىمنىڭ بارىچە ۋارقىرىدىم.

15) ئۇ مېنىڭ ۋارقىرىغىنىمنى ئاڭلاپ، توننى ئېلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمەي، قېچىپ چىقىپ كەتتى، — دېدى. 16) ئۇ يۈسۈپنىڭ توننى بەرمەي، ئېرىنىڭ كېلىشىنى كۈتتى. 17) ئېرى كەلگەندە، ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى: — سىز ئەكەلگەن ھېلىقى ئىبرانىي قۇل ھۇجرامغا كىرىپ، ماڭا ھاقارەت كەلتۈردى. 18) مەن ۋارقىرىغاندىم، ئۇ توننى ئېلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمەي، قېچىپ چىقىپ كەتتى. 19) يۈسۈپنىڭ خوجايىنى ئايالىنىڭ «سېنىڭ قۇلۇڭنىڭ ماڭا قىلغان مۇئامىلىسى مانا!» دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ، ئىنتايىن غەزەپلەندى. 20) ئۇ يۈسۈپنى تۇتۇپ، ئوردا زىندانغا قاماپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن يۈسۈپ ئۇ يەردە قاماقتا بولۇپ قالدى. 21) لېكىن، پەرۋەردىگار يۈسۈپكە يار بولۇپ، ئۇنىڭغا مېھرىر - شەپقەت كۆرسەتتى. شۇڭا، زىندان بېگى ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قېلىپ، 22) زىنداندىكى باشقا گۇناھكارلارنى باشقۇرۇش ۋە زىندان ئىشلىرىغا مەسئۇل بولۇشقا تەيىنلىدى. 23) يۈسۈپ مەسئۇل بولغان ئىشلارغا زىندان بېگى باش قاتۇرمايدىغان بولدى. چۈنكى، پەرۋەردىگار يۈسۈپكە يار بولغاچقا، ئۇ باشقۇرغان ھەممە ئىشلار ئوڭۇشلۇق بولغانىدى.⁴

بۇنىڭدىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، «تەۋرات»تا يۈسۈپ بىلەن باش ياساۋۇلنىڭ ئايالى ئوتتۇرىسىدىكى ئىشلار پەقەت يۈسۈپنىڭ زىندانغا كىرىپ قېلىشىغا سەۋەب بولغان بىر دېتال سۈپىتىدەلا ناھايىتى ئىخچام تەسۋىرلەنگەن.

«تەۋرات»تىكى يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامغا ئالاقىدار ھېكايىنىڭ مەنبەسى ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بارغۇچىلار بۇ ھېكايىنىڭ مەلۇم تارىخى ۋە سىياسىي ۋەقە ئاساسىدا پەيدا بولغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقان. بەزىلەر بۇ ھەقتە: «ئىنجىل»دىكى يۈسۈپ ھېكايىسى بولسا، مىلادىيەدىن 1700 يىل ئىلگىرىكى قەدىمكى يەھۇدىي ئوردا تارىخ ماتېرىياللىرىنى ئاساس قىلغان، ئۇ ماتېرىياللار بولسا شۇ دەۋردىكى سىياسىي، تارىخىي ۋەقەنى ئاساس قىلغان» دەپ قارايدۇ.⁵ «تەۋرات»تىكى يۈسۈپ سۈرىسىگە ئاساس بولغان تارىخىي ۋەقە توغرىسىدا پولشالىق ئىنجىلشۇناس ئالىم كوستويۋسكى «ئىنجىل» ھېكايىلىرى توپلىمى» دېگەن كىتابىدا يۈسۈپ ھېكايىسى مىسىر تارىخىدا بولۇپ ئۆتكەن ھەقىقىي ۋەقەنىڭ ئىنكاسى بولۇپ، مىلادىيەدىن 17 ئەسىر بۇرۇن پەيدا بولغانىكەن، دەپ قارىغان.⁶ يەنە بەزى تەتقىقاتچىلار يۈسۈپ ھېكايىسىنى مىسىر ئەدەبىياتىدىن كېلىپ چىققان دەپ ھېسابلاپ، ئۇنى قەدىمكى مىسىر ئەدەبىي ماتېرىياللىرىدا خاتىرىلەنگەن «ئىككى قېرىنداش» ناملىق رىۋايەت بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرگەن. ئۇ رىۋايەتتە ئانوبىس بىلەن ئۇنىڭ ئىنىسى بادانىڭ ھېكايىسى بايان قىلىنغان بولۇپ، ئانوبىس توي قىلغان، بادا توي قىلمىغانىكەن. ئانوبىس باغدا ئىشلەيدىكەن. بىر قېتىم ئانوبىسنىڭ خوتۇنى بادادىن ئۆزى بىلەن جىما قىلىشنى تەلەپ قىلغان، بادا بۇنى رەت قىلغان. بۇ زەھەر خەندە ئايال بادانى ئېرىگە: «مەن قارشىلىق قىلسام، مېنى ئۇردى» دەپ چېقىشتۇرۇپ، ئۇنىڭغا بۆھتان چاپلىغان. ئانوبىس خوتۇنىنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ، غەزىپىنى باسالماي، بىگۇناھ بادانى ئۆلتۈرۈۋەتكەن. بۇ ھېكايە «يۈسۈپ - زىلەيخا» ھېكايىسىگە ئوخشاپ كېتىدۇ.⁷

«قۇرئان كەرىم»دە

«قۇرئان كەرىم»دە يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىسمى جەمئىي 26 ئورۇندا زىكىر قىلىنىدۇ. «قۇرئان كەرىم»دە يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام قىسسىسىگە بېغىشلاپ مەخسۇس بىر سۈرە، يەنى «سۈرە يۈسۈپ» نازىل بولغان. «سۈرە يۈسۈپ» مەككىدە نازىل بولغان بولۇپ، 111 ئايەتتىن تەركىب تاپقان. بۇ سۈرىدە يۈسۈپ

ئەلەيھىسسالامنىڭ كىچىك ۋاقتىدا كۆرگەن چۈشى، قېرىنداشلىرىنىڭ ئۇنىڭغا قىلغان سۈيىقەستى، مىسىر پادىشاھىنىڭ ئائىلىسىدە ئۇچراتقان ئەھۋاللىرى، زىندانغا تاشلانغاندىن كېيىن ئاللاننىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ئاقلىنىشى، ئاندىن زىنداندا تۇرۇپ پەيغەمبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىشى، ئارقىدىن مىسىر پادىشاھىنىڭ چۈشىگە توغرا تەبىر بېرىپ ئۇنىڭ شەپقىتىگە ئېرىشىشى، ئاندىن پادىشاھىنىڭ ئۇنىڭغا دۆلەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇشنى تاپشۇرۇشى، كېيىن كىچىك ۋاقتىدا كۆرگەن چۈشىنىڭ سەراسىغا كېلىشى، قېرىنداشلىرىنىڭ خاتالىقلىرىنى ئەپۇ قىلىشى، ئاندىن ياقۇپ ئەلەيھىسسالام باشلىق كىشىلەرنى مىسىرغا ئېلىپ كېلىشى قاتارلىق ئەھۋاللار بايان قىلىنىدۇ.

«قۇرئان كەرىم»دىكى «سۈرە يۈسۈف»نىڭ «تەۋرات»تىكى يۈسۈف قىسسىسىدىن كەلگەنلىكى ئېنىق. ئەمما، «قۇرئان كەرىم»دە زىلەيخا دېگەن ئىسىم تىرىناق ئىچىدە بېرىلگەن. بۇ «قۇرئان كەرىم»نى تەپسىر ياكى تەرجىمە قىلغۇچى تەرىپىدىن قوشۇلغانلىقىنى بىلدۈرسە كېرەك. مەسىلەن، «يۈسۈف تۇرۇۋاتقان ئۆيدىكى ئايال (زىلەيخا) يۈسۈفتىن ئۆزى بىلەن مۇناسىۋەت ئۆتكۈزۈشنى تەلەپ قىلدى، ئۇ ئىشىكلەرنى تاقىۋېتىپ: «بېرى كەل!» دېدى. يۈسۈف: «خۇدا پاناھ بەرسۇن! ئۇ (يەنى ئېرىڭ) ھەقىقەتەن مېنىڭ خوجايىنىمىدۇر، ئۇ مېنى ياخشى كۈتتى. ئۆزىگە زۇلۇم قىلغۇچىلار ھەقىقەتەن نىجات تاپالمايدۇ، دېدى [23].

ئۇ (زىلەيخا) يۈسۈفكە (يېقىنچىلىق قىلىشقا) بەل باغلىدى، پەرۋەردىگارنىڭ روشەن دەلىلىنى كۆرمىگەن بولسا، يۈسۈفمۇ ئۇنىڭغا مايىل بولغان بولاتتى. بىز يۈسۈفنى گۇناھتىن ۋە سەت ئىشتىن ئەنە شۇنداق ساقلىدۇق، شۈبھىسىزكى، يۈسۈف بىزنىڭ سادىق بەندىلىرىمىزدىن ئىدى [24]. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى (يۈسۈف چىقىپ كېتىش ئۈچۈن، زىلەيخا ئۇنى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن) ئىشىككە قاراپ يۈگۈرۈشتى. (بۇ چاغدا) ئۇ (زىلەيخا) يۈسۈفنىڭ كۆڭلىكىنى ئارقىسىدىن (تارتىپ) يىرتىۋەتتى، ئىشىك ئالدىدا ئۇنىڭ (زىلەيخانىڭ) ئېرى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قېلىشتى. ئۇ (زىلەيخا): «سېنىڭ ئەھلىيەڭنى دەپسەندە قىلماقچى بولغان ئادەمنى پەقەت زىندانغا تاشلاش ياكى قاتتىق قىيىناش بىلەن جازالاش كېرەك، دېدى. [25]

يۈسۈف: «ئۇ (زىلەيخا) مەندىن مۇناسىۋەت ئۆتكۈزۈشنى تەلەپ قىلدى، دېدى. ئۇ (زىلەيخا)نىڭ ئائىلىسىدىكىلەردىن بىرى گۇۋاھلىق بېرىپ: «يۈسۈفنىڭ كۆڭلىكى ئالدىدىن يىرتىلغان بولسا، ئۇ (زىلەيخا)نىڭ سۆزى راست، يۈسۈفنىڭ سۆزى يالغان [26]. يۈسۈفنىڭ كۆڭلىكى ئارقىسىدىن يىرتىلغان بولسا، ئۇنىڭ (زىلەيخانىڭ) سۆزى يالغان، يۈسۈفنىڭ سۆزى راست، دېدى [27]. ئۇ (زىلەيخانىڭ ئېرى) يۈسۈفنىڭ كۆڭلىكىنىڭ ئارقىسىدىن يىرتىلغانلىقىنى كۆرۈپ: «ئەي ئاياللار جامائەسى! بۇ چوقۇم سىلەرنىڭ ھىيلەڭلاردۇر، سىلەرنىڭ ھىيلەڭلار ھەقىقەتەن چوڭدۇر، دېدى [28]. يەنە ئېيتتى: «يۈسۈف! بۇنى سۆزلەپ يۈرمىگىن. (ئايالىم) سەن ئۆز گۇناھىڭغا كەچۈرۈم سورىغىن، سەن ھەقىقەتەن خاتالاشتىڭ، [29]. شەھەردىكى بەزى ئاياللار: «ئەزىز (مىسىر پادىشاھى) نىڭ خوتۇنى قولىغا كۆيۈپ قېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەت ئۆتكۈزۈشنى تەلەپ قىلىپتۇ، بىز ئۇنى ئەلۋەتتە ئاشكارا ئازغان دەپ قارايمىز، دېيىشتى [30]. ئۇ (زىلەيخا) ئۇلارنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇلارغا (مېھماندارچىلىققا چاقىرىپ) ئادەم ئەۋەتتى. ئۇلارغا (يۆلىنىدىغان) تەكىيە - ياستۇقلارنى تەييارلىدى، ئۇلارنىڭ ھەربىرىگە بىردىن پىچاق بەردى. (زىلەيخا يۈسۈفكە) «سەن چىقىپ ئۇلار بىلەن كۆرۈشكىن، دېدى، ئۇلار يۈسۈفنى كۆرۈپ ھاڭ - تاڭ بولۇپ قېلىشتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ قوللىرىنى كېسىۋېلىشتى. ئۇلار: «بۇنداق چىرايلىق ئىنساننى ياراتقان) ئاللاھ پاكىتۇر، بۇ ئادەمزات ئەمەس، پەقەت بىر ئېسىل پەرىشتىدۇر، دېيىشتى [31].

ئۇ (يەنى زىلەيخا): «مانا بۇ سىلەر ئۇنىڭ ئۈچۈن مېنى ئەيىبلىگەن ھېلىقى ئادەم، مەن ئۇنىڭدىن

مۇناسىۋەت ئۆتكۈزۈشنى تەلەپ قىلدىم، لېكىن ئۇ ئۆزىنى چىڭ ساقلىدى. ئەگەر ئۇ يەنىلا بۇيرۇقۇمنى قىلمىسا، چوقۇم زىندانغا تاشلىنىدۇ، چوقۇم خار ئادەم بولۇپ قالىدۇ، دېدى [32]. يۈسۈف: «ئى پەرۋەردىگارم! ماڭا ئۇلار ئۈندىگەن نەرسىدىن كۆرە زىندان سۆيۈملۈكتۈر، ئەگەر ئۇلارنىڭ ھىيلىسىنى مەندىن دەپتى قىلمىساڭ، (ئىنسانچىلىقتا) ئۇلارغا مايىل بولۇپ قالمىمەن، نادانلاردىن بولۇپ قالمىمەن، دېدى [33]. پەرۋەردىگارى ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئىجابەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھىيلىسىنى يۈسۈفتىن دەپتى قىلدى. ئاللاھ (ئىلتىجا قىلغۇچىلارنىڭ دۇئاسىنى) ھەقىقەتەن ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، (ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر [34]. ئاندىن ئۇلار (يۈسۈفنىڭ بىگۇناھ ئىكەنلىكىگە دائىر) پاكىتلارنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنى بىر مەھەل قاماپ قويۇشنى لايىق تاپتى [35].» ⑧

دېمەك، «قۇرئان كەرىم» نىڭ ئەسلىي تېكىستىدە ئوخشاشلا زىلەيخاننىڭ نامى تىلغا ئېلىنمىغان. ئەمما، يۈسۈپ بىلەن تىرناق ئىچىدىكى زىلەيخان ئوتتۇرىسىدىكى ئىشلار ۋە گەپ - سۆزلەردە بەزى ئوخشىماسلىقلار بار. مەسىلەن، «تەۋرات» تا يۈسۈپنى سېتىۋالغان خوجايىننىڭ ئىسمى پۈتتەن باش (ياساۋۇل) دېيىلگەن بولسا، «قۇرئان كەرىم» دە ئەزىز (مىسىر پادىشاھى) دېيىلگەن. ئالدىنقىسىدا يۈسۈپنىڭ تونى سالدۇرۇۋېلىنغان بولسا، كېيىنكىسىدە ئۇنىڭ كۆڭلىكى ئارقىسىدىن يىرتىۋېتىلگەن ۋە ئۇ يۈسۈپنىڭ گۇناھسىزلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىت بولغان، ۋەھاكازالار. ئەمما، «تەۋرات» تا يۈسۈپنى سېتىۋالغان خوجايىننىڭ ئىسمى پۈتتەن باشقا، ئۇنىڭ نامى يۈسۈپ بولغان. ئەمما، «قۇرئان كەرىم» دىكى يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام قىسسىسىنىڭ باشقا مەنبەدىن كەلگەنلىكىنى چۈشەندۈرمەيدۇ. «سۈرە يۈسۈف» نىڭ ئاخىرقى ئايىتىدە مۇنداق دېيىلگەن: «ئۇلارنىڭ قىسسىسىدىن ئەقىل ئىگىلىرى ئەلۋەتتە ئىبرەت ئالىدۇ. (قۇرئان) يالغاندىن توقۇلغان سۆز ئەمەس، لېكىن ئۇ ئۆزىدىن ئىلگىرى نازىل بولغان (ساماۋى) كىتابلارنى تەستىق قىلغۇچىدۇر، ھەممە نەرسىنى ئىنچىكە بايان قىلغۇچىدۇر، ئىمان ئېيتىدىغان قوۋم ئۈچۈن ھىدايەتتۇر ۋە رەھمەتتۇر [111].» ⑨

كېيىنچە ئوتتۇرىغا چىققان يۈسۈپ ھەققىدىكى قىسسىلەردە مۇھەببەت مەسىلىسىنىڭ بارغانسېرى گەۋدىلىك بولۇشى يۈسۈپ ئوبرازىنىڭ تەدرىجىي مۇكەممەللىشىپ بارغانلىقىنىڭ، يەنى ئۇنىڭغا بەدىئىي رەڭ بەرگۈچىلەرنىڭ ھېكايە ۋەقەلىكىنى تېخىمۇ جەلپكار، سېھرىي كۈچكە ئىگە قىلىشقا ئۇرۇنغانلىقىنىڭ، مۇسۇلمان پەيلاسوپ ۋە روھانىي ئەدىبلەرنىڭ يۈسۈپنىڭ ئەخلاق - پەزىلەت، پاكلىق جەھەتتىكى پەيغەمبەرگە خاس ئوبرازىنى (ئۇنىڭ ھارامغا، زىناغا تۇتقان كەسكىن پوزىتسىيىسىنى) تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈپ، ئۇنى دىنىي ئىدىئولوگىيە، دىنىي ئەقىدە ۋە شەرىئەت قانۇنلىرى ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلدۇرغانلىقىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. بۇ جەھەتتىن «قىسەسۇل - ئەنبىيا» دىكى نۇسخىسى تىپىك ئەھمىيەتكە ئىگە.

«قىسەسۇل - ئەنبىيا» دا

«قىسەسۇل - ئەنبىيا» 14 - ئەسىر چاغاتاي ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا بۇرھانىددىن ئوغلى رەبغۇزىي تەرىپىدىن ۋۇجۇدقا كەلگەن زور ھەجىملىك ئەسەر. بۇ ئەسەر ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئۇيغۇرلار ئارىسىدا كاتتا ئابرويغا ئىگە. كېيىنچە تاش مەتبەئەدە چاپ قىلىنىپ كەڭ تارقالغان.

«قىسەسۇل - ئەنبىيا» دا يۈسۈپ - زىلەيخا ھەققىدىكى 14 - قىسسە «ھەزرىتى يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام ۋەقەلىرىنىڭ بايانى» دېگەن ماۋزۇ ئاستىدا بېرىلگەن بولۇپ، ئۇنى زور دەرىجىدە بەدىئىي ئىش قوشۇشنىڭ مەھسۇلى دېيىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭدا خەلق ئەدەبىياتىغا خاس فانتازىيلىك ئامىللار خېلى سالماقنى ئىگىلەيدۇ. قىسسەنىڭ بېشىدا كىتابنىڭ ئاپتورى رەبغۇزىي مۇنداق دەپ يازغان: «بۇ قىسسە بارلىق قىسسەلەرنىڭ ياخشىراقىدۇر. بۇنداق دېيىشنىڭ سەۋەبى شۇكى: بىرىنچىدىن، بۇ قىسسە باشتىن - ئاخىر يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋەقەلىرىدۇر؛ ئىككىنچىدىن، بۇ قىسسە ھەممە قىسسەدىن قىزىقتۇر؛ ئۈچىنچىدىن، باشقا قىسسەلەر بىرقانچە سۈرىنىڭ بىرقانچە ئايىتىدە كەلگەن بولسا، بۇ قىسسە پۈتۈن بىر سۈرىدە كەلگەندۇر؛ تۆتىنچىدىن، باشقا قىسسەلەردە ياتلاردىن كەلگەن جاپالار سۆزلەنسە، بۇ قىسسەدە بىر تۇغقانلاردىن كەلگەن جاپالار سۆزلىنىدۇ؛ بەشىنچىدىن، بۇ قىسسە تۆت ھالەتتە داۋاملىشىدۇ: (1) ئاللاتائالانىڭ پەرمانىنى بەجا كەلتۈرۈش، (2) خەلققە ياخشى مۇئامىلە قىلىش، (3) ھەرقاچان قولى ئوچۇق بولۇش، (4) يامانلىققا ياخشىلىق قىلىش؛ ئالتىنچىدىن، بۇ قىسسەنىڭ بېشىمۇ، ئوتتۇرىسىمۇ، ئاخىرىمۇ چۈشتۇر؛ يەتتىنچىدىن، بۇ قىسسە بېشىدىن ئاخىرىغىچە مۇھەببەت ۋەقەسىدۇر»^⑩. ئاپتورنىڭ يۇقىرىقى سۆزى «يۈسۈپ - زىلەيخا» قىسسەسىنىڭ نېمە ئۈچۈن نەچچە مىڭ يىلدىن بېرى شۇ قەدەر كەڭ تەسىرگە ئىگە بولۇشى ۋە ئۈزۈلمەي تەكرار - تەكرار ئىجاد قىلىنىشىدىكى سىرنى يېشىپ بېرىش بىلەن بىللە، ئۇنىڭ پۈتۈنلەي «قۇرئان كەرىم» گە ئاساسلانغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. بىراق، «قۇرئان كەرىم» بىلەن «قىسەسۇل - ئەنبىيا» دىكى يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام قىسسەلىرىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرسەك، كېيىنكىسىدە ئەدىبىنىڭ ھەجىم، شەكىل، مەزمۇن ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىن ئۆزىگە خاس يول تۇتقانلىقى ئايان بولىدۇ.

«قىسەسۇل - ئەنبىيا» دىكى قىسسە مىسىرنىڭ باش ۋەزىرى ئەزىزنىڭ ئايالى زىلەيخا نامى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. بۇ ھەقتە مەخسۇس بىر قىستۇرما ھېكايە بولۇپ، ئۇنىڭدا زىلەيخا يەمەن پادىشاھىنىڭ يالغۇز قىزى، ھۆسن - جامالدا تەڭداشسىز. ئۇ يەتتە ياش ۋاقتىدىلا يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنى چۈشىدە كۆرۈپ، ئۇنىڭغا ئاشىق بولغان. يۈسۈپنىڭ مىسىرنىڭ باش ۋەزىرى ئەزىزنىڭ ئۆيىدە ئىكەنلىكى زىلەيخانىڭ چۈشىدە ئايان بولغاندىن كېيىن، ئۇ شاھ دادىسىنىڭ ياردىمىدە ئەزىزگە ياتلىق بولىدۇ. ئەزىزنىڭ ئۆزى چۈشىدە كۆرگەن يۈسۈپ ئەمەسلىكىنى بىلگەن زىلەيخا ئۇنىڭ بىلەن بىر يەردە بولماي، يۈسۈپ ئۈچۈن ئۆز ئىپتىتىنى ساقلايدۇ ھەمدە يۈسۈپنى قۇل بازىرىدا كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنى ئالدۇرۇپ كېلىپ، ھىيلە - نەيرەڭلەر بىلەن ئالداپ ئۆزىگە قاراتماقچى بولىدۇ. ئۇنىڭدا يەنە يېڭىدىن قوشۇلغان ھېكايىلەرمۇ خېلى بار. مەسىلەن، بۆرىنىڭ ۋەقەسى، يۈسۈپ قۇدۇققا تاشلانغاندا پەرىشتىلەرنىڭ ئۇنىڭغا ياردەم قىلغانلىقى، زىلەيخانىڭ يۈسۈپنى ئالداش، قىزىقتۇرۇش ئۈچۈن قىلغان ئىش - ھەرىكەتلىرى، مىسىر شاھىنىڭ خوتۇنلىرىنىڭ ۋەقەسى، ساقى بىلەن جەننازنىڭ نېمە سەۋەبتىن زىندانغا تاشلانغانلىقى، يۈسۈپنىڭ جىبرىئىل ئارقىلىق ئاتىسىنىڭ ئەھۋالىنى ئوقۇپ تۇرۇشى، شۇنىڭدەك ياقۇپ ئەلەيھىسسالامنىڭ مېھرىبان پەرزەنتلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىشىنىڭ سەۋەبلىرى ۋە يۈسۈپنىڭ نېمە ئۈچۈن 18 يارماققا سېتىلغانلىقى، ۋەھاكازالار^⑪. دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك بىر نۇقتا شۇكى، قىسسەدە زىلەيخانىڭ ئىمان ئېيتقانلىقى ۋە ئۇ ئىمان ئېيتقاندىن كېيىن، جىبرىئىل ئەلەيھىسسالامنىڭ بېشارىتى بىلەن يۈسۈپنىڭ كۆڭلى ئۇنىڭغا مايىل بولۇپ، زىلەيخانىڭ ئوتىدا ئازابلانغانلىقى (قىسسەدە ئېيتىلىشىچە، يۈسۈپنىڭ 40 كۈنلۈك ئازابى

زىلەيخاننىڭ 40 يىللىق ئازابىدىن ئېشىپ كېتىدۇ؛ زىلەيخاننىڭ تائەت - ئىبادەتكە مەشغۇل بولۇپ، يۈسۈپكە پەرۋا قىلمىغانلىقى؛ ئاخىر زىلەيخاننىڭ تىلىكى ئىجابەت بولۇپ، 14 ياشلىق قىز ھالىتىگە قايتقانلىقى ۋە يۈسۈپنىڭ نىكاھىغا كىرگەنلىكى؛ ئۇلارنىڭ مۇھەببىتى تەڭداشسىز بولۇپ، يۈسۈپ قازا قىلغاندا زىلەيخاننىڭ ئىلتىجا قىلىپ ئۇنىڭ يېنىدا جان تەسلىم قىلغانلىقى، ئىككىسىنىڭ نامىزى بىللە چۈشۈرۈلگەنلىكى¹² گە ئوخشاش بەدىئىي جەھەتتىن ئىش قوشۇلغان ۋەقەلەرمۇ بايان قىلىنغان. ئېنىقكى، بۇلار قىسسىدىكى مۇھەببەت ۋە ئىش مەسلىسىنىڭ پۈتۈنلەي ئىسلام پىرىنسىپلىرى ئاساسىدا بىر تەرەپ قىلىنغانلىقىنىڭ مەھسۇلى.

دېمەك، رەبغۇزىيەنىڭ بۇ قىسسىسى بىزگە ئۇنىڭ بىر ساپ دىنىي ۋە تارىخىي رىۋايەتتىن ئىسمى جىسمىغا لايىق ئىسلامچە دىداكتىك مۇھەببەت قىسسىسىغا ئايلىنىۋاتقان بىر تەرەققىيات باسقۇچىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. قىسسىنىڭ يۈسۈپ ۋە قېرىنداشلىرى، ئاتىسى، مىسىر خەلقى ئوتتۇرىسىدىكى ئىشلار بايان قىلىنغان ئاخىرقى بۆلىكىدەمۇ بىر قاتار بەدىئىي ئىش قوشۇشلار بار. «قۇرئان كەرىم» نى مەنبە قىلغانلىقىدا گەپ يوق. يۇقىرىدا دېگىنىمىزدەك، قىسسىنىڭ «تەۋرات» ۋە «قۇرئان كەرىم» نى مەنبە قىلغانلىقىدا گەپ يوق. يۇقىرىدا نەقىل قىلىنغان ئاپتورنىڭ مەزكۇر قىسسە ھەققىدىكى باھاسىدىنمۇ بۇنى ئېنىق بىلگىلى بولىدۇ. ئۇنىڭدا يۈسۈپ ھەققىدىكى قىسسىنىڭ مەخسۇس بىر سۈرىنى تەشكىل قىلغانلىقى قەيت قىلىنىدۇ ۋە ئۇنى «قۇرئان كەرىم» ئايىتى بىلەن («بۇ قۇرئاننى ساڭا ۋەھى قىلىش ئارقىلىق ئەڭ چىرايلىق قىسسىنى ساڭا بايان قىلىپ بېرىمىز...»)¹³ «بۇ قىسسە بارلىق قىسسىلەرنىڭ ياخشىراقىدۇر»، «... بۇ يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنىڭ قىسسىسى ئەھسەنۇل - قەسەس (قىسسىلەرنىڭ ياخشىسى دېگەن مەنىدە) دەپ ئاتىلىدۇ»¹⁴ دەيدۇ. ئەمما، ئاپتور ئۇنىڭغا نۇرغۇن ھېكايىلەرنى قىستۇرما قىلىپ، دىنىي فانتازىيىلىك ئېلىمپىنتلار بىلەن بېيىتىپ قويۇق دىنىي ۋە ئەدەبىي تۈسكە كىرگۈزگەن ۋە شۇ ئارقىلىق بۇ قىسسىنىڭ جەلپكارلىقى، سېھرىي كۈچى، بەدىئىي ئېستېتىك قىممىتى ۋە تەربىيىۋى ئەھمىيىتىنى يەنىمۇ بىر بالداق يۇقىرى كۆتەرگەن. بۇ ھال «يۈسۈپ - زىلەيخان» قىسسىسىنىڭ ئەدەبىيات تارىخىمىزدىكى ئورنىنى ۋە تەسىرىنى بەلگىلەپلا قالماي، قىسسىنى يېزىشتا ئاپتورنىڭ پۈتۈنلەي مۇقەددەس كىتابلارغا باغلىنىپ قالمىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

رەبغۇزىي ئاساسلانغان ياكى ئۆرنەك ئالغان باشقا مەنبەلەرنىڭ بار - يوقلۇقىغا كەلسەك، ئىلىم ساھەسىدىكىلەر رەبغۇزىيەنىڭ بۇ ئەسىرىنىڭ 8 - ئەسىرىنىڭ بېشىدىن تارتىپ ئەرەب تارىخچىلىرى تەرىپىدىن يېزىلىشقا باشلىغان «قىسسەسۇل - ئەنبىيا» لارنىڭ تەسىرىدە يېزىلغانلىقىنى، بولۇپمۇ ئەبۇ ئىسھاق نىشاپۇرنىڭ «قىسسەسۇل - ئەنبىيا» ناملىق كىتابىنىڭ پارسچە نۇسخىسى (بۇ نۇسخا ۋاھاب ئىبنى مۇنەببىھ 12 - ئەسىردە يازغان ئەرەبچە نۇسخا ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن) دىن بىۋاسىتە پايدىلىنىلغانلىقىنى قەيت قىلىشىدۇ¹⁵. مەيلى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، رەبغۇزىيەنىڭ «قىسسەسۇل - ئەنبىيا» سى تۇنجى قېتىم ئۇيغۇر تىلىدا مەيدانغا كەلگەن، ئىدىيىۋىلىكى ۋە بەدىئىيلىكى جەھەتلەردە يۈكسەك سەۋىيە ياراتقان كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» تىن كېيىنكى يەنە بىر گۈلتاجىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. رەبغۇزىيەنىڭ «قىسسەسۇل - ئەنبىيا» سىغا كىرگۈزۈلگەن «يۈسۈپ - زىلەيخان» قىسسىسىدىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، ئۇ ھەرگىزمۇ تەرجىمە ئەسەر ئەمەس. ئۇنىڭدىكى ھەر بىر ئىش - ھادىسىنىڭ «ھېكايە قىلىپتۇرلەركى»، «ھېكايەتتە شۇنداق كەلتۈرۈلۈپتۇرلەركى»، «شۇنداق رىۋايەت قىلىپتۇرلەركى»، «شۇنداق رىۋايەت قىلدۇرلاركى»، «رىۋايەت قىلىدۇلەركى» دەپ باشلىنىشىدىن¹⁶

ئاپتونوم نۇرغۇن ئوخشىمىغان مەنبەلەرنى، خەلق ئارىسىدىكى ئاغزاكى نۇسخىلارنى ئوخشىمىغان دەرىجىدە پىششىقلاپ ئىشلەپ، بۇ قىسىمنى ئەنە شۇنداق زور ھەجىملىك، مول فانتازىيىلىك، نەسر، نەزىم ئارىلاشقان، ئاممىباب ئەسەر قىلىپ چىققانلىقىنى قىياس قىلىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا تۆۋەندىكى ئەھۋاللارمۇ بۇ پىكرىمىزنى دەلىللەيدۇ:

قىسىمىدە يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنىڭ ھۆسن - جامالى ناھايىتى كۈچەپ تەسۋىرلەنگەن: «... مەيلى ئاق ياكى قىزىل بولسۇن، قايسى خىل تائام يېسە، بوغۇزىدىن ئۆتكەندە بىلىنەتتى» (165 - بەت). (بۇ تەسۋىر ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدە كۆپ ئۇچرىغاندىن باشقا، كېيىن مەيدانغا كەلگەن «مۇھەببەتنامە» داستانىدىمۇ ئەينەن ئېلىنغان.) «قىسەسۇل - ئەنبىيا» دا شەيتان ئوتتۇرىغا چىققان (168 - بەت) (قېرىنداشلىرىنىڭ يۈسۈپكە زىيانكەشلىك قىلىشى، زىلەيخاننىڭ كۆڭۈل كەينىگە كىرىپ قىلغان پەسكەشلىكلىرى قاتارلىقلارغا شەيتان قوماندانلىق قىلىدۇ). ياقۇپنىڭ چۈشى قىستۇرما قىلىنىدۇ (170 - بەت)، يۈسۈپنىڭ سۇيىقەستكە ئۇچراش جەريانى بەك تەپسىلىي، تەسىرلىك تەسۋىرلىنىدۇ. ھەتتا بىر زاھىت (175 - بەت) بىلەن بۇرنىڭ ھېكايىسى قىستۇرما قىلىنىدۇ (177 - بەت)، يۈسۈپ قۇدۇقتا پەرىشتىلەرنىڭ ياردىمىدە ھايات قالىدۇ (174 - بەت)، مىسىردىكى مالىك زەغىر دېگەن سودىگەر يۈسۈپنى چۈشىدىكى بېشارەت بويىچە 18 يارماققا سېتىۋالىدۇ. نېمە ئۈچۈن يۈسۈپنىڭ 18 يارماققا سېتىلىشىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۈرىدىغان بىر ھېكايە قىستۇرما قىلىنىدۇ (182 - بەت). يۈسۈپنىڭ بوراننى توختىتىشى، بۇلۇتنىڭ يۈسۈپ ئۈستىگە سايە تاشلاپ مېڭىشى (184 - 185 - بەت)، شىرنىڭ پەيدا بولۇشى (186 - بەت)، يۈسۈپنىڭ پەيغەمبەر زادىلىكىنى ئۇقۇپ ئۇنىڭ ئايىغىغا يىقىلىشى (187 - بەت)، جىبرىئىلنىڭ بىرقانچە قېتىم خەۋەر يەتكۈزۈشى قاتارلىق ئالامەتلەر ئارقىلىق ئۇنىڭ پەيغەمبەرلىكى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرىلىدۇ. يۈسۈپ مىسىر پادىشاھى بىلەن كۆرۈشۈشتىن بۇرۇن گەپ يەمەن پادىشاھى تەيمۇسنىڭ يالغۇز ئارزۇلۇق قىزى زىلەيخا توغرىسىدىكى ھېكايىگە بۇرۇلىدۇ (188 - بەت). (يەنى زىلەيخا يەتتە يېشىدا يۈسۈپنى چۈشىدە كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئاشىق بولىدۇ، يەنە بىر كۈنى چۈشىدە يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنى مىسىردا ئەزىز مىسىرىي دېگەننىڭ ئۆيىدىن تاپقىلى بولىدىغانلىقىنى ئۇقۇپ، ئاتا - ئانىسىنى ئەزىز مىسىرىيىنى كۈيۈۋوغۇل قىلىشقا كۆندۈرۈپ، ئۇنىڭ بىلەن توي قىلىدۇ. بىراق، ئاللا ئۇنىڭ ئەزىز مىسىرىي بىلەن بىرگە يېتىشىنى لايىق كۆرمەي، بىر قىزنى زىلەيخا سۈرىتىدە ئەۋەتىدۇ. زىلەيخا يۈسۈپ بىلەن كۆرۈشكۈچە قىز ھالەتتە بولىدۇ. زىلەيخا يۈسۈپنى قۇل بازىرىدا كۆرۈپ، ئەزىز مىسىرىيغا دەپ نۇرغۇن مال - دۇنياغا سېتىۋالىدۇ). ئۇنىڭدىن باشقا، بىر تۆگىچىدىن ياقۇپ ئەلەيھىسسالامغا سالام ئەۋەتكەنلىكى (194 - بەت)، يۈسۈپنى ئۆزىگە مايىل قىلالىغان زىلەيخاننىڭ ئۇنى قۇللار قاتارىدا ئەمگەككە سالغانلىقى (199 - بەت)، يۈسۈپنىڭ بىر قېتىم ئالدىنىپ قېلىپ، زىنادىن يېنىشىغا ئۈچ نەرسىنىڭ (بىرى، زىلەيخاننىڭ بۇتتىن ھېيىقىشى؛ يەنە بىرى، جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام ياقۇپ سۈرىتىدە كېلىپ، ئۇنىڭغا پەيغەمبەرلىكتىن مەھرۇم قالىدىغانلىقىنى ئېيتقانلىقى؛ ئۈچىنچىسى، جىبرىئىل ئەلەيھىسسالامنىڭ دوزاخنىڭ ئازابى تەسۋىرلەنگەن ئىككى پارچە خەتنى كۆرسەتكەنلىكى) سەۋەب بولغانلىقى (204 - بەت)، بۆشۈكتىكى بالىنىڭ سۆزلىگەنلىكى، زىلەيخاننىڭ يۈسۈپنىڭ دىدارىنى كۆرۈپ تۇرۇش ئۈچۈن ئۇنى زىندانغا سالغانلىقى (207 - بەت)، ساقى بىلەن جەننازنىڭ زىندانغا تاشلىنىشىدىكى سەۋەبىنىڭ ئېنىق بېرىلىشى (213 - بەت)، مىسىر پادىشاھىنىڭ چۈشىنى ئېنىق دېمەي، باشقىلارغا تاپقۇزۇشى ۋە ئاخىر يۈسۈپنىڭ تېپىۋېلىشى (چۈشنىڭ مەزمۇنىمۇ سەل پەرقلەنىدۇ (218 -

بەت)، يۈسۈپنىڭ زىنداندىكى مەھبۇسلارنىڭ ھەممىسىنى ئازاد قىلغانلىقى (226 - بەت)، يۈسۈپنىڭ ۋەزىر ئەمەس بەلكى پادىشاھ بولۇشى، سەۋەبىنىڭ بۇتقا سەجدە قىلغانلىقتىن قەھەتچىلىك يۈز بەرگەنلىكى، زىلەيخاننىڭ بۇتتىن پايدا كۆرمەي ئىمان ئېيتقانلىقى، جىبرىئىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىشارىتى بىلەن يۈسۈپ زىلەيخانغا ئىلتىپات كۆرسەتكەنلىكى ۋە بىر قامچىنىڭ ۋاسىتىسى بىلەن زىلەيخاننىڭ ئوتى يۈسۈپكە تۇتۇشى، زىلەيخان 40 يىل تارتقان كۆيۈك ئازابىنى يۈسۈپنىڭ 40 كۈن تارتقانلىقى، زىلەيخاننىڭ تىلىكى ئىجابەت بولۇپ 14 ياشلىق قىز ھالىتىگە كەلگەنلىكى ۋە يۈسۈپنىڭ نىكاھىغا كىرگەنلىكى، شۇنىڭدەك كېيىنكى ۋەقەلەردىكى نۇرغۇن دېتاللارنى «تەۋرات» ۋە «قۇرئان كەرىم» دىن تاپقىلى بولمايدۇ.

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، قىسسىدە ئىلگىرى سۈرۈلگەن ئىدىيىۋى خاھىشلار روشەن ھالدا ئىسلام دىنىنىڭ دۇنيا قارىشىنى، دىنىي، ئەخلاقىي مىزانلىرىنى چۆرىدىگەن بولۇپ، ئاپتور نۇرغۇن بەدىئىي توقۇلمىلار، قىستۇرما ھېكايىلەر ئارقىلىق ئۇلارنى ئوبرازلىق ئىپادىلەشنى مەقسەت قىلغان. بۇنىڭ ئۈچۈن ئاپتور «قۇرئان كەرىم» ۋە ئۆزىدىن بۇرۇنقى ئاپتورلار يازغان «قىسەسۇل - ئەنبىيا» لاردىكى «يۈسۈپ - زىلەيخان» ھەققىدىكى بايانلار بىلەنلا چەكلىنىپ قالمىغان.

«قۇرئاندىكى قىسسىلەر» دە

رەبغۇزىي ۋە ئۇنىڭ ئەسىرىدىن قالسا، باشقا مۇسۇلمان مۇئەللىپلەر ئىچىدە مۇقەددەس كىتابلاردىكى قىسسىلەرنى ئىجادىي ئىشلەپ ئەسەر يازغان ۋە ئۇنىڭدىكى يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام قىسسىسىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن ئاپتورلاردىن سۈرىيىلىك مۇھەممەد ئەھمەد زەئىد موللا ۋە ئۇنىڭ «قۇرئاندىكى قىسسىلەر» (بۇ كىتاب 1989 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن ئۇيغۇرچە نەشر قىلىنغان) دېگەن ئەسىرىنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ. بۇ كىتابتا يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام قىسسىسىگە ئالاھىدە ئورۇن بېرىلگەن بولۇپ، ئاپتور ئۇنىڭغا تىل تەسۋىرى، ۋەقەلىك جەھەتتىن كۆپ ئىش قوشقان، ئۆزىنىڭ باھاسى، ھېسسىياتى ۋە كۆزقاراشلىرىنىمۇ ئۆز نۆۋىتىدە قوشۇمچە قىلغان. ئومۇمەن، ئۇ مەزكۇر قىسسىنى «يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام دادىسى بىلەن ئاكىلىرى ئارىسىدا»، «يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام قۇدۇقتا»، «يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام ۋە زىلەيخان»، «يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنىڭ تۆھمەت بىلەن زىندانغا تاشلىنىشى»، «يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنىڭ زىنداندىن چىقىشى»، «يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنىڭ مىسىرغا ۋەزىر بولۇشى»، «جەم بولۇش» دېگەن ماۋزۇلار ئاستىدا ناھايىتى ئىجادىي رەۋىشتە بايان قىلغان بولۇپ، باشقا نۇسخىلارغا ئوخشىمايدىغان تەرەپلىرى خېلى بار. مىسال ئۈچۈن تۆۋەندىكى ئابزاسنى كۆرۈپ باقايلى:

«يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام ۋەزىرنىڭ ئائىلىسىدە تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ئاجايىپ ئەقىل - ئىدراكى، سەمىمىي ساداقىتى ۋە ئېسىل، پاك خېلىتى ۋەزىرنى تېخىمۇ ئىشەندۈردى، مەھلىيا قىلدى. ۋەزىر ئۇنىڭغا خۇددى ئۆزىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقىنى ياكى ئۆز بالىسىغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلدى. ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام كېلىشكەن يىگىت بولۇپ يېتىشتى. زىلەيخاندا ئۇنىڭغا نىسبەتەن ھېرىسمەنلىك پەيدا بولۇپ، يۈرۈش - تۇرۇشلىرى زىلەيخاننىڭ شۇنداق دىققىتىنى قوزغىدىكى، مەيلى ئۇ ئۆرە تۇرسۇن ياكى ئولتۇرسۇن، ئۇخلىسۇن ياكى ئويغانسۇن، تاماق يېسۇن ياكى چاي ئىچسۇن، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى زىلەيخان ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتەتتى. زىلەيخان ئۇنىڭغا قارىغانسېرى بۇ يىگىتنىڭ شۇنچە چىرايلىق ۋە زېھنى كۈچىنىڭ شۇنچە تولۇق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن زىلەيخاندا ئىشقا

– مۇھەببەت پەيدا بولۇپ، ئىشقا ئوتى ئۇنىڭ قەلبىنى ئۆرتەشكە باشلىدى. زىلەيخا ئۆيدە يالغۇز ئولتۇرغانلىرىدا ئۇنى ئويلايتتى، سېغىناتتى، ئۇخلىغان چاغلىرىدا ئۇنى دائىم چۈشەيتتى. ئۇ ئىچىدە: «قانداق قىلسام ئۇنىڭغا ئېرىشەرمەن؟ مەن ۋەزىرىنىڭ خوتۇنى، ئېرىم مىسىردا ئابرويلۇق ئورۇنغا ئىگە، مەن ئەڭ ياخشى بۇنداق شەھۋانى نەپسىمدىن كېچىپ، ئۆزۈمنى تۇتۇۋالاي، دەپ ئويلايتتى. بىراق، يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنى كۆرگەن ھامان يەنە ئۇنىڭغا پۈتۈنلەي مەھلىيا بولۇپ كېتەتتى. ئىشقا – مۇھەببەت زىلەيخاننىڭ قەلبىدە چوڭقۇر يىلتىز تارتقاندۇر»^⑩.

«قۇرئاندىكى قىسسەلەر»دىكى يۈسۈپ – زىلەيخا قىسسەسىمۇ ئالدى بىلەن «قۇرئان كەرىم»دىكى «سۈرە يۈسۈپ»گە ئاساسلانغان. ئاپتور ئۆز ئەسىرىدە يۈسۈپنى ئۆزىنىڭ ئېستېتىك ئىدىئالى بويىچە بەدىئىي تىپ دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ، ئۇنى تەقدىرگە ئىشىنىش، ئازاب – كۈلپەتكە بەرداشلىق بېرىش (سەبىر)، پاكلىق، مەردلىك، ئەپۇچان، يەنى پەيغەمبەرلەردە بولۇشقا تېگىشلىك ئەڭ ئېسىل ئەخلاق – پەزىلەتلەرنىڭ يارقىن نەمۇنىسى سۈپىتىدە سۈرەتلىگەن.

يۈسۈپ قىسسەسى ئەسلىدىنلا تەقدىرگە تەن بېرىشنىڭ، سەۋر – تاقەتنىڭ، پاكلىقنىڭ يۈكسەك نەمۇنىسى، ئەمما كېيىنكى ئاپتورلار ئۇنىڭدىكى يۈسۈپ بىلەن زىلەيخا ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەتنى نۇقتىلىق تەسۋىرلەپ، ئۇنى ئىنسان تەبىئىتى، ئىسلام ئىدىئولوگىيىسى، ئىسلام شەرىئىتى، جۈملىدىن زىنا، ھارام، گۇناھ چۈشەنچىسى رامكىسى ئىچىدىكى مۇھەببەت ھېكايىسىگە ئايلاندۇرۇۋەتكەن.

بىر قىسىم ئۇيغۇر كلاسسىكىلىرى قەلىمىدە

«يۈسۈپ – زىلەيخا» قىسسەسى جاھان ئەدەبىياتىنىڭ دۇردانىلىرىدىن بىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن 10 – ئەسىردىن بۇيان يۈزلىگەن شەرق كلاسسىكىلىرى تەرىپىدىن نەسرىي ۋە نەزمىي يوسۇندا قايتا – قايتا يېزىلدى. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن ئېلىپ ئېيتساق، رەبغۇزىيىدىن كېيىن بۇ تېما ئۈستىدە قەلەم تەۋرەتكەن ئاپتورلاردىن بىر قەدەر مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغانلىرى دۈربېك بىلەن موللا رەھىمدۇر. ئۇندىن باشقا، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسى 1988 – يىلى تۈزگەن «ئۇيغۇر، ئۆزبېك، تاتار قەدىمكى ئەسەرلەر تىزىملىكى» (بۇنىڭغا ساقلىنىۋاتقان كىتابلارنىڭ ئاز بىر قىسمىلا كىرگۈزۈلگەن) دېگەن كىتابقا بۇ داستاننىڭ ئاپتورى نامەلۇم بولغان چاغاتايچە قوليازما نۇسخىسىدىن ئون پارچىسىنىڭ نامى كىرگۈزۈلگەن^⑪. دۈربېك 14 – ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 15 – ئەسىرنىڭ ئالدىنقى چارىكىدە ياشىغان شائىر بولۇپ، 1409 – يىلى چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى بىلەن «يۈسۈپ ۋە زىلەيخا» ناملىق داستاننى يېزىپ چىققان. شائىر ئەسەرنى يېزىشتا خەلقنىڭ جانلىق تىلىغا ناھايىتى يېقىنلاشقان، خەلق ئەدەبىياتى ئۇسلۇبىدىن پايدىلانغان^⑫. «يۈسۈپ – زىلەيخا» داستانىنىڭ خوتەننىڭ گۇما ناھىيىسىدىن تېپىلغان يەنە بىر نەزمىي نۇسخىسى ئابدۇقادىر سادىرنىڭ نەشرگە تەييارلىشى بىلەن «بۇلاق» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان بولۇپ، مۇھەررىر ئۆز ئىلاۋىسىدە بۇ ئەسەرنىڭ دۈربېكنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى، ئەمما ئۇنىڭدا دۈربېك دېگەن ئىسىمنىڭ كۆزگە چېلىنمايدىغانلىقىنى، شۇنداقلا داستاننىڭ ئۆزىدىكى ئۇچۇردىن ئۇنىڭ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا دەۋرىدە يېزىلغانلىقىنى تىلغا ئالغان^⑬. ئۇيغۇر كلاسسىكىلىرى ئىچىدە رەبغۇزىيىدىن قالسا دىققەتكە بەكرەك سازاۋەر بولغىنى موللا رەھىمدۇر.

گۈزەل «يۈسۈپ – زىلەيخا» تېمىسى 18 – ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 19 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشىغان ئۇيغۇر شائىرى موللا رەھىمنىمۇ ئۆزىگە جەلپ قىلدى. ئۇ 1807 – يىلى «مۇھەببەتنامە» سەرلەۋھىسى

ئاستىدا چوڭ ھەجىملىك بىر داستاننى يازدى. بۇ داستان 72 كىچىك سەرلەۋھىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، كىرىش قىسمىغا 13 سەرلەۋھە ئاجرىتىلغان. ئۇلار ھەمدۇسانا، نەئىت، ئەسەرنىڭ يېزىلىش سەۋەبى ۋە جامىينىڭ سۈپەتلىرىدىن ئىبارەت. يەنە ئۈچ سەرلەۋھە ئەسەرنىڭ خاتىمىسى سۈپىتىدە يېزىلغان بولۇپ، ئاپتور بۇ قىسىمدا ئەۋلادلارغا نەسىھەت قىلغان ۋە ئۆز ئەھۋالى ئۈستىدە توختالغان. قالغان 56 باب ئاساسىي ۋەقەلىكتىن ئىبارەت. داستان 9000 مىڭ مىسرادىن تەشكىل تاپقان.

موللا رەھىم ئۆزىنىڭ بۇ داستاننى مەشھۇر پارس - تاجىك شائىرى ئەبىدۇرراھمان جامىينىڭ «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىغا تەقلىد قىلىپ يازغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئەسەر مۇستەقىل سۆزىت، تىل، بەدىئىي خۇسۇسىيەت ۋە ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبى بىلەن ئەبىدۇرراھمان جامىينىڭ «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىدۇ. بۇ ئەسەر ئەسلىي 1807 - يىلى موللا يۈنۈس يەركەندى (ئىلگىرى بىر مەزگىل بۇ ئەسەرنىڭ ئاپتورى دەپ قارالغان) ناملىق خەتتات تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن. ئۇنىڭ ھىجرىيە 1376 (مىلادىيە 1956) - يىلى موللا مۇھەممەد ئىبنى ئىسلام كاشغەرىي ئىسىملىك خەتتات تەرىپىدىن قەشقەردە كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسى مۇھەممەد سالىھ ھاجى تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلىنىپ، «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1992 - يىللىق 3 - سانىدا ئېلان قىلىنغان.②

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىنىڭ شىنجاڭ تەۋەسىدىن تېپىلغان، بىراق ئاپتورى ئېنىق بولمىغان بىرنەچچە خىل نۇسخىسى بار. بۇلاردىن بىرى رۇس كونسۇلى ن. ف. پېتروۋسكىي قەشقەردىن قولغا چۈشۈرگەن «ھەزرەت يۈسۈپ» نامىدا كۆچۈرۈلگەن نۇسخا بولۇپ، 1909 - يىلى پېتربورگتىكى ئاسىيا مۇزېيىغا تاپشۇرۇپ بېرىلگەن. بۇ نۇسخا باتۇر ئەرشىدىنوفنىڭ تەييارلىشى بىلەن 2006 - يىلى ئالماتادا نەشر قىلىنغان «گۈزەل قىسسە «يۈسۈپ ۋە زىلەيخا»» دېگەن كىتابقا كىرگۈزۈلگەن. مەزكۇر نۇسخا خەلق داستانى ئۇسلۇبىدا (نەسر ۋە نەزم شەكلىدە) يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا جەمئىي 1448 مىسرا شېئىر بار. ئۇنىڭ كۆچۈرۈلگەن ۋاقتى توغرىسىدا ئوخشىمىغان پىكىرلەر بار.③ يەنە بىرى، رۇس ئالىمى س. ف. ئولدىنبورگ 1909 - يىلى تۇرپاننىڭ قاراغوجا يېزىسىدا قولغا چۈشۈرگەن «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانى بولۇپ، ئۇنى بەزىلەر ئەبىدۇرراھمان جامىينىڭ شۇ ناملىق داستانىنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى، 1755 - 1756 - يىللىرى نامەلۇم ئەدىب تەرىپىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان دەپ قارايدۇ. خەلقىمىز ئىچىدە جامىي يازغان «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىنىڭ نەسرلەشتۈرۈلگەن نۇسخىسىمۇ تارقالغان بولۇپ، ئۇ «تەرجىمە ئىي يۈسۈپ - زىلەيخا جامىي» دەپ ئاتالغان.④ ئۇنىڭدىن باشقا، گۈمىدىن تېپىلىپ «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1991 - يىللىق 4 - سانىدا ئېلان قىلىنغان «يۈسۈپ - زىلەيخا» نىڭ مەسنەۋى شەكلىدىكى تولۇقسىز نۇسخىسىمۇ مۇشۇ قاتاردا ساناپ ئۆتۈشكە بولىدۇ.

پارس ۋە قېرىنداش تۈركىي خەلقلەر ئەدەبىياتىدا

شەرق ئەدەبىياتىدا، بولۇپمۇ پارس ۋە تۈركىي خەلقلەر ئەدەبىياتىدا خەمسىچىلىك ئالاھىدە بىر ئەدەبىيات ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ. «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانى يەنە بىر قىسىم خەمسە ئاپتورلىرى تەرىپىدىنمۇ يېزىلغان ۋە خەمسىلەردىن ئورۇن ئالغان. بۇ جەھەتتىن ئۇلۇغ پارس شائىرى ئەبۇلقاسىم فىردەۋسىي بىلەن ئەبىدۇرراھمان جامىي ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە. بولۇپمۇ ئەبىدۇرراھمان جامىي ۋە ئۇنىڭ «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانى مەزكۇر تېما تارىخىدا بىر قەدەر مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

جامىينىڭ «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىنى «قۇرئان كەرىم»دىكى يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام قىسسسى

بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ئۇنىڭدا مۇھەببەت تېمىسى ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلۈپ، باشقا تەرەپلەر زور دەرىجىدە قىسقارتىۋېتىلگەن. ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق: يۈسۈپ دادىسى تەرىپىدىن ئەتىۋارلانغاچقا، باشقا قېرىنداشلىرىنىڭ ھەسەتخورلۇقى قوزغىلىدۇ. ئۇلار ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك قىلىشنى پىلانلايدۇ. بىراق، بەختكە يارىشا يۈسۈپ ئامان قالىدۇ. ئۇ كارۋانلار تەرىپىدىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىنىپ، مىسىرغا ئېلىپ كېتىلىدۇ. ئۇ مىسىر پادىشاھىنىڭ ئوردىسىدا مۇلازىملىق قىلىپ يۈرگەندە، مىسىر خانىشى زىلەيخا ئۇنىڭ كېلىشكەن قەددى - قامىتى ۋە گۈزەللىكىگە مەھلىيا بولۇپ، ئۇنىڭغا كۆڭلى چۈشۈپ قالىدۇ. زىلەيخا كۆپ قېتىم يۈسۈپنى ئۆزىگە قارىتىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، يۈسۈپ قىلچە پەرۋا قىلمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن زىلەيخا قەلبىدە يۈسۈپكە نىسبەتەن ئۆچمەنلىك پەيدا بولۇپ، پادىشاھقا دەپ ئۇنى زىندانغا تاشلاقتۇزىدۇ. ئەمما، مەملىكەت قەھەتچىلىككە يۈزلىنىپ، پادىشاھ نېمە قىلىشنى بىلمەي تۇرغاندا، يۈسۈپنىڭ تەدبىرى پۇقرالارنىڭ ئاچارچىلىقتىن ئامان - ئېسەن ئۆتۈشىگە ياردەم بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يۈسۈپ پۇقرالارنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىدۇ. پادىشاھمۇ تەختىنى ئۇنىڭغا ئۆتۈنۈپ بېرىدۇ. بۇ چاغدا زىلەيخا مۇھەببەت ئازابىدا ئاللىقاچان قېرىپ، چىرايىمۇ ئۆزگىرىپ كەتكەندى. بىر كۈنى ئۇ يۈسۈپنى ئۇچرىتىدۇ. بىراق، يۈسۈپ باشتا ئۇنى تونۇماي قالىدۇ. كېيىن ئۇنىڭ زىلەيخا ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئۇنىڭغا بولغان مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلىدۇ ۋە ئاللاھتىن زىلەيخاننىڭ ياشلىقىغا قايتىپ ئۆزى بىلەن توي قىلىشنى ئىلتىجا قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ مۇھەببىتى ئاللانى تەسىرلەندۈرۈپ، زىلەيخا قىز ھالىتىگە كېلىدۇ ۋە ئۇلار ئاخىر مۇرادىغا يېتىدۇ.²⁴

دېمەك، جامىي ئۆز داستانىنى قويۇق روماننىڭ كەيپىياتتا ئاخىرلاشتۇرغان بولۇپ، ئۇنىڭدا مۇھەببەت تېمىسى ئاساسىي ئورۇنغا ئۆتكەن؛ ۋەقەلىك باشتىن - ئاخىر شىئېرىي شەكىلدە بايان قىلىنىپ، ئالاھىدە بەدىئىي تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە قىلىنغان.

نەۋائىي ئۆزىنىڭ «مەجالىسۇن - نەفائىس» ئەسىرىدە خوجا مەسئۇد قۇمىي دېگەن كىشىنىڭ «يۈسۈپ ۋە زىلەيخا» ناملىق بىر داستان يازغانلىقىنى قەيت قىلىدۇ.²⁵ دۆلەتشاھ سەمەرقەندىنىڭ «تەزكىرەتۇش - شۇئەررا» ناملىق ئەسىرىدەمۇ بىرقانچە شائىرنىڭ مەزكۇر تېمىدا ئەسەر يازغانلىقى ئېلىنغان.²⁶ «يۈسۈپ - زىلەيخا» قىسسىسى ھەققىدە مەخسۇس تەتقىقات ئېلىپ بارغان قازاقىستانلىق ئالىم باتۇر ئەرشىدىنوفنىڭ «گۈزەل قىسسە «يۈسۈپ - زىلەيخا» ناملىق كىتابى ۋە تۈركىيە ئالىمى كور ئوگلىنىڭ «يۈسۈپ - زىلەيخا، داستانىنىڭ تۈركىي تىللار ئەدەبىياتىدىكى سۆزىتى توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسىدىكى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، رەبغۇزىيىدىن باشقا «يۈسۈپ - زىلەيخا» نامىدا داستان يازغان باشقا تۈركىي تىللىق ئاپتۇرلاردىن بۇلغار - تاتار شائىرى قۇل ئەلى، تۈركىيلىك شائىر شېياد ھەمزە، تېمۇرىيلەر دەۋرىدە بەلخىتە ياشاپ چاغاتاي تۈركچىسىدە ئىجاد ئەتكەن شائىر دۇربېك، تۈركمەن شائىرى نۇرمۇھەممەد غەرب ئەندەلىب، 18 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا يەرغاندە ياشاپ ئۆتكەن شائىر شاھ ھەكىم خالىس، ئالتۇن ئوردىدا خانلىقى دەۋرىدە ياشىغان قىرىم شائىرى ئابدۇمەجىد، ئەزەربەيجان شائىرى قارى دارىر، تۈرك شائىرلىرىدىن خەمدى چەلەبىي، لىكەي، بەخشىتىي، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە خۇراسانلىق شائىرلاردىن خوجا مەخسۇت گۈلىستانىي، بەدرى بۇخارىي، نازىمى ھىرەۋىي، سۈلى فەقىھ قاتارلىقلارنى كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە بولىدۇ. قىسقىسى، كور ئوگلىنىڭ ئېيتىشىچە، ئەرەب، پارس ۋە تۈركىي تىل بىلەن «يۈسۈپ - زىلەيخا» ھەققىدە داستان يازغان 117 نەپەر ئادەمنىڭ ئىچىدە 45 نەپىرى تۈركىي تىللىق شائىر ئىكەن.²⁷ كېيىنكى ۋاقىتلاردا قېرىنداش تۈركىي خەلىقلەر ئەدەبىياتىدا گەرچە بۇ

تېمما ئۈستىدە قەلەم تەۋرەتكەنلەردىن فۇزۇلىي، بەلخىي قاتارلىقلار ئالاھىدە دىققەتكە سازاۋەر بولسىمۇ، ئەمما بۇ يەردە سەھىپە ئېتىبارى بىلەن 17 - ئەسىر ئوسمانىيلار شىئېرىيىتىنىڭ ئالدىنقى قاتارىدا تۇرىدىغان ۋەكىللىرىدىن بولغان يەھيايىي ۋە ئۇنىڭ خەمىسىگە كىرگۈزۈلگەن «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىش بىلەن چەكلىنىمىز.

مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، يەھيايىي نىزامىي، خۇسرەۋ دېھلىۋىي، جامىي ۋە نەۋائىيىدىن قالسا خەمىسە يازغانلارنىڭ بەشىنچىسى ئىكەن. ئۇنىڭ خەمىسىنى تەشكىل قىلغان ئەسەرلەر: «يۈسۈپ - زىلەيخا»، «گۈلشەنى ئەنۋەر»، «شاھ ۋە گاداي»، «كىتابى ئۇسۇل»، «گەنجىنەئى راز» لاردىن ئىبارەت. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانى كىرىش ۋە خاتىمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا 113 كىچىك ماۋزۇغا بۆلۈنگەن، 5179 بېيىت، 10358 مىسرادىن تەركىب تاپقان. بۇ داستان بىر پەيغەمبەرنىڭ ھاياتى ئۈستىگە قۇرۇلغان بولغاچقا، ئوخشاشلا «قۇرئان» دىكى شەكلىنى ئاساس قىلغان. «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىنىڭ نۇسخىلىرىغا ھەر بىر مۇئەللىپنىڭ ئۆز چۈشەنچىسىگە ۋە مەدەنىيەت سەۋىيىسىگە قاراپ ھەر خىل مەزمۇنلار قوشۇلۇپ، يەھيايىيىنىڭ بۇ داستانى ئەنە شۇلار ئىچىدىكى ھەجىم جەھەتتىن بىرقەدەر چوڭ، يەرلىك پۇرئى كۈچلۈك داستانلاردىن بىرى ھېسابلىنىدۇ (يەھيايىي ئەسلىي ئالبان مىللىتىدىن بولۇپ، تۈركىيىدە ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان، مىلادىيە 1582 - يىلى 90 نەچچە يېشىدا ۋاپات بولغان).²⁹ مەلۇماتلاردىن قارىغاندا يەھيايىيىنىڭ بۇ داستانى يېزىشتىن ئىلگىرى يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنىڭ يۇرتىغا بېرىپ، تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغانلىقى مەلۇم. بۇمۇ «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقىشىنىڭ مۇھىم تەرەپلىرىدىن بىرى بولۇشى مۇمكىن.³⁰

ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدا

«يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىنىڭ كىتابىي نۇسخىلىرىدىن باشقا، خەلقىمىز ئىچىدە ئاغزاكى رەۋىشتە تارقالغان نۇسخىلىرىمۇ بولغان. ئۇلار مەدداھلار تەرىپىدىن ئاغزاكى داستانچىلىق ئەنئەنىسى بويىچە تۈزۈلگەن ۋە دەۋردىن دەۋرلەرگە كۆچۈپ، ئوخشىمىغان دەۋرلەردە قەلەمگە ئېلىنىپ، بىر قىسمى زامانىمىزغىچە يېتىپ كەلگەن. بۇ خىلدىكى نۇسخىلار ئىچىدە ئاقسۇلۇق كاتىپ ھاجى تالىپنىڭ ئوغلى موللا مۇھەممەدنىڭ نەۋرىسى ئابدۇراھماننىڭ ھىجرىيە 1349 (مىلادىيە 1931) - يىلى كۆچۈرگەن قولىيازما نۇسخىسى ئالاھىدە مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. داستاننىڭ بۇ نۇسخىسى ئەرشىدىن تاتلىقنىڭ نەشرىگە تەييارلىشى بىلەن «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 1984 - يىللىق 2، 3، 4 - سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان. نەشرىگە تەييارلىغۇچى بۇ نۇسخا ھەققىدە بەرگەن چۈشەندۈرۈشىدە «بۇ داستاننى قەلەمگە ئالغۇچى كىشى داستاننىڭ بېشىدا بەرگەن ئىزاھىدا داستان ۋەقەلىكىنىڭ تەۋرات، ئىنجىل، زەبۇر، قۇرئان قاتارلىق دىنىي كىتابلاردا بارلىقىنى بايان قىلىدۇ. بۇنىڭدىن مەلۇم بولىدۇكى، بۇ داستاننى قەلەمگە ئالغان كىشى ئەرەب ۋە باشقا تىللاردىن تولۇق خەۋەردار بولۇپ، داستان ۋەقەلىكىنى ئەنە شۇ كىتابلار ۋە باشقا ماتېرىياللاردىن تولۇقلىغان. ئۇنى خەلق داستانغا ئايلاندۇرۇش يولىدا نەتىجىلىك ئىش قىلغان»³¹ دەپ يازىدۇ. بۇنىڭغا ئوخشاش كۆچۈرمە نۇسخىلاردىن ۋاھىددىن باھاموف (خالىس) تەرىپىدىن ھىجرىيە 1360 (مىلادىيە 1941) - يىلى كۆچۈرۈلگەن (خەلق ئارىسىدىن خاتىرىلەنگەنلىكى ياكى باشقا قولىيازمالاردىن كۆچۈرگەنلىكى ئېنىق ئەمەس) نۇسخىسىنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ. داستاننىڭ بۇ نۇسخىسى قانداق ئەكبەرنىڭ نەشرىگە تەييارلىشى بىلەن «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ ئومۇمىي 15 - سانىدا تونۇشتۇرۇلغان. نەشرىگە تەييارلىغۇچىنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە، «خالىس» تەخەللۇسى بىلەن رەتلەنگەن بۇ نۇسخا ھازىرغىچە مەلۇم بولغان نۇسخىلاردىن ئالاھىدە پەرقلىق بولۇپ، نەسرىي ھەم نەزمىي شەكىلدە ئىخچام، ئاممىباب خەلق تىلى بىلەن يېزىلغان. داستاننىڭ ئومۇمىي مەزمۇنى خەلق ئېغىزىدا ئېيتىلىپ

كەلگەن «يۈسۈپ - زىلەيخا» قىسسىسى بىلەن ئوخشاش. بۇ نۇسخىدا ۋەقەلىكنىڭ بايان قىلىنىشى ناھايىتى ئىزچىل، روشەن، سۆزىنى ئىخچام ۋە ساددا. ئاساسىي ۋەقەلىككە قوشۇمچە قىلىپ شېئىرىي ئۇسۇل بىلەن لېرىك چېكىنىش - نەزمىلەرنىڭ ئاخىرىدا ئاپتورنىڭ ھېس - تۇيغۇلىرىنى ئىپادىلەيدىغان شېئىرلار بېرىلگەن. ئومۇمەن، يۇقىرىقى نۇسخىلارنى قۇرۇلما ۋە تىل جەھەتتىن ئۇيغۇر خەلق داستانچىلىق ئەنئەنىسى بويىچە پىششىقلاپ ئىشلەنگەن ھەقىقىي مەنىدىكى فولكلور مىراسى دائىرىسىگە كىرگۈزۈشكە بولىدۇ.

ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىيات تارىخىدا

«يۈسۈپ - زىلەيخا» تېمىسى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ 20 - ئەسىردىكى داۋامى ۋە تەرەققىياتى ھېسابلانغان ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى باسقۇچىدىمۇ ئىزچىل تۈردە قايتا ئىجاد قىلىنىش ۋە رەتلەشتىن توختاپ قالدى. بۇ جەھەتتە ئابدۇللا ھاپىز (1875 - 1956) ۋە ئۇنىڭ «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانى دىققەتكە سازاۋەر. ئابدۇللا ھاپىز بۇ داستاننى يېزىشتا ئۇيغۇر خەلق داستانچىلىقىنىڭ نەسرىي - نەزمىي ئۇسلۇبىنى تاللىۋالغان بولۇپ، بۇ مۇئەللىپنىڭ مۇشۇ داستاننىڭ خەلق ئارىسىدىكى ۋارىيانتلىرىدىن ئۆرنەك ئالغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئەمما، ئۇنىڭ يېزىلىش ئۇسۇلى شۇ تېمىدىكى باشقا خەلق داستانلىرىنىڭكىدىن كەسكىن پەرقلىنىدۇ. ئابدۇللا ھاپىز ئۆز داستانىدا نەسرىي باياندا چاغاتاي ئەدەبىي تىلىنىڭ نەسرىي ئەسەرلەر تىلىنى ئىشلەتكەن بولسا، نەزمىي تەسۋىرلەردە ئارۇز ۋە زىننىنىڭ مەسنەۋىي، غەزەل، مۇخەممەس، مۇسەددەس، مۇستەھزاد قاتارلىق شەكىللىرىنى قوللانغان. شائىر بۇ داستاندا رىۋايەتلىك ۋەقەلەر ۋە ئوبرازلاردىن پايدىلىنىپ، ئۆزى ياشىغان دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي مەسىلىلىرىنى يۈرۈتۈشقا تىرىشقان. ③

ياۋروپا ئەدەبىياتىدا

«يۈسۈپ - زىلەيخا» تېمىسى دۇنياۋى تېما. «تەۋرات» ۋە «قۇرئان كەرىم» يېتىپ بارغانلىقى جايدا ئۇ شۇ جايدىكى خەلقلەر ئەدەبىياتىنى مەڭگۈلۈك تېما ۋە ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەپ كەلگەن، شائىرلار ۋە ئەدىبلەر ئۈچۈن قۇرۇماس بىر بۇلاققا ئايلانغان. ياۋروپا ئەدەبىياتىمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس، ئەلۋەتتە. ماڭا بۇ ھەقتە ئەتراپلىقراق ئىزدىنىش پۇرسىتى بولمىدى، پەقەت توردىن ئېرىشكەن مۇنداق بىر قانچە ئۇچۇرنى بۇ يەردە قوشۇمچە قىلىشنى لايىق تاپتىم:

ئالمىكساندىر دۇۋال «يۈسۈپ» ناملىق ئۈچ پەردىلىك ئوپېرا يازغان. ئۇنىڭ مۇزىكىسىنى فرانسىيە كومپوزىتورى نىكولاس ئائىفول (1763 - 1817) ئىشلىگەن. ئۇ ئوپېرا 1807 - يىلى 2 - ئاينىڭ 17 - كۈنى پارىژ تىياتېرخانىسىدا ئۈچ قېتىم ئوينالغان. ئۇنىڭدا يۈسۈپنىڭ قېرىنداشلىرى تەرىپىدىن مىسىرلىققا سېتىۋېتىلگەنلىكى، پەلەستىندە ئاچارچىلىق يۈز بەرگەنلىكى، يۈسۈپنىڭ كۆزى قارىغۇ بولۇپ قالغان دادىسى باشقا ئوغۇللىرىنى ئېلىپ، يۈسۈپ ھۆكۈمرانلىق قىلىپ تۇرغان مىسىرغا ئاشلىق سېتىۋېلىشقا بارغانلىقى، ئۇلارنىڭ يۈسۈپنى تۇنۇيالمىغانلىقى، يۈسۈپ بولسا بىر قاراپلا ئۇلارنى تونۇۋالغانلىقى، كېيىن يۈسۈپ ئۇلارغا تونۇشلۇق بېرىپ، قېرىنداشلىرىنى ئەپۇ قىلغانلىقى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆز دادىسىدىن ئۆزىنى ئەپۇ قىلىشنى ئىلتىجا قىلغانلىقىدەك ۋەقەلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ④

ئاندىرىۋ. ۋېبەر ۋە تىم رايىس 1967 - يىلى ئىشلىگەن «يۈسۈپ ۋە ئۇنىڭ سىرلىق رەڭدار تونى» ناملىق ئوپېرا 1968 - يىلى لوندوندا قويۇلغان. ئۇنىڭدا «تەۋرات» تىكى يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام قىسسىسى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان. ⑤

ئىتالىيەلىك رەسسام پونتورمو (1494 - 1557) «يۈسۈپ مىسىردا» ناملىق بىر پارچە رەسىم

سىزغان. بۇ رەسىم ئۇنىڭ ۋەكىللىك ئەسىرى ھېسابلىنىدۇ. ⑤

ئىزاھلار:

- ① «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1994 - يىللىق 1 - سان، 148 - بەت.
- ② «قۇرئان كەرىم»، ئۇيغۇرچە، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 - يىلى، 632 - 633 - بەتلەر.
- ③ 创世纪 - 百度百科 غا قارالغۇ.
- ④ «مۇقەددەس كىتاب» تەرجىمانلار جەمئىيىتى تەرىپىدىن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان، 2001 - يىلى ياپونىيىدە بېسىلغان «مۇقەددەس كىتاب» تىن تاللانمىلار» نىڭ 121 - 123 - بەتلەرى.
- ⑤⑥⑦ يۈسۈپ ھۈسەيىن: «يۈسۈپ - زىلەيخا، خەلق داستانىنىڭ مەنبئىنى ئىزدىنىشتىن ئىلھام»، «مىراس» ژۇرنىلى، 1984 - يىللىق 2 - سان.
- ⑧⑨ «قۇرئان كەرىم»، ئۇيغۇرچە، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 - يىلى، 239 - 249 - بەتلەر.
- ⑩⑪⑫ «قىسەسۇل - ئەنبىيا»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1999 - يىلى 2 - نەشرى، 163 - 254 - بەتلەر.
- ⑬ «قۇرئان كەرىم»، سۈرە يۈسۈپ ئىككىنچى ئايەت.
- ⑭ رەبغۇزىي: «يۈسۈپ - زىلەيخا»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1982 - يىلى، 170 - بەت.
- ⑮ ئوسمان ئىسمائىل: «يۈسۈپ - زىلەيخا، داستانى ھەققىدە مۇھاكىمە»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 2007 - يىللىق 2 - سان، 12 - بەت.
- ⑯ «قىسەسۇل ئەنبىيا»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1999 - يىلى 2 - نەشرى، 164 - 188 - 213 - 216 - 263 - بەتلەر.
- ⑰ «قۇرئاندىكى قىسسەلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1989 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 109 - 110 - بەتلەر.
- ⑱ «ئۇيغۇر، ئۆزبېك، تاتار قەدىمكى ئەسەرلىرى تىزىملىكى»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1988 - يىلى، ئۇيغۇرچە، 40 - 118 - 184 - 185 - 186 - 187 - بەتلەر.
- ⑲ غەيرەتجان ئوسمان قاتارلىقلار تۈزگەن: «ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئەدەبىياتى»، 2 - قىسىم، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 2005 - يىلى، ئۇيغۇرچە، 98 - بەت.
- ⑳ «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1991 - يىللىق 4 - سان، 30 - بەت.
- ㉑ «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1992 - يىللىق 3 - سان، 62 - بەت.
- ㉒⑳ ئوسمان ئىسمائىل: «يۈسۈپ - زىلەيخا، داستانى ھەققىدە مۇھاكىمە»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 2007 - يىللىق 2 - سان، 14 - 15 - بەتلەر.
- ㉔ 创世纪 - 百度百科 غا قارالغۇ.
- ㉕ نەۋائىي: «مەجالسۇن - نەفائىس»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1994 - يىلى، 56 - بەت.
- ㉖ «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2006 - يىللىق سانلىرى.
- ㉗ «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1994 - يىللىق 1 - سان.
- ㉘⑳ ئوسمان ئىسمائىل: «يۈسۈپ - زىلەيخا، داستانى ھەققىدە مۇھاكىمە»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 2007 - يىللىق 2 - سان، 13 - 14 - بەتلەر.
- ㉙⑳ «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1994 - يىللىق 1 - سان، 147 - 148 - بەتلەر.
- ㉚ «مىراس» ژۇرنىلى، 1984 - يىللىق 2 - سان، 12 - بەت.
- ㉛ «بۇلاق» ژۇرنىلى، ئومۇمىي 15 - سان، 1 - بەت.
- ㉜ نۇرمۇھەممەت زامان: «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» (4)، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 93 - بەت.
- ㉝⑳⑳ 创世纪 - 百度百科 غا قارالغۇ.

(ئاپتور قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى فىلولوگىيە فاكولتېتىدا، ماگىستېر)

«ئابدۇراھمان خوجا» داستانى مەققىدە

ئەلانۇر يۈسۈپ

«ئابدۇراھمان خوجا» داستانى پۈتۈن شىنجاڭغا كەڭ تارقالغان، تەسىرى خېلىلا زور داستان. 19 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا خوتەننىڭ ئاتچى (خوتەندىكى مەلۇم جاي) دېگەن داۋاندا ھەبىبۇللا مۇپتى ھاجى ئىسىملىك بىر كىشى ئۆتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىكەن. چوڭىنىڭ ئىسمى مەسۇمخان، ئوتتۇراچىسىنىڭ سۇدۇرخان، كەنجىسىنىڭ ئىسمى ئابدۇراھمان (1833 - 1863) ئىكەن. ئابدۇراھمان 7 - 8 ياش مەزگىلىدە تۇيۇقسىز ئاپئاق ساقاللىق بىر بوۋاي (خىزىر) غا يولۇقىدۇ، خىزىر ئۇنىڭ بىلەن ئەھۋاللىشىدۇ ھەمدە ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ 30 ياشقا كىرگەندە كۈچ - قۇۋۋەتكە تولدىغانلىقىنى، يۇرتىغا سادىق بولۇشنى ئېيتىپ، زەمزمە ئىچكۈزۈپ، ئوڭ دولىسىغا ئالتۇن تامغىسىنى بېسىپ كۆزدىن غايىب بولىدۇ. دەرۋەقە ئابدۇراھمان خوجا كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئارىسلاندىك كۈچ - قۇۋۋەتكە تولىدۇ ۋە ئىلىم - بىلىمدە كامالەتكە يېتىدۇ. دەل مۇشۇ ۋاقىت (19 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى شىنجاڭ خەلقىگە بولغان ھۆكۈمرانلىقىنى تېخىمۇ كۈچەيتكەن چاغ بولۇپ، ئابدۇراھمان خوجا باشچىلىقىدا نەچچە يۈزلىگەن ئەزىمەت چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى قوزغىلىپ چىقىدۇ. نەتىجىدە ئۇلار جەڭدە باتۇرلۇق كۆرسىتىپ ئىلچى (خوتەن شەھىرىنىڭ بۇرۇنقى ئاتىلىشى) شەھىرىنى قولغا ئالىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ئامبال قاچاقلىرى ئابدۇراھمان خوجىغا: «بىز بىلەن ئېتىشار بولساڭ مەيدانغا چۈش، بولمىسا ئىلچىنى دەرھال قايتۇرۇپ بەر» دەپ مەكتۇپ ئەۋەتىدۇ. دەرغەزەپكە كەلگەن ئابدۇراھمان خوجا جەڭگە ئاتلىنىش ئۈچۈن ھاجىم ئاتىسىدىن ئىجازەت سورايدۇ ھەم ئۆزىنىڭ 41 ياردەمچىسىنى بىر - بىرلەپ ئاتىسىنىڭ ئالدىدىن ئۆتكۈزىدۇ. ئاتا ئۇلارنىڭ رەڭگىرىيى، تەقى - تۇرقىغا قاراپ 40 ئەزىمەتنى تاللاپ، ئىسمائىل دېگەن بىرىگە كەلگەندە ئابدۇراھمان خوجىغا ئۇنى ھەمراھ قىلماسلىقىنى ئېيتىدۇ. ئەمما، ئابدۇراھمان خوجا ئاتىسىغا ئىسمائىلنىڭ يەتتە يېشىدىن تارتىپ ئۆزىنىڭ ئاش - تۈزىنى يەپ چوڭ بولغان ئىشەنچلىك ئادىمى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، ئۇنى قوشۇنىدىن قالدۇرۇپ قويۇشقا ئۇنىمايدۇ. ئاتا ئىلاجىسىز ئوغلىغا ئىجازەت ۋە دۇئا بېرىدۇ. ئابدۇراھمان خوجا باشلىق قوشۇن پىيالما (گۇما ناھىيىسىنىڭ بىر يېزىسى) غا يېقىن كەلگەندە، ئىسمائىلنى قارشى تەرەپكە ئەلچىلىككە (جەڭ ئېلان قىلىشقا) ئەۋەتىدۇ. دۈشمەن تەرەپ ئىسمائىلنى: «ئەگەر سەن ئابدۇراھمان خوجىنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ كەلسەڭ، ساڭا 80 يامبۇ مۇكاپات بېرىمىز» دەپ ئالدايدۇ. ئىسمائىلنىڭ نىيىتى

بۇزۇلۇپ دۈشمەنگە سېتىلىدۇ. جەڭ باشلىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەي يۈزلەپ چېرىك چېنىدىن جۇدا بولىدۇ. دەل شۇ پەيتتە ساتقىن ئىسمائىل ئابدۇراھمان خوجىنىڭ دىققەتسىزلىكىدىن پايدىلىنىپ ئارقىسىدىن كېلىپ، ئۇنىڭغا قارىتىپ ئوق ئۈزىدۇ ھەم قىلىچ ئۇرىدۇ. نەتىجىدە ئابدۇراھمان خوجا ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئادىمى تەرىپىدىن قەستكە ئۇچرايدۇ. خائىن ئىسمائىل قوشۇندىكىلەر تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىدۇ.

بىزگە مەلۇمكى، ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ مۇھىم تۈرلىرىدىن بىرى. ئۇ مەزمۇن جەھەتتىن زور ئىجتىمائىي ۋەقەلەرنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىشتەك ئالاھىدىلىكى، شۇنداقلا ھەجىم جەھەتتىن چوڭلۇقى بىلەن باشقا ھەرقانداق ئېغىز ئەدەبىياتى ژانىرلىرىدىن يۇقىرى ئورۇندا تۇرىدۇ. شۇنىڭدەك، ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى نەسرىي تىل بىلەن نەزمىي تىلنى ئارىلاشتۇرۇپ قوللىنىشتەك ئالاھىدىلىكى بىلەن باشقا مىللەتلەرنىڭ داستانلىرىدىن روشەن پەرقلىنىدۇ. (گىرىكلارنىڭ «ئىلىئادا»، «ئودېسسا»، ھىندىلارنىڭ «رامايىلەنا»، «ماھاپخاراتا» ۋە قازاق، قىرغىزلارنىڭ داستانلىرىدا شېئىرىي تىل ئاساس قىلىنغان. پەقەت ئۇيغۇر، ئۆزبېك، ئەزەربەيجان، تۈركمەن، تۈركىيە تۈركلىرىنىڭ داستانلىرىدىلا يۇقىرىقىدەك ئالاھىدىلىك ساقلانغان.) ئۇنىڭدىن باشقا يەنە خەلق داستانلىرىنىڭ ئەپسانىۋى تۈسى ناھايىتى قويۇق بولۇپ، ئەڭ دەسلەپ پەيدا بولغان داستانلار ئەپسانىۋى تەپەككۈر ئارقىلىق ئىجتىمائىي ھاياتنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن. بولۇپمۇ بىز ئۇيغۇر خەلقىنىڭ «ئوغۇزنامە» داستانىدىن بۇ خىل ئالاھىدىلىكنى روشەن ھېس قىلىپ ئالالايمىز. ئەنە شۇ قەدىمكى دەۋلەردىن تارتىپ 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە بولغان ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا بارلىققا كەلگەن ئۇيغۇر خەلق داستانلىرىدا بۇ خىل ئالاھىدىلىك گەۋدىلىك بولۇپ كەلدى. بىز مۇھاكىمە قىلماقچى بولغان «ئابدۇراھمان خوجا» داستانىمۇ بۇ خىل ئەپسانىۋى ئالاھىدىلىكنى ئۇچرىتالايمىز. ئالايلىق، داستاندا رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئابدۇراھمان خوجا 7 - 8 ياش مەزگىلىدە تويۇقسىز ئاپئاق ساقاللىق «خىزىر» غا يولۇقىدۇ. خىزىر ئۇنىڭغا 30 ياشقا كىرگەندە كۈچ - قۇۋۋەتكە تولدىغانلىقىنى، يۇرتقا سادىق بولۇشىنى ھەم ئەلگە باشچى بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئابى زەمزم ئىچكۈزۈپ، ئوڭ دولىسىغا ئالتۇن تامغىسىنى بېسىپ كۆزدىن غايىب بولىدۇ. بۇ ئارقىلىق داستاندا ئابدۇراھمان خوجىنىڭ كەلگۈسىدە ئارىسلاندىك كۈچ - قۇۋۋەتكە تولۇپ، ئىلىم - بىلىمدە كامالەتكە يېتىپ، خەلقپەرۋەر سەركەردە بولىدىغانلىقىدىن بېشارەت بېرىلىدۇ.

ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى ئىچىدە تارىخىي داستانلار مۇھىم سالماقنى ئىگىلەيدۇ. تارىخىي داستانلارنىڭ ئاساسىي تېمىسى مىللىي زۇلۇم سۈپىتىدىكى سىنىپىي زۇلۇمغا قارشى كۈرەشلەردىن ئىبارەت. بىزگە مەلۇم بولغان ئۇيغۇر خەلق تارىخىي داستانلىرىنىڭ كۆپ قىسمى 18 - 19 - ئەسىرلەردە بارلىققا كەلگەن بولۇپ، بۇلاردا ئاساسەن مۇستەبىت مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلق ئۈستىدىن يۈرگۈزگەن ئېكسپىلاتاتسىيىسى ۋە ئۇنىڭغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان كۈرەشلەر بايان قىلىنىدۇ. مەسىلەن، «سېپىت نوچى»، «نۈزۈگۈم»، «ئابدۇراھمان خوجا» قاتارلىق داستانلار.

بىز مۇھاكىمە قىلىۋاتقان «ئابدۇراھمان خوجا» داستانى ئۇيغۇر خەلق تارىخىي داستانلىرى ئىچىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغان تىپىك تارىخىي داستان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئابدۇراھمان خوجا ۋاسىتە قىلىنىپ خوتەن خەلق قوزغىلىڭى، جۈملىدىن شىنجاڭدىكى بىر قېتىملىق دېھقانلار ئىنقىلابى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىلگەن.

بىزگە مەلۇمكى، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە خەلق

ئاممىسىغا ئېغىر زۇلۇم سالدى. شۇ سەۋەبتىن مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى رايونلىرىدا مۇستەبىت مەنچىڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى ئىنقىلابىي قوزغىلاڭلار كەينى - كەينىدىن پارتلىدى. پۈتۈن مەملىكەتنى زىلزىلىگە سالغان تەيپىڭ تىيەنگو ئىنقىلابى ئەنە شۇلارنىڭ جۈملىسىدىندۇر. تەيپىڭ تىيەنگو ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى پۈتۈن مەملىكەتنى قاپلىدى. ھەتتا بۇ ئىنقىلابنىڭ تەسىرى يىراق چېگرا رايون بولغان شىنجاڭغىمۇ يېتىپ كەلدى. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئىچكىرى رايونلاردا پارتلىغان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆزلىرى ئۈستىدىن يۈرگۈزگەن دەھشەتلىك زۇلۇمغا قارشى بىر قاتار ئىنقىلابلارنى ئېلىپ باردى. چۈنكى، شىنجاڭدىمۇ مەنچىڭ ئەمەلدارلىرى يەرلىك فېئودال بەگلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، خەلقنى سىياسىي جەھەتتىن خورلاپ، ئىقتىسادىي جەھەتتىن بۇلاپ - تالاپ، جىسمانىي جەھەتتىن ئۇرۇپ - دۈمبالاپ، تۇغۇلغىنىغا جاق تويغۇزغانىدى. 19 - ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرى خوتەندە پارتلىغان دېھقانلار ئىنقىلابى ئەنە شۇ كۈرەشلەرنىڭ بىر قىسمى ئىدى.

«ئابدۇراھمان خوجا» داستانىدا يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكەندەك خوتەن دېھقانلار ئىنقىلابىنىڭ پۈتكۈل تەرەققىيات جەريانى بەدىئىي يوسۇندا قايتا نامايەن قىلىپ بېرىلگەن. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى گەرچە رېئال تارىخىي ۋەقەلەر ئاساسىدا ئىجاد قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلاردا تارىخىي ۋەقەلەر ئۆز پېتى بايان قىلىنماستىن، خەلق ئاممىسىنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتى، كۆز قاراشلىرى ۋە ئارزۇ - ئارمانلىرى بويىچە بايان قىلىنىدۇ. «ئابدۇراھمان خوجا» داستانىمۇ دەل ئەينى دەۋردىكى كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرى ۋە ئىدىيىۋى ھېسسىياتى چوڭقۇر سىڭگەن داستاندۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز داستاندىكى ئابدۇراھمان خوجا ئوبرازىنى تارىختىكى ئابدۇراھمان خوجا بىلەن بىر شەخس دېيەلمەيمىز. خەلق ئاممىسى «ئابدۇراھمان خوجا» داستانىنى ئىجاد قىلغاندا، بىر تەرەپتىن ئۆزلىرىنىڭ مەنچىڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى ھەققانىي كۈرەشلىرىنى چىنلىق بىلەن بايان قىلىپ بەرگەن ۋە ئۇنىڭغا مەدھىيە ئوقۇغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن تارىختىكى ئابدۇراھمان خوجىدىن ئىبارەت ھەم ئىنقىلابىيلىققا، ھەم چەكلىمىلىككە ئىگە بۇ شەخسنى تىپىكلەشتۈرۈپ ۋە گۈزەللەشتۈرۈپ ئەكس ئەتتۈرگەن. نەتىجىدە ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىنقىلابىي ئىرادىسى ۋە ئارزۇ - ئارمانلىرىنى، غايىلىرىنى ئابدۇراھمان خوجا ئوبرازىغا يىغىنچاقلاپ، ئۇنى يارقىن ئىجابىي خاراكتېرگە ئىگە ئوبرازغا ئايلاندۇرۇۋەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز تارىختىكى ئابدۇراھمان خوجا بىلەن داستاندىكى ئابدۇراھمان خوجىنى كەسكىن پەرقلىنىدۇرۇشىمىز كېرەك. چۈنكى، داستاندىكى ئابدۇراھمان خوجا تارىختىكى ئابدۇراھمان خوجىدىن نەچچە ھەسسە ئۈستۈن تۇرىدىغان شانلىق ئوبراز بولۇپ، ئۇ ئەمگەكچى خەلقنى ئۆزلىرىنىڭ بەخت - سائادىتى ۋە ھۆرلۈكى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئىلھاملاندۇرىدۇ. ئابدۇراھمان خوجىنى ئىنقىلابىيلىققا ئىگە دېيىشىمىزدىكى سەۋەب - ئۇ خوتەن خەلقىنى ھۆرلۈككە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن، ئۇلارنى ئىنقىلاب قىلىشقا تەشكىللەپ، قەھرىمانلىق كۆرسەتكەن جەسۇر، قورقماس، قەتئىي ئىرادىلىك سەركەردە. چەكلىمىلىكى بولسا ئۇنىڭ خوجىلار جەمەتىنىڭ ۋەكىلى ئىكەنلىكىدە.

ئەمدى داستاننىڭ قۇرۇلمىسى، تىل ئالاھىدىلىكى، مىللىي ئۆرپ - ئادەتنىڭ ئەكس ئەتتۈرۈلۈش ئۇسۇلى ھەمدە داستاندىكى بىر قىسىم مۇھىم ئىجابىي، سەلبىي شەخسلەرنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمىز:

داستان قۇرۇلما جەھەتتىن يىغىنچاق بولۇپ، ئۇنىڭدا چۆچەكلەرنىڭكىدەك سۈزىت قۇرۇلمىسى ئوبرازلىق تەسەۋۋۇر ئارقىلىق رېئاللىقتىكى ھادىسىلەرگە چېتىشتۈرۈپ بايان قىلىنىپ، كەلگۈسى

ھادىسىلەردىن بېشارەت بېرىلگەن. داستان تىل جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ، جانلىق، راۋان، ئاممىباب، ساپ ۋە تەبىئىي خەلق تىلىدا توقۇلغان بولۇپ، چۈشىنىكسىز، دەبدەبىلىك سۆز - ئىبارىلەردىن خالىي. بۇ ھال داستاننىڭ ئۇزۇن يىللار مابەينىدە ئۇنتۇلماي، ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ كېلىشىگە قۇلايلىق شارائىت ھازىرلاپ بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە داستان تىلى ئوخشىتىش، مۇبالىغە، سىمۋول، جانلاندىرۇشتىن ئىبارەت ئىستىلىستىكىلىق ۋاسىتىلەرگە تويۇنغان بولۇپ، داستاننىڭ ئوبرازچانلىقى ۋە تەسىرچانلىقىنى ئاشۇرغان.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە ئۇيغۇرلارنىڭ بەزى ئۆرپ - ئادەتلىرى داستاندىكى قوشاق - غەزەللەردە ناھايىتى ئېنىق گەۋدىلەنگەن. مەسىلەن، ئابدۇراھمان خوجا ۋاپات بولغان ۋاقىتتا ئانىسى قوشاق توقۇپ يىغلايدۇ ھەمدە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى مىلتىقلىرىنى تەتۈر ئېسىپ، كىيىملىرىنى تەتۈر كىيىپ ساما سېلىپ پەرياد چېكىدۇ، تۇغ - ئەلەملەرنى كۆتۈرۈپ ھازا ئاچىدۇ. بىز بۇ نۇقتىنى داستاندىكى مۇنۇ مىسرالاردىن كۆرەلەيمىز:

جىنازىغا يېپىلدى.

تەتۈر كىيىپ ئىگىنىنى،

يولدا ساما سېلىندى.

چاچماق چېقىپ ئاسماندا،

دۈررى مۇنچاق تۆكۈلدى.

گويى قات - قات بۆلۈتلەر

چاك - چېكىدىن سۆكۈلدى.

ئېگىز چىنار يىقىلدى،

گۈلدۈرماما چېقىلدى.

نالە - پەرياد ئۈستىگە،

قايغۇ - ماتەم قېتىلدى.

مەھرەملەرنىڭ مىلتىقى

تەتۈر قىلىپ ئېسىلدى.

تۇغ - ئەلەملەر ئېگىلىپ،

دېمەك، ئابدۇراھمان خوجىنىڭ ۋاپاتىغا توقۇلغان ھازا قوشاقلىرى، ھازىدارلارنىڭ كىيىمىنى تەتۈر كىيىپ يولدا ساما سېلىشى، شېھىتلەر ئۈچۈن تۇغ - ئەلەم كۆتۈرۈشتەك ئەھۋاللار ئۇيغۇرلار، بولۇپمۇ خوتەن، يەكەن ئۇيغۇرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ مېھرىت ئۈزىتىش ئادەتلىرىنى ئەسلىتىدۇ.

ئەمدى بىز داستاندىكى باش قەھرىمان ئابدۇراھمان خوجىنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكى ھەققىدە توختالساق، ئۇ خەلقنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ياش جېنىنى قۇربان قىلغان مىللىي قەھرىمان، شۇنداقلا مەھكۈملۈقنى خالىمايدىغان، ھۆر ياشاشنى ئىستەيدىغان غۇرۇرلۇق يىگىت. ئۇ ئۆز خەلقىگە بولغان مېھىر - مۇھەببىتى، ئاتا - ئانا ۋە بالا - چاقىلىرىغا بولغان ساداقەتمەنلىكى، ھېچ نەرسىدىن قورقمايدىغان باتۇرلۇقى بىلەن كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ چەكسىز ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان. گەرچە ئۇ يۇقىرىقىدەك ئېسىل پەزىلىتى بىلەن تىللاردا داستان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ يەنىلا ئىنسان پۇشتى بولغانلىقى ئۈچۈن، بەزىبىر يېتەرسىزلىكلەردىن مۇستەسنا بولالمىغان، يەنى ئۇ بەك ئاق كۆڭۈل بولۇپ، باشقىلارغا ئاسانلا ئىشىنىپ كېتىشتەك پىسخىك ئاجىزلىق قان - قېنىغا سېڭىپ كەتكەن. ئۇ پەقەت ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك دەپ قارىغان مەھرىمى، ياردەمچىسى ئىسمائىل تەرىپىدىن قەستكە ئۇچرىغان ۋاقتىدىلا ئۆز خاراكتېرىدىكى ئاجىزلىقلارنى تونۇپ يېتىپ، قاتتىق ھەسرەتلىنىدۇ:

ۋادەرىغا! بىر چاياننى بىلمەيىن ئاسراپتىمەن،
 مۇھتەرەم ھاجىم دادامنىڭ ھەق سۆزىنى ئوقماپتىمەن.
 كۆزلىرىم ئويغاق تۇرۇپ غەپلەت ئارا ئۇخلاپتىمەن،
 بىر قاۋاننى ئۆز بالام دەپ قەدىرلەپ ساقلاپتىمەن.
 ھەق گۇماننى تەرك ئېتىپ، ناھەقنى مەن ياقلاپتىمەن.

داستاندا يەنە بىرنەچچە سەلبىي پېرسوناژ — ئامبال، دوتەي، تەمەخۇر غالىچىلارنىڭ ئەپت - بەشىرىسىمۇ ناھايىتى ئوبرازلىق تەسۋىرلەنگەن. مەسىلەن: ئىسمائىل داستاندىكى ئىككى يۈزلىمىچى مۇناپىق، ئاچكۆز، تەسلىمىچى، خائىن ۋە قانخور جاللات بولۇپ، ئۇنىڭ ۋاپاغا جاپا قىلىدىغان تۈزكۈرلۈقى پۇل - مەنسەپ ئۈچۈن ھەممىدىن كېچىدىغان ساتقىن خاراكتېرى يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت بىلەن سۈرەتلەپ بېرىلگەن.

خۇلاسلىگەندە، بۇ داستان بىزنىڭ 19 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىكى ئۇيغۇر ئەمگەكچىلىرىنىڭ ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتىلىرىنى، قاباھەتلىك ئۆتمۈشكە بولغان قارشىلىق كۆرسىتىش روھىنى، ئۆرپ - ئادەتلىرىنى، ئارزۇ - ئارمانلىرىنى، خەلق قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ تراگېدىيىلىك ئاقىۋەتكە يولۇقۇشىنىڭ تارىخىي، ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي جەھەتتىكى سەۋەبلەرنى چۈشىنىشىمىزدە بىزنى ئىنتايىن قىممەتلىك ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەيدۇ. شۇنداقلا كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەت قىلىش ۋە ئۇلارغا باھا بېرىش جەھەتلەردىمۇ بىزگە چوڭقۇر ئىبرەتلىك ساۋاقلارنى بېرىپ، مۇكەممەل بىر ئادەم بولۇشنىڭ يوللىرىنى ئۆگىتىدۇ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1. ئابدۇكېرىم راخمان: «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1982 - يىلى نەشرى.
2. شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر تەتقىقات ئورنى تۈزگەن: «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى»، 2 - قىسىم، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1984 - يىلى نەشرى.
3. غەيرەتجان ئوسمان: «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تەتقىقاتى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1999 - يىلى نەشرى.
4. ئوسمان ئىسمائىل: «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن ئومۇمىي بايان»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1998 - يىلى نەشرى.

(ئاپتور شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە شۆبە ئىنستىتۇتىدا، دوتسېنت)

— نۇرئەلى نۇر يازغان

ئۇيغۇر خەلق ماقالى - تەمسىللىرىدىكى

تارىخىي ئۇچۇرلار

ھەلىمگۈل ئابلىز

ھەممىمىزگە مەلۇمكى، ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ مۇھىم مەدەنىيەت ئىختىرالىرىدىن بىرى بولغان يېزىقنىڭ ئىجاد قىلىنىپ، ئىنسانلارنىڭ يېزىق ئارقىلىق ئۆز تارىخىنى خاتىرىلەپ كېلىۋاتقىنىغا تېخى بىرنەچچە مىڭ يىل بولدى. ئىنسانىيەتنىڭ ئومۇمىي تارىخىي تەرەققىيات مۇساپىسىگە نىسبەتەن يېزىققا ئېلىنغان بۇ بىرنەچچە مىڭ يىللىق تارىخ ئىنتايىن قىسقا تارىخ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، ئىنسانىيەتنىڭ يېزىق بارلىققا كېلىشتىن ئىلگىرىكى تارىخىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن شۇ دەۋرلەرگە ئائىت ئاسارەتلىكلەر، تارىخىي يادىكارلىقلار ۋە ئىزنالار، ئارخېئولوگىيىلىك تېپىلمىلار قاتارلىق ئەمەلىي پاكىتلارغا تايىنىشتىن سىرت، ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ ئىپتىدائىي دەۋرلىرىدە بارلىققا كەلگەندىن تارتىپ خەلق ئارىسىدا ئۈزۈلمەي داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مىراسلىرىغا مۇراجىئەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى، ئىنسانىيەتنىڭ يېزىق پەيدا بولۇشتىن بۇرۇنقى تارىخى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى ئارقىلىق ئىپادە قىلىنغان ۋە ساقلىنىپ قالغان. يېزىق بارلىققا كەلگەندىن كېيىنمۇ ھەرقايسى مىللەتلەر ئۆز تارىخى، تۇرمۇشى، ئىجتىمائىي تۈزۈملىرى، ئورۇپ - ئادەتلىرى، ئۆز تارىخىدا يۈز بەرگەن چوڭ - چوڭ تارىخىي ۋەقەلەر، مۇھىم تارىخىي شەخسلەرنىڭ پائالىيىتى قاتارلىقلارنى يەنىلا داستان، رىۋايەت، قوشاق، ماقال - تەمسىل قاتارلىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى شەكىللىرى ئارقىلىق بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرۈپ كەلگەن بولۇپ، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى بۇ نۇقتىدىن بەلگىلىك تارىخىي قىممەتكە ئىگە. جۈملىدىن ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا مەنسۇپ بولغان بۆرە توتېمىغا دائىر ئەپسانىلەر، تۇمارس، شىراق، بۆكۈخان، ئوغۇزخان، مەھمۇد كاشغەرىي، ئاماننىساخان، تۆمۈر خەلىپە، سادىر پالۋان، نۇزۇگۈم قاتارلىق شەخسلەر توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر ۋە قوشاقلار، ھون، تېلى قوشاقللىرى، كۆچ - كۆچ قوشقىغا ئوخشاش تارىخىي ۋەقەلەر توغرىسىدىكى قوشاقلار، «ئوغۇزنامە»، «ئابدۇراھمان پاشا»، «سىيىت نوچى»، «نۇزۇگۈم» قاتارلىق داستانلار تارىخ تەتقىقاتىدا ناھايىتى زور پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە. شۇنىڭ بىلەن بىللە خەلق ئېغىز ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ نادىر ئۈلگىسى ھېسابلىنىدىغان ئۇيغۇر خەلق ماقالى - تەمسىللىرى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇزاق ئەسىرلىك تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا توپلىغان مول ئىشلەپچىقىرىش بىلىمى ۋە قىممەتلىك تۇرمۇش تەجرىبىلىرى خۇلاسەلەنگەن، زور تەربىيىۋى ئەھمىيەتكە ۋە بىلىش رولىغا ئىگە بولغان ئوبرازلىق پەلسەپە دۇردانىلىرى ۋە ئۆلمەس ھەقىقەت جەۋھەرلىرى بولۇپ، ئۇنى يەنە خەلق تۇرمۇشىنىڭ

قامۇسى دېيىشكىمۇ بولىدۇ. ماقال - تەمسىللەرنىڭ ئىخچام قۇرۇلمىسىغا كەڭ ۋە چوڭقۇر پەلسەپىۋى پىكىر، تارىخىي يىپ ئۈچ، شۇنىڭدەك تۈرلۈك مەدەنىيەت ئېلېمېنتلىرىنى مۇجەسسەملەنگەن بولۇپ، بەزى ماقال - تەمسىللەر تىلغا ئېلىنىشى بىلەنلا بىزگە ئۆتمۈشتىكى مەلۇم بىر تارىخىي دەۋرنى ياكى تارىخىي ۋەقەنى ئەسلىتىدۇ. گەرچە ئۇيغۇر خەلق ماقال - تەمسىللىرى ئىچىدە تارىخقا ئائىتلىرى ئانچە كۆپ بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئىپادىلىگەن مەزمۇن، تەمىنلىگەن تارىخىي يىپ ئۇچلار تارىخ تەتقىقاتىدا بەلگىلىك پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە. مېنىڭچە، تارىختىن ئۈچۈر بەرگۈچى ماقال - تەمسىللەرنى دەۋر جەھەتتىن تۆۋەندىكىدەك تۈرلەرگە بۆلۈشكە بولىدۇ:

1. ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىگە ئائىت ماقال - تەمسىللەر. ئۇيغۇر خەلق ماقال - تەمسىللىرى ئىچىدە ئات مەدەنىيىتى ياكى ئاتقا ئائىت ماقال - تەمسىللەر بىرەر يۈزدىن ئاشىدۇ. بۇلار ئىچىدە ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىكى ئاتچىلىق ۋە بۇنىڭغا ئالاقىدار بەزى تارىخىي ئەھۋاللارنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ماقاللاردىن «ئات ئۈستىدە كارۋانمەن، جەڭ ئۈستىدە پالۋانمەن»، «ئېتى يوقنىڭ جېنى يوق»، «ئات ئەر كىشىگە قانات»، «ئاتلىق بولسا ئەسكىرىڭ، جەڭدە بولماس تەس كۈنۈڭ» قاتارلىقلارنى مىسال كەلتۈرۈش مۇمكىن. دەرۋەقە، ئۇرخۇن خانلىقى ئىگىلىكىدە چارۋىچىلىق ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغان بولۇپ، بۇنىڭدا ئاتچىلىقنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادلىرى چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان مەزگىلدە ئۇلارنىڭ ھاياتىدا ئات ئىنتايىن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغان بولۇپ، ئەينى دەۋردە ئات «ئات ياخشى - يول ياخشى» دېگەندەك مۇھىم قاتناش قورالىغا ئايلىنىپلا قالماستىن، يەنە «ئات ئۈستىدە كارۋانمەن، جەڭ ئۈستىدە پالۋانمەن» دېگەندەك جەڭلەردىمۇ مۇھىم رول ئوينىغان. ئۇرخۇن خانلىقىنىڭ گۈللەنگەن ئاتچىلىقى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە خانلىقنىڭ ھەربىي ئىشلار تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن. شۇ چاغدا ئاتلىق قوشۇننىڭ جەڭ قىلىش ماھارىتى ئۈستۈن بولۇپ، «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر» دە: «ئۇيغۇرلار باشقا ئەللەر ياكى قوشنا خانىدانلىقلار بىلەن بولغان ئۇرۇشلاردا دائىم 500 ئاتلىق چەۋەنداز بىلەن قوشنا ئەلنىڭ نەچچە مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنىنى خۇددى غازاڭنى سۈپۈرگەندەك تارمار قىلىۋېتىدۇ» دەپ ئالاھىدە تىلغا ئېلىنغانىدى. ئۇيغۇرلاردىكى «ئاتلىق بولسا ئەسكىرىڭ، جەڭدە بولماس تەس كۈنۈڭ» دېگەن ماقال دەل شۇ تارىخىي رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. دېمەك، ئۇرخۇن خانلىقى دەۋرىدە ئات ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ئەڭ زۆرۈر بولغان تۇرمۇش، ئىشلەپچىقىرىش ۋە جەڭ قورالى بولۇپ، «ئېتى يوقنىڭ جېنى يوق» دېگەندەك، ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىنى ئاتسىز تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

2. قاراخانىيلار خانلىقى دەۋرىگە ئائىت ماقال - تەمسىللەر. ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد كاشغەرىي «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا «تات» سۆزىنى ئىزاھلاش ئۈچۈن «تاتنىڭ كۆزىگە ئۇر، تىكەننىڭ تۈۋىگە» دېگەن ماقالىنى نەقىل كەلتۈرگەن بولۇپ، «تات - توخسى، ياغمىلارنىڭ نەزىرىدە مۇسۇلمان بولمىغان ئۇيغۇرلار، مەن بۇنى ئۇلارنىڭ ئۆز يۇرتلىرىدا ئاڭلىدىم»^① دەپ خاتىرىلىگەن. يۇقىرىقى ماقالدا مۇسۇلمان ئۇيغۇرلارنىڭ مۇسۇلمان بولمىغان ئۇيغۇر (تات) لارغا قارشى ئۇرۇش قىلغانلىقى ئىپادىلەنگەن بولۇپ، بۇ دەل قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ خانى سۈتۈق بۇغراخان ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى خانلارنىڭ ئىسلام دىنىنى كېڭەيتىش يولىدا خوتەن بۇددىستلىرى ۋە ئەتراپتىكى باشقا ئەللەرگە قارشى ئۇرۇش قىلغانلىقىدىن خەۋەر بېرىدۇ. يەنى سۈتۈق بۇغراخان ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، ئۆزى بىۋاسىتە ھۆكۈمرانلىق قىلغان قەشقەر، ئاقسۇ رايونلىرىدا ئىسلام دىنىنى ئومۇملاشتۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى قەدىمى يەتكەن يەرلەرنىڭ ھەممىسىدە ئىسلام دىنىنى كېڭەيتكەن. ئۇنىڭدىن كېيىن سۈتۈقنىڭ ئوغلى

مۇسا بۇغراخان خوتەن ۋە شىجۇ ئۇيغۇرلىرى ھاكىمىيىتىگە قارشى ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرغان. مۇسانىڭ ۋارىسى ئەبۇ ھەسەنمۇ بوۋىسى سۇتۇقنىڭ كېڭەيمىچىلىك سىياسىتىگە ۋارىسلىق قىلىپ، خوتەن بۇددىستلىرىغا قارشى ئۇرۇش قوزغىغان. قاراخانىيلار بىلەن خوتەن بۇددىست ئۇيغۇرلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ نەچچە ئون يىل داۋاملاشقان. چۈنكى، مىلادىيە 1 - ئەسىردە بۇددا دىنى ئۇدۇنغا تارقىلىپ كىرگەندىن كېيىن، تېز راۋاجلىنىپ، خوتەن خەلقى ئارىسىدا ناھايىتى چوڭقۇر يىلتىز تارتقان بولغاچقا، خوتەن بۇددىستلىرى ئىسلامغا جاھىللىق بىلەن قارشى تۇرغان. 11 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە، يۈسۈپ قادىرخان ئاخىرقى ھېسابتا ئىسلامنى خوتەن رايونىغا كېڭەيتكەن. بۇ جەرياندا قاراخانىيلارنىڭ سۇتۇق بۇغراخاندىن باشلانغان ھۆكۈمرانلىرى بىر تەرەپتىن يېڭىدىن بويسۇندۇرۇلغان رايونلاردىكى باشقا دىنلارغا مەنسۇپ قۇرۇلۇشلارنى بۇزۇپ تاشلاپ، غەيرىي مۇسۇلمانلارنى زورمۇ زور ئىسلامغا ئېتىقاد قىلدۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن كەڭ كۆلەمدە مەسچىتلەرنى سالدۇرۇپ، دىنىي مەكتەپلەرنى ئېچىپ، دىن تارقاقچىلارنى يېتىشتۈرگەن. «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا مۇسۇلمانلار بىلەن بۇددىست ئۇيغۇرلار (تاتلار) ئوتتۇرىسىدىكى جەڭ مۇنداق تەسۋىرلەنگەن:

كەلدى ماڭا تات، كەلكۈن بولۇپ ئاقتۇق،
 ئېيتتىم ئەمدى يات، كەنتلەرنىڭ ئۈستىگە چىقتۇق،
 قۇشقا بولۇپ ئەت، بۇتخانىنى يىقىتتۇق،
 سېنى تىلەر ئۇس، بۆرى ②. بۇت ئۈستىگە چىقتۇق ③.

ئۇندىن باشقا يەنە «قۇتادغۇبىلىك» تىمۇ تۆۋەندىكىدەك بايانلار ئۇچرايدۇ:

5484. كاپىر ياۋنى يانچى لاۋ - لەشكەر بىلە،

تۈتۈپ دىلنى پاك، كۈچنى ھەقتىن تىلە.

5486. ئۆيى - مۈلكى كۆيدۈر، بۇتنى يىقت،

ئۇنىڭ ئورنىغا قۇرغىن جامە - مېچىت ④.

3. سەئىدىيە خانلىقى ۋە خوجىلار دەۋرىگە ئائىت ماقال - تەمسىللەر. ئۇيغۇر خەلق ماقال - تەمسىللىرى ئىچىدە خوجا - ئىشانلار ۋە ئۇلارنىڭ چەكتىن ئاشقان قىلمىشلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغانلىرىمۇ خېلى كۆپ بولۇپ، «ئەۋلىياسى چەتتىن، مۇرىتى ئۆزىدىن» دېگەن ماقال بىزگە خوجىلارنىڭ يۇرتى، كېلىپ چىقىشى ۋە مۇرىت توپلاش ئەھۋالى توغرىسىدا مەلۇماتلار بېرىدۇ. سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە ئوتتۇرا ئاسىيادىن شىنجاڭغا كەلگەن خوجىلارنىڭ كۆپىنچىسى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى پەرغانە ۋىلايىتىنىڭ كاسان دېگەن يېرىدە دۇنياغا كەلگەن مەخدۇم ئەزەمنىڭ ئەۋلادلىرى ۋە شاگىرتلىرى بولۇپ، مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللاردا: «مىلادىيە 1583 - يىلى خوجا ئىسھاق كاساندا تۇرالماي يەكەن خانلىقىغا كەلدى. ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئورنىغا چىققان ئوغلى ئابدۇكېرىمخان (مىلادىيە 1560 - 1591 - يىللار) ئۇنى ھەشەمەت بىلەن قارشى ئالدى. خوجا ئىسھاق يەكەن خانلىقى تەۋەسىدە، بولۇپمۇ تەڭرىتاغ قىرغىزلىرى ئارىسىدا كەڭ دىن تارقىتىش بىلەن شۇغۇللاندى. يەكەن خانلىقىنىڭ يەكەن، پوسكام،

قاغىلىق رايونلىرىدا كۆپلىگەن مۇرىتلارنى توپلاپ، جەمئىي 12 يىل تۇرۇپ، ئۆزىگە مۇستەھكەم ئاساس ئورناتتى»^⑤، «مۇھەممەد ئىمىن (مەخدۇم ئەزەمنىڭ چوڭ ئوغلى) نىڭ ئوغلى خوجا يۈسۈپ ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ھىدايتۇللا خوجا (ئاپاق خوجا) مىلادىيە 1638 - يىلى نەمەنگاندىن سەئىدىيە خاندانلىقىغا كەلدى. سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ خانى ئابدۇللاخان خوجا يۈسۈپنى يەر - زېمىن بىلەن تەمىنلىدى. خوجا يۈسۈپ ئۆزىنى «سەئىد» نامى بىلەن ئاتاى، مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ 27 - ئەۋلاد نەۋرىسى دەۋالدى. ئەمەلىيەتتە ئۇ ئەجدادىدىن تارتىپ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى كاساندا ياشاپ كەلگەن. ئۇلارنىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋە ئەرەبلەر بىلەن ھېچقانداق قانداشلىق مۇناسىۋىتى يوق ئىدى»^⑥ دېيىلىدۇ. دېمەك، يەكەن خانلىقىغا قەدەم باسقان خوجىلار چاغاتاي ئەۋلادىدىنمۇ، ئۇيغۇر ۋاڭ - بەگزادىلىرىدىنمۇ بولمىغان دىننى كەسىپ قىلغان ئوتتۇرا ئاسىيادىن كەلگەن بىر تۈركۈم روھانىيلاردىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ خوجىلارنىڭ «ئاجايىپ كەشىپۇ كارامەتلىرى»، «كاتتا نەسەب»لىرى ئالدىدا خانلاردىن تارتىپ ئاۋام پۇقراغىچە ئۇلارنى «ئەۋلىيا» دەپ چوڭ بىلىپ، ئۇلارغا مۇرىت بولغان. مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر «تارىخى رەشىدىي» دە سەئىدخان توغرىسىدا: «مەن ئاقسۇدىن كەلگەن ۋاقتىمدا كۆرگەندىمكى، خان ھەزرىتى خاجەئى نۇرەنگە مۇرىت بولۇپ، خاجەلەر تەرىقىتى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانمەن»^⑦ دەپ يازغان. ئۇنىڭدىن كېيىنكى خانلارمۇ ئۆز نۆۋىتىدە ئوخشاش بولمىغان خوجىلارغا مۇرىت بولۇپ، ئۇلارنى ئۆزلىرىگە ئۈستاز تۇتۇشقان. ئابدۇرەشىدخان ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ سايرام رايونىدىن كەلگەن كاسان خوجىلىرىنىڭ يەنە بىر پىرى خوجا مۇھەممەد شېرىپكە قول بېرىپ مۇرىت بولغان، ھەتتا ئۇنىڭغا «دۆلەت ئۈستازى» دېگەن نامنى بەرگەن. «بۇخارادىن ۋەلى كەلسە، قىرىق يىل بۇرۇن گېلى كېلەر»، «بۇخارادىن كەپتۇ ۋەلى، ئەڭ ئالدىدا كەپتۇ گېلى» دېگەن ماقالىلار خوجىلارنىڭ شىنجاڭغا سىرتتىن كەلگەنلىكىنى ئۇقتۇرۇش بىلەن بىرگە ئۇلارنىڭ ئەسلىدە ئىنتايىن ئاچكۆز، نەپسانىيەتچى، ئالدامچى ئىكەنلىكىدەك ئەپتى - بەشىرىسىنى ئاشكارىلاپ بېرىدۇ. بۇ ھەقتە «تارىخى ھەمىدىي» دە: «بۇ خوجىلار بەزىدە تەرىقەتنىڭ زىكىر ۋە پىكىر يولى بىلەن ئىبادەت قىلىپ، ئالدىدىن مەدەت تىلەشكە شۇغۇللانسا، بەزىدە ئەيش - ئىشرەت، نەغمە - ناۋا ۋە چاي بىلەن بەزمە قىلىپ، نەپسپەرۋەرلىككە شۇغۇللىنىپ كەتكەنلىكىلىرى ئۈچۈن پۇقرا ۋە خالايقىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالمايتتى» دېگەندەك بايانلار ئۇچرايدۇ. بولۇپمۇ ئاق تاغلىقلار بىلەن قارا تاغلىقلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ ئۆتكۈرلىشىشى، ئۆچمەنلىك ۋە دۈشمەنلىكنىڭ كۈچىيىشى نەتىجىسىدە ئىشانلار ۋە ئۇلارنىڭ سوپىلىرى تېخىمۇ زالىملىشىپ كەتكەن بولۇپ، «ئىشاننىڭ سوپىسى - ھەلەپ يېگەن بۇقىسى» دېگەندەك ئۇلار توپ - توپ بولۇشۇپ شەھەر ۋە يېزا - قىشلاقلاردا پۇقرالارنى بوزەك قىلىپ، ئەنسىزلىك پەيدا قىلغان. خوجىلار ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش ئۆز دائىرىسىدىن ھالقىپ ھاكىمىيەت تالىشىش كۈرىشىگە ئايلىنىپ، ھۆكۈمرانلار تەبىقىسىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى زىددىيەتنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى بولۇپ قالغان؛ ھەتتا ئۇ ھۆكۈمرانلار تەبىقىسى دائىرىسىدىنمۇ ھالقىپ، جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى سىنىپ، تەبىقىلەر، يېزىلار ۋە يىراق جايلارغىچە كېڭەيگەن. نەتىجىدە پۈتكۈل خانلىق تېررىتورىيىسىنى قاپلىغان خوجىلارنىڭ كۈرىشى ئەۋجىگە چىقىپ، يەكەن خانلىقى خوجىلارنىڭ قولىدا ۋەيران بولغان. شۇندىن كېيىنمۇ خوجىلارنىڭ كۈرىشى توختاپ قالماستىن، بەلكى تېخىمۇ كۈچەيگەن. جۇڭغارلارنىڭ قوللىشى بىلەن ھىدايتۇللا خوجا قورچاق خان قىلىپ تىكلەنگەندىن كېيىن، قانلىق كۈرەش تېخىمۇ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈپ، يۇرت ۋە يۇرت خەلقى پىرقە - تەبىقىلەرگە بۆلۈنۈپ، ئىچكى نىزالار ئۇلغىيىپ كەتكەن. مەزھەپلەر ئوتتۇرىسىدىكى دۈشمەنلىك شۇ دەرىجىدە كۈچەيگەنلىكتىن ھەتتا قەشقەر، يەكەن قاتارلىق يۇرتلار ئارىسىدىكى بېرىش - كېلىشلەرمۇ چەكلىمىگە

ئۇچرىغان، يەكەن خانلىقى دەۋرىدىكى مەدەنىيەت مىراسلىرى كۆيدۈرۈپ ۋەيران قىلىنغان. ھىدايتۇللا خوجا «ئادەملەرنىڭ ئىسسىق قېنى بىلەن تۈگمەن چۆرگىلەتكۈدەك» دەرىجىدە ئىسھاقىيە تەرەپدارلىرى ئۈستىدىن قانلىق قىرغىنچىلىق يۈرگۈزگەن. سەئىدىيە خانلىقى زامانىسىدىن تارتىپ داۋاملاشقان خوجىلارنىڭ كۈرەشلىرىدە ئىسھاقىيە ۋە ئىشقىيە تەرەپدارلىرى خۇددى لىڭگىرتاق ئويۇنى ئوينىغاندەك، گام بىرى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىسە، گام بىرى پەسىيىپ كېلىۋاتقان بولۇپ، ئاپاق خوجىدىن كېيىن ئاقباشخان ئىسىملىك قارا تاغلىق ئىشان يەكەندە ئۆزىنى خان دەپ جاكارلاپ، ئاق تاغلىقلارنى ۋە ھىشيانە قىرغىن قىلغان. بۇ ھەقتە «تەزكىرە ئى خوجىگان» دا: «ئاقباشخان يەكەندە مىڭ نەپەر دىۋانە — سوپىنى تۇتۇپ قوينى بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاپ، قېنىدا تۈگمەن چۆرگىلىتىپ ئۇن تارتىپ يېدى» دەپ يېزىلغان. گەرچە يۇقىرىقى بايان يۈكسەك دەرىجىدە مۇبالىغىلەشتۈرۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن ئەينى چاغدىكى ئەھۋالنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىش قىيىن ئەمەس. دېمەك، ئەينى دەۋردە ئىككى مەزھەپ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت شۇ دەرىجىدە ئۆتكۈرلىشىپ كەتكەن بولۇپ، نۆۋەتتە ئۇيغۇرلارنىڭ تىل ئىستېمالىدىكى ئۆزئارا قارشىلىشىپ ئوت بىلەن سۈدەك كېلىشتۈرگۈسىز ھالەتكە يەتكەن ئىككى ئادەم ياكى ئىككى تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتىنى سۈپەتلەشتە قوللىنىلىدىغان «ئۇلار ئاق تاغلىق، قارا تاغلىق بولۇپ كەتتى» دېگەن ئادەت سۆزى دەل ئەشۇ تارىخىي رېئاللىقتىن كېلىپ چىققان. بولۇپمۇ خوجىلار ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرى تېخىمۇ چەكتىن ئاشقان بولۇپ، بۇ ھەقتىكى ئەھۋاللار موللا مۇسا سايرامىيىنىڭ قەلىمى ئاستىدا «ئاتا — بوۋىسىدىن تارتىپ ئىشانلىقنى كەسىپ قىلىۋالغان خوجىلار پۇقرالارنىڭ يىغا — زارىنى ئاڭلىمايتتى، ئالۋان — ياساق بەك ئېغىر چۈشۈپ پۇقرالارنىڭ كۈنى بەكمۇ غۇربەت ئىدى. ئۇلار ھەتتا كۈندۈزى ئۆز ئۆيلىرىدە تۇرالماي، چۆل — جەزىرلەرگە مۆكۈنۈۋالاتتى. كەچتە ئۆيلىرىگە قايتىپ كېلىپ ئانچە — مۇنچە غىزالىنىپ ئاندىن قازان — قومۇچلارنى كۆمۈپ قويۇپ، تاڭ ئاتماستىنلا يەنە چۆلگە قېچىپ باراتتى»^⑧ دەپ تەسۋىرلەنگەن. «تىللىغىلى بولماس خوجىنى، خۇدا ئۇرسۇن خوجىنى» دېگەندەك ئاچكۆز، قانخور خوجىلارنىڭ ئەسەبىي قىلمىشلىرى چەكتىن ئاشقان بولۇپ، بىچارە خەلقنىڭ ئاھۇ زارى پەلەككە يەتكەن. قىسقىسى، خوجىلار ھۆكۈم سۈرگەن بىر ئەسىرگە يېقىن ۋاقىت ئۇيغۇرلار تارىخىدىكى بىر جاھالەتلىك دەۋر بولغان. «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەندەك، نەسەب جەھەتتىن ئاپاق خوجىغا تۇتىشىدىغان چوڭ — كىچىك خوجىلار، جاھانگىر خوجا ۋە يەتتە خوجا خوجىلارنىڭ توپىلاڭلىرى خەلققە ئۈستى — ئۈستىلەپ خاتىرجەمسىزلىك ۋە زور زىيانلارنى ئېلىپ كەلگەن. ئومۇمەن، خوجىلار ئۇيغۇرلار يۇرتىغا قەدەم باسقاندىن تارتىپ تاكى تىنچىتىلغۇچە بولغان جەرياندا خەلق خوجىلار كەلتۈرگەن يۇقىرىقىغا ئوخشاش تالاي كۈلپەتلەرنى باشتىن كەچۈرگەن. «خۇدادىن كەلسە كەلسۇن، خوجىلاردىن كەلمىسۇن» دېگەن ماقالىنىڭ ئەنە شۇلاردىن قالغانلىقى ئېنىق.

4. جۇڭغارلار دەۋرىگە ئائىت ماقال — تەمسىللەر. خەلقىمىز ئارىسىدا ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان «جاھاننى ئالدى قۇنتاجى»، «خەنزۇغا سۆز، قالماققا بۆز» دېگەن ماقالىلار جۇڭغارلار توغرىسىدىكى تۆۋەندىكى ۋەقەلەرنى ئەسكە سالغۇدۇ: 17 — ئەسىرنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدىن باشلاپ ئويرات قەبىلىلىرى ئىچىدىكى جۇڭغارلار كۈچىيىپ، دالاي لاما تەرىپىدىن «ئىردىنى باتۇر خۇنتەيجى» دەپ نام ئالغان جۇڭغار ھۆكۈمرانى قاراخۇلانىڭ ئوغلى خودوخچىن جۇڭغار خانلىقىنى قۇرۇپ، يەتتە سۇ رايونىدىكى بەزى جايلارنى بېسىۋالغان. ئۇنىڭدىن كېيىن غالدان دەۋرىدە جۇڭغارلار ئارقا — ئارقىدىن سېرىق ئۇيغۇرلار رايونى، قۇمۇل، تۇرپان، يەكەن خانلىقى، قازاق خانلىقى، تەڭرىتاغ قىرغىزلىرىغا كېڭەيمچىلىك ئۇرۇشى

قوزغىغان. 1682 - يىلى جۇڭغارلار خوجا ھىدايتۇللاننى باشلىشى بىلەن يەكەن خانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، بۇ جايلارنى ئۆز باشقۇرۇشىغا ئالغان. «جاھاننى ئالدى قۇنتاجى» دېگەن ماقالىدىكى «قۇنتاجى» دېگەن بۇ سۆز «قۇنتەيجى» (بەزى ماتېرىياللاردا «خۇنتەيجى» دەپمۇ ئېلىنغان) سۆزىنىڭ ئۆزگەرتىپ تەلەپپۇز قىلىنىشى ئىدى. قۇنتەيجى - موڭغۇل ئويرات قەبىلىلىرىنىڭ 16 - ئەسىردە ئۆتكەن باشلىقى بولۇپ، چاغاتاي تىلىدىكى ئەسەرلەردە ئويراتلارنىڭ (جۈملىدىن ئويراتلارنىڭ بىر قىسمى بولغان جۇڭغارلارنىڭ) كېيىنكى باشلىقلىرىمۇ مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان. دېمەك، بۇ ماقال بىزگە بىرنەچچە ئەۋلاد ئويرات موڭغۇللىرى ھۆكۈمدارلىرىنىڭ، يەنى قۇنتەيجىلىرىنىڭ ئەتراپىدىكى نۇرغۇنلىغان جايلارغا، جۈملىدىن ئۇيغۇرلار رايونىغا كېڭەيمچىلىك ئۇرۇشى ئېلىپ بارغانلىقىنى ئۇقتۇرىدۇ. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان جۇڭغارلار تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلارنى بويسۇندۇرغاندىن كېيىن، ھىدايتۇللا خوجىنى قورچاق خان قىلىپ تىكلەپ، ۋە بۇ يەردىن ئېلىنىدىغان سېلىقنى بۆز - خام بويىچە ھېسابلاپ ئالغان. چۈنكى، ئاشۇ يىللاردا توقۇمىچىلىق تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى رايونى بويىچە ئەڭ تەرەققىي تاپقان قول ھۈنەرۋەنچىلىك كەسپى بولۇپ، قول بىلەن توقۇلغان رەختلەر ئومۇملاشتۇرۇلۇپ بۆز - خاملار دەپ ئاتالغان. يەكەن خانلىقىنىڭ كېيىنكى يىللىرىدا ۋەزىيەت داۋالغۇپ، پۇلنىڭ كۇرسى چۈشۈپ كەتكەندە، سودا - سېتىق ئىشلىرىدا بۆز - خاملار ئۆلچەم بىرلىكى بولۇپ قالغان. بۇ ھەقتە «تارىخى ھەمىدى» دە: «قالماقلاردىن غالدان سېرىن دېگەن بىر كىشىگەمۇ چوڭ مەنسەپ بېرىپ، يەنە بىرقانچە قالماقنى يار ۋە ھەمدەم قىلىپ، يەتتە شەھەر ئىشلىرىدىن خەۋەر ئالىدىغان قىلدى. قالغان قالماقلار بولسا ئىلىغا ياندىغان بولدى. بۇلار قۇرۇق يېنىشىنى مۇناسىپ كۆرمەي يۇرت - يۇرتلاردىن بۆز - خام يىغدۇرۇپ، قالماقلارغا ئەھۋالنىڭ يېتىشىچە تەقدىم ۋە ئىنئام قىلدى. لېكىن، بۇ چاغلاردا يەتتە شەھەردە پۇل يوق ئىدى، پۇلنىڭ ئورنىدا بۆز - خام ئىشلىتىلدى. قالماقلار ھەر يىلى بۇنداق بۆز - خامنى تەمە قىلاتتى، بەرمەي بولمايتتى، بۇ سېلىق - تۆلەملەرنىڭ مىقدارى يىلدىن - يىلغا كۆپەيدى. ئۇ زاماندا بۇنداق يامان ۋە نالايىق مەجبۇرىيەتلەر مۇسۇلمانلارنىڭ زېمىنىگە چۈشەتتى»^① دېيىلگەن. «خەنزۇغا سۆز، قالماققا بۆز» دېگەن گەپ دەل شۇنىڭدىن قالغان بولۇپ، بۇ جۇڭغارلارنىڭ ئۇيغۇرلار رايونىدا يۈرگۈزگەن سىياسەت ئەھۋالىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

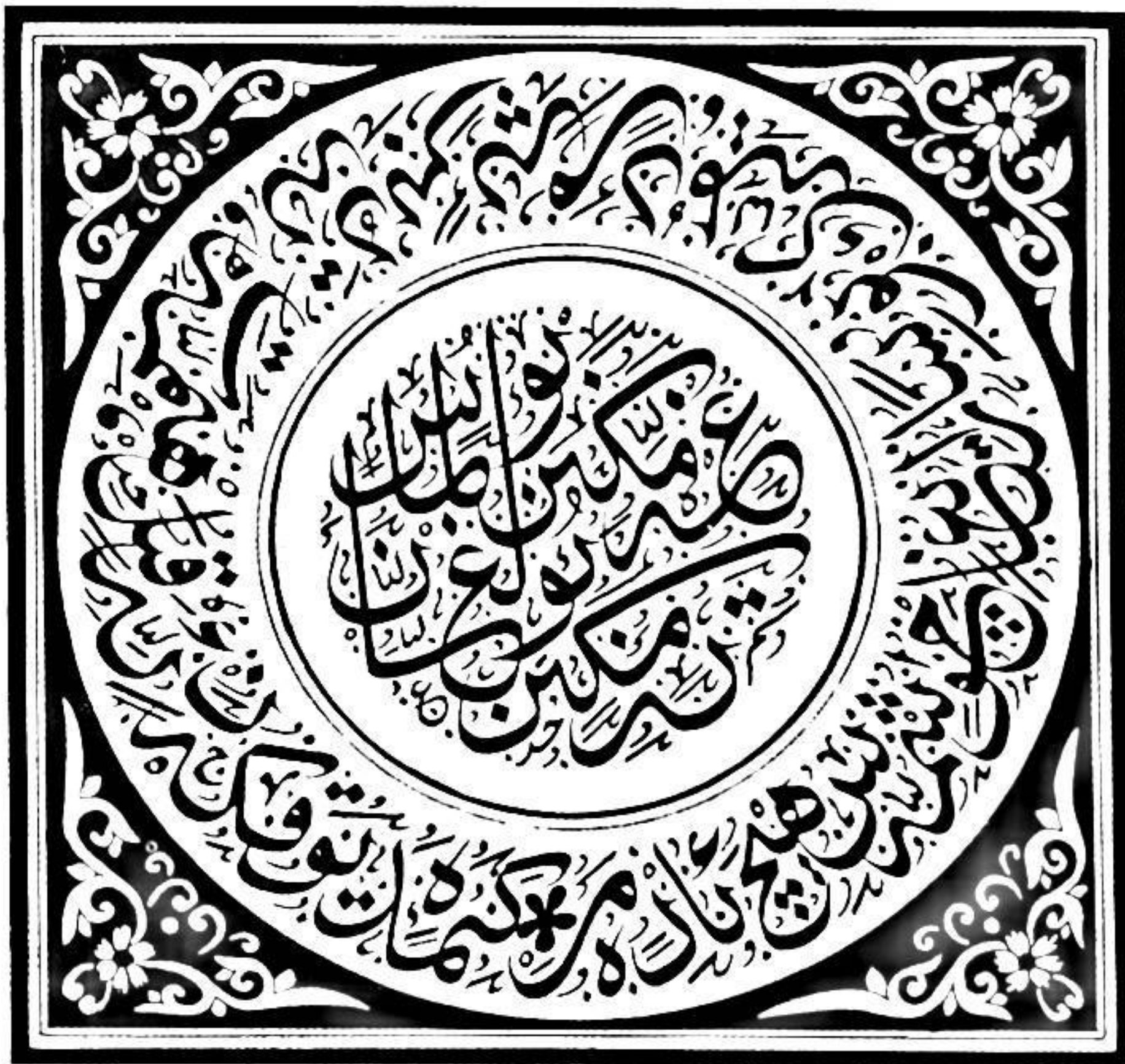
خۇلاسە شۇكى، خەلقىمىز ئارىسىدا يىراق قەدىمدىن تارتىپ تاكى بۈگۈنگىچە ئۈزۈلمەي ئېيتىلىپ كېلىنىۋاتقان يۇقىرىقىدەك ماقال - تەمسىللەر قارىماققا بىرنەچچە ئېغىز ئاددىي سۆزدەكلا كۆرۈنىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ مەنىسى ۋە يىلتىزى چوڭقۇر. گەرچە ماقال - تەمسىللەر بىزنى مەلۇم دەۋردىكى تارىخىي ۋەقەلەر توغرىسىدا ئېنىق ۋە كونكرېت يىلنامە ياكى كونكرېت مەلۇماتلار بىلەن تەمىنلەپ بېرەلمىسىمۇ، لېكىن ئوخشاش بولمىغان دەۋرلەردە يۈز بەرگەن خىلمۇخىل تارىخىي ۋەقەلەر، جەمئىيەت ئەھۋالى، خەلقنىڭ باشتىن كەچۈرگەن تارىخىي سەرگۈزەشتىلىرى قاتارلىق تەرەپلەرنى ئومۇملاشتۇرۇپ ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدۇ. شۇڭا، ئوخشاش بولمىغان دەۋرلەردىكى تارىخىي ئەھۋاللارغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ماقال - تەمسىللەر خەلقنىڭ ئاغزاكى تارىخى ھېسابلىنىدىغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى بىر تۈر بولۇش سۈپىتى بىلەن تارىخ تەتقىقاتىدا بەلگىلىك پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگىدۇر.

ئىزاھلار:

- ① مەھمۇد كاشغەرىي: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، 2 - توم، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983 - يىلى 6 - ئاي 1 - نەشرى، 409 - بەت.
- ② ③ مەھمۇد كاشغەرىي: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، 1 - توم، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1980 - يىلى 8 - ئاي

- 1 - نەشرى، 51 - ، 448 - بەتلەر.
- ④ يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «قۇتادغۇبىلىك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 - يىلى 5 - ئاي 1 - نەشرى، 1123 - ، 1125 - بەتلەر.
- ⑤ ئەنۋەر بايتۇر، خەيرىنسا سىدىق: «شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ تارىخى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1991 - يىلى 11 - ئاي 1 - نەشرى، 974 - بەت.
- ⑥ ھاجى نۇر ھاجى: «يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قىسقىچە تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1993 - يىلى 8 - ئاي 1 - نەشرى، 251 - بەت.
- ⑦ مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر كۆرەگان: «تارىخى رەشىدىي»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2007 - يىلى 7 - ئاي 1 - نەشرى، 861 - بەت.
- ⑧ ليۇ زىشياۋ: «ئۇيغۇرلار تارىخى»، 1 - قىسىم ، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1987 - يىلى 10 - ئاي 1 - نەشرى، 849 - بەت.
- ⑨ موللا مۇسا سايرامى: «تارىخى ھەمىدىي»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 - يىلى 12 - ئاي 1 - نەشرى، 130 - ، 131 - بەتلەر.

(ئاپتور شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ 2006 - يىللىق ماگىستىر ئاسپىرانتى)

مەزمۇمى:

— ھەبىبۇللا ھامۇت زەۋقىي يازغان

تەمكىن بولغان غەمكىن بولماس.
كىمدە يوقكەن ئەقىل، ھىممەت، تەدبىر، پەم،
دېمەك بۇ ساراينغا، چۈشمەس ھېچ ئادەم.

قائىدە - يوسۇن مەللىي ئۆزلىكىنىڭ بولمىسى

يارمۇھەممەد تاھىر تۇغلۇق

قائىدە - يوسۇن قاسراق ئەمەس تاشلىۋەتسە بولۇۋېرىدىغان،
ئۇ دېگەن روھ، چىقىپ كەتسە قۇرۇق گەۋدە قالىدىغان.
— خاتىرەمدىن

قائىدە - يوسۇن ئاستىدا يارىتىلغان دۇنيا

ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ مۇھىم بىر ئالاھىدىلىكى — ئىنسانلار تۈمەنلىگەن رەڭگارەڭ
قائىدە - يوسۇنلار چەمبىرىكى ئىچىدە ياشايدۇ ۋە تەرەققىي قىلىدۇ. قائىدە - يوسۇن كىشىلىك
جەمئىيەتنىڭ شەكلى ياكى پوستىدىلا نامايان بولماستىن، بەلكى مەزمۇنى ۋە مېغىزىدا ئىپادىلىنىدۇ.
بۇ مەنىدىن ئالغاندا، ئۇ جەمئىيەتنىڭ تاشقى بېزىكى ئەمەس، بەلكى ئۇنى بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە
قىلغۇچى يادرولۇق ئامىل ھېسابلىنىدۇ. ئەڭ قەدىمكى دەۋردىن باشلاپلا ئىنسانلار قائىدە - يوسۇننى
ياراتقان، قائىدە - يوسۇن بولسا ئىنسانلار جەمئىيىتىنى بەرپا قىلغان؛ شۇنداقلا ئىنسانلار يەنە ئۆز
نۆۋىتىدە شۇلارغا تايىنىپ، كىشىلىك مۇناسىۋەت تورىنىڭ جازىبىدار ھالقىلىرىنى بارلىققا كەلتۈرگەن.
قائىدە - يوسۇن ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ، مۇنتىزىم قانۇن -
تۈزۈمنىڭ ئانىسى ھېسابلىنىدۇ. ئەگەر جەمئىيەتنى بۈگۈنكىدەك بىر پۈتۈن تەرتىپكە ئىگە قىلغان،
كۈچلۈك كونترول قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە قائىدە - يوسۇنلار ئۆز رولىنى يوقاتسا، مۇنتىزىم
خەلقئارا قانۇن ۋە دۆلەت قانۇنلىرىنىڭمۇ رولى بولمايدۇ. قائىدە - يوسۇنلار بۇزۇلسا، جەمئىيەت ئۆز
كونترول دەستىسىدىن مەھرۇم بولىدۇ، گۈزەل ھۆسن - جامالىمۇ خۇنۇكلىشىدۇ. قائىدە - يوسۇن
ئىنسانلار تۇرمۇشىنىڭ بارلىق قاتلىمىغا چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەربىر ھەرىكەت -
پائالىيىتىنىڭ بېزىكى ۋە كۆركى ھېسابلىنىدۇ.

ئومۇمىي نۇقتىدىن قارىغاندا، پۈتۈن ئىنسانىيەت جەمئىيىتى ناھايىتى مۇكەممەل، كۆپ قاتلاملىق، رەڭگارەڭ قائىدە - يوسۇنلار ئۈستىگە قۇرۇلغان. ئۇلار دۆلەتلەر ئارا بولىدىغان دىپلوماتىك مۇناسىۋەت، سودا مۇناسىۋىتى، مەدەنىيەت مۇناسىۋىتى قاتارلىقلاردا ئەڭ ئاۋۋال ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم ئىشلار ھېسابلىنىدۇ. ھەممىزگە مەلۇمكى، ھەر بىر دۆلەت ۋە مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس قائىدە - يوسۇنلىرى بولىدۇ. بىر دۆلەتنىڭ رەئىس جۇمھۇرى يەنە بىر دۆلەتكە بارسا، شۇ دۆلەتنىڭ قائىدە - قانۇنىغا ئەمەل قىلىدۇ ھەمدە شۇ دۆلەت ئۇ رەئىس جۇمھۇرنى ئۆزلىرىنىڭ قائىدە - يوسۇنى بويىچە كۈتۈۋالىدۇ. ئەگەر ئۇ رەھبەر بىرەر ئىشتا ساھىبخانا دۆلەتنىڭ قائىدە - يوسۇنىغا خىلاپلىق قىلىپ قويسا، شۇ دۆلەتنى كۆزگە ئىلمىغان بولۇپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى نورمال مۇناسىۋەتكە تەسىر يېتىدۇ. دېمەك، قائىدە - يوسۇنغا ئەمەل قىلىش مەيلى دۆلەتلەر ئارا مۇناسىۋەتتە بولسۇن ياكى كىشىلىك مۇناسىۋەتتە بولسۇن، ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينايدۇ.

دۆلەتنىڭ ئىچكى قىسمىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، دۆلەتنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرىغا بارلىق پۇقرالارنىڭ ئاخلىق ھالدا قاتنىشىشى ۋە بويسۇنۇشى تەلپ قىلىنىدۇ. جۇڭگونىڭ دۆلەت بايرىمى ئېلىمىزنىڭ مۇھىم بىر قائىدە - يوسۇنى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ جۇڭگو پۇقرالىرىغا يېڭى جۇڭگونىڭ قۇرۇلۇشى، بۇ جەرياندا بېرىلگەن قۇربانلارنى ئەسلىتىدۇ، ئۇلارنىڭ دۆلەتنىڭ مۇستەقىللىقى ۋە بىر پۈتۈنلۈكىنى قوغداش ئېڭىنى يۇقىرى كۆتۈرىدۇ. دۆلەت بايرىقىنى چىقىرىشىمۇ مۇھىم قائىدە - يوسۇن بولۇپ، دۇنيادىكى بارلىق دۆلەتلەردە ئومۇملاشقان. دۆلەت بايرىقى ھاكىمىيەتكە، مۇستەقىللىققا، دۆلەتنىڭ بىر پۈتۈنلۈكىگە ۋە غەلبىسىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. دۆلەت بايرىقى چىقىرىش ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ دۆلەت ھاكىمىيىتى ۋە بىر پۈتۈنلۈكىنى جان تىكىپ قوغداش، دۆلەت ۋە خەلققە سادىق بولۇش ھېسسىياتى ئويغىتىلىدۇ. بۇنداق پائالىيەتلەر دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئۆزىگە خاس ئۇسۇل بىلەن يۈرگۈزۈلىدۇ. ئامېرىكىنىڭ يېڭى يىلى خاتىرىلەش مۇراسىمىغا قارايدىغان بولساق، ئۇنىڭمۇ ئامېرىكىنىڭ دۆلەت قۇرۇش مۇساپىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلالايمىز. ئامېرىكىدا ھەر يىلى 2 - ئاينىڭ 22 - كۈنى، يەنى مۇستەقىللىق ئىنقىلابىنىڭ ئاتىسى ۋاشىنگتوننىڭ تۇغۇلغان كۈنى يېڭى يىلى خاتىرىلەش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئامېرىكىلىقلار بۇ پائالىيەت ئارقىلىق دۆلەت ئاتىسىنى ياد ئېتىدۇ، دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنى تەبرىكلەيدۇ. ئامېرىكىدا ئۇنىڭدىن باشقا يەنە مارتىن لوتتىرنى خاتىرىلەش كۈنى، لىنكولىننىڭ تۇغۇلغانلىقىنى خاتىرىلەش كۈنى دېگەندەك خاتىرە كۈنلىرى بار. بۇ پائالىيەتلەردە نېگىرلارنىڭ ھۆرلۈكىگە ئېرىشكەنلىكى خاتىرىلىنىپ، ئىككىنچى قېتىملىق ئىرقىي كەمسىتىشكە قارشى تۇرۇش ئىنقىلابىنىڭ غەلبىسى تەبرىكلىنىدۇ. بۇنداق پائالىيەتلەر پەقەت ئاددىيلا بىر خاتىرىلەش پائالىيىتى بولۇپ قالماستىن، بەلكى كىشىلەرگە ئىنسانىي ھوقۇق، مۇستەقىللىق، ھۆرلۈك ۋە تىنچلىقنىڭ خاسىيىتىنى، ئىتتىپاقلىق ۋە مىللىي بىرلىكنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى تونۇتىدۇ. كىشىلەر شۇلار ئارقىلىق بۇ يولدا جان قىلغان قەھرىمانلارغا بولغان سېغىنىشىنى ئىپادىلەيدۇ. دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇشى، مۇستەھكەملىنىشى، قۇدرەت تېپىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن خەلق قان كېچىپ كۈرەش قىلىدۇ، مۇڭلىغان - ئون مۇڭلىغان

ئادەملەر ئۆز ھاياتىدىن ۋاقىتسىز ئايرىلىدۇ، ھەددى - ھېسابسىز بەدەل تۆلىنىدۇ. ئەگەر ۋارىس ئەۋلادلار ئەجدادلىرىغا قەلب تۆرىدىن ئورۇن بەرسە، ئۇلارنى سېغىنسا، قەلبىدە ئۇلارنىڭ روھىنى جارى قىلدۇرۇش ئىستىكى ئويغانسا، ۋۇجۇدى ھاياتى كۈچكە تولىدۇ. دېمەك، ئاشۇنداق پائالىيەتلەر ئۆز نۆۋىتىدە دۆلەت، خەلق ئۈچۈن جان تەسەددۇق قىلىدىغان مىليونلىغان پىداكارلارنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە تۈرتكە بولىدۇ. ئەگەر ھەر خىل پائالىيەتلەر ئارقىلىق ئۇلار خاتىرىلەنمەي، ئۈنتۈلۈپ كەتسە، ئەجدادلارغا ئاسىيلىق قىلغانلىق، ئۇلار ياراتقان باياشات تۇرمۇشقا ناشۈكۈرلۈك، ئائىنىسايلىق قىلغانلىق بولىدۇ. بۇ خىل يامان ئاينىش بىلەن كىشىلەرنىڭ ۋۇجۇدىدا ساداقەت، ۋاپادارلىق يالقۇنى ئۆچۈشكە يۈزلىنىدۇ. مىللىي بىرلىك، ئۇيۇشچانلىق ئورنىنى نىزا - ئاداۋەت، دۈشمەنلىك قاپلايدۇ. نەتىجىدە، دۆلەت ئۆزىنىڭ قۇدرەتلىك ئىقتىدارىدىن مەھرۇم بولىدۇ. يۇقىرىقىلاردىن باشقا، دۆلەت گىربى، قەھرىمانلار قەبرىستانلىقىغا گۈل قويۇش، خەلق ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيى، پارلامېنت تۈزۈمى قاتارلىقلارمۇ دۆلەتنىڭ قانۇن - تۈزۈمى ۋە قائىدە - يوسۇنى دائىرىسىگە كىرىدۇ. ئۇلار ئەمەلىيەتتە دۆلەتنىڭ ئىچكى قائىدە - يوسۇنلىرىنىڭ مەزمۇنىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئومۇمەن، بۇ دۇنيا قائىدە - يوسۇنلار بىلەن شۇنداق گۈزەل ۋە جەلپكار. ئۇلار كىشىلىك تۇرمۇشقا قىممەت ۋە مەنە بەخش ئېتىدۇ.

قائىدە - يوسۇننىڭ مەنىسى ۋە مەزمۇنى

بىز كۆپ ھاللاردا قائىدە - يوسۇننى ئۆرپ - ئادەت مەنىسىدە چۈشىنىمىز. ئەمەلىيەتتە بۇ ئىككى ئىبارە ۋە ئۇلار ئۆز ئىچىگە ئالغان مەنە، مەزمۇن ئوخشاش ئەمەس. بىز توختىلىۋاتقان قائىدە - يوسۇن مەنە ۋە مەزمۇن جەھەتتىن ئەرەبچە «ئۆرپ» دېگەن سۆزگە باراۋەر كېلىدۇ. «ئۆرپ - ئادەت» بىرىكمىسىدىكى «ئۆرپ» سۆزى ئەرەب تىلىدا «تونۇش، بىلىش، چۈشىنىش» دېگەن مەنىلەرگە ئىگە بولسا، ئۇيغۇر تىلىدا «يېزىقتا خاتىرىلەنمىگەن قانۇن» دېگەن مەنىنى ئاڭلىتىدۇ. «ئادەت» بولسا بىر مىللەتنىڭ يۈرۈش - تۇرۇش، ئۆي - روزگار تۇتۇش، يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك، توي - تۆكۈن، بۆلۈم - يېتىم قاتارلىق ماددىي ۋە مەنىۋى پائالىيەتلىرىدە ئۇزاقتىن بېرى شەكىللەنگەن مىللىي ئۆزگىچىلىكنى ئىپادىلەيدۇ. گەرچە ئۆرپ بىلەن ئادەت ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىپ، بىر - بىرىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىدا مۇھىم رول ئوينىسىمۇ، لېكىن ئادەت ھەرگىزمۇ ئىجتىمائىي قانۇن، يەنى «يېزىقتا خاتىرىلەنمىگەن قانۇن» بولالمايدۇ. بىراق، بىز تىلغا ئېلىۋاتقان قائىدە بىلەن يوسۇن تەڭداش ئۇقۇم بولۇپ، «ئۆرپ» سۆزى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەزمۇنى ئىپادىلەيدۇ. ئادەتكە خىلاپلىق قىلىشقا بولسىمۇ، لېكىن قائىدە - يوسۇنغا خىلاپلىق قىلىشقا بولمايدۇ. قائىدە - يوسۇنغا خىلاپلىق قىلغانلىق جامائەتنىڭ قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلىق بولىدۇ.

ئومۇمىي مەنىدىن ئالغاندا، قائىدە - يوسۇن بىر مىللەتنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى تۇرمۇشىدا تارىختىن بۇيان ئۈزلۈكسىز بېيىپ، تاكامۇللىشىپ كېلىۋاتقان، شۇ مىللەتنىڭ تۇرمۇش ئەندىزىسى، دۇنيا قارىشى، قىممەت قارىشى، دىنىي ئېتىقادى، مەدەنىيەت - سەنئىتى، سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتى تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن، شۇ مىللەت ئەزالىرى بىردەك ئېتىراپ قىلغان، بىر

پۈتۈن مىللىي مەدەنىيەتنىڭ ئايرىلماس تەركىبىي قىسمىغا ئايلانغان ئۈلگىلىك ھەرىكەت - يوسۇنلىرىنىڭ ئومۇمىي يىغىندىسىنى كۆرسىتىدۇ. ھەربىر ئادەم تۇغۇلغاندىن تارتىپ تاكى ئۈلگۈچە ئەنە شۇ قائىدە - يوسۇن ئىچىدە ياشايدۇ. بىر ئادەم يەككە - يېگانە ھالدا قائىدە - يوسۇن بارلىققا كەلتۈرەلمەيدۇ. ئۇنىڭ شەخسىي قائىدە - يوسۇنىمۇ بولمايدۇ، شۇنىڭغا ئوخشاش مىللەتنىڭ قائىدە - يوسۇنى شەخسىمۇ تەۋە بولمايدۇ. شەخسنىڭ ئادەتلىنىپ قالغان ئىش - ھەرىكىتىنى شۇ ئادەمنىڭ شەخسىي ئادىتى دەيمىز. ئەگەر بىر ئادەم مىللەتنىڭ ئومۇمىي ئادىتىگە خىلاپلىق قىلسا، ئەيىبكە ئۇچرىمايدۇ؛ بىراق قائىدە - يوسۇنغا خىلاپلىق قىلسا، ئەيىبكە ئۇچرايدۇ.

ئۆرپ - ئادەت كەڭ ۋە تار مەنىدە چۈشىنىلىدۇ. كەڭ مەنىدىكى ئۆرپ - ئادەت دېگەندە، بىر مىللەتنىڭ تۇرمۇش، ئىشلەپچىقىرىش ۋە ھۈنەر - سەنئەت قاتارلىق پائالىيەتلىرىنىڭ ھەممە تەرىپىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئومۇمەن، بىر مىللەتنىڭ تارىختىن بۇيان داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئادەتلىرى شۇ مىللەت مەدەنىيىتىنىڭ جانلىق ۋە كونكرېت ئىپادىسى بولۇپ، فولكلور، ئېتنوگرافىيە، سوتسولوگىيە، دىنشۇناسلىق، ئىنسانشۇناسلىق قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ. ئۆرپ - ئادەت ۋە قائىدە - يوسۇندىن مۇستەسنا ھېچقانداق مىللىي مەدەنىيەت بولمايدۇ.

تار مەنىدىكى ئۆرپ - ئادەت دېگەندە، دەل بىز تىلغا ئېلىۋاتقان قائىدە - يوسۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قائىدە - يوسۇن دېگەندە، كەڭ مەنىدىكى ئۆرپ - ئادەتنىڭ مىللەت ئەزالىرى تەرىپىدىن ئومۇمىي قائىدىگە ۋە مىللىي يوسۇنغا ئايلانغان قىسمىنى كۆرسىتىدۇ. ئادەتنىڭ ئۆزگىرىشى تېز بولسىمۇ، لېكىن قائىدە - يوسۇننىڭ ئۆزگىرىشى تېز بولمايدۇ. ئادەت ئۆزگەرسە سۈپەت ئۆزگىرىشى يۈز بەرمەيدۇ، بىراق قائىدە - يوسۇن ئۆزگەرسە سۈپەت ئۆزگىرىشى يۈز بېرىدۇ. مەسىلەن، ھۈنەر - سەنئەت بىر مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس تۇرمۇش ئادەتلىرىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى ھېسابلىنىدۇ. بىراق ئۇلارنى تەشكىل قىلىدىغان ياغاچچىلىق، موزدۇزلۇق، تامچىلىق، تۆمۈرچىلىك... قاتارلىقلار پەن - تېخنىكىنىڭ يېڭىلىنىشىغا ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ بارىدۇ، ھەتتا ئۆزلىرىنىڭ تارىخىي بۇرچىنى ئاخىرلاشتۇرۇشى مۇمكىن. بىراق، مىللەتنىڭ ھۈنەر - سەنئەتكە بولغان قىزىقىشى، ئۇنى ئۇلۇغ بىلىش، ئۆزلىرىنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكى، قىممەت قارىشى، ئېستېتىك ئېڭىغا ئاساسەن ئۇنى تېخىمۇ زور ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلىپ ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلدۇرۇش ئەنئەنىسى ئۈزۈلۈپ قالسا، ئۇ ھالدا مىللەتنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي تۇرمۇشىدا چېكىنىش خاراكتېرلىك سۈپەت ئۆزگىرىشى يۈز بېرىدۇ. شەھەرلىشىشكە ئەگىشىپ قوشنىدارچىلىق يوسۇنلىرىدا بىر قىسىم ئۆزگىرىشلەر بولدى. بىراق، ئۇنىڭ بىلەن قوشنىدارچىلىق يوسۇنلىرىنى تاشلىۋەتسەك، مىللىتىمىزنىڭ ئەڭ قىممەتلىك بىر ئەنئەنىسىدىن ئايرىلىپ قالغان بولىمىز. بۇ بىزگە نۇرغۇن مەھرۇملۇقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ.

قائىدە - يوسۇننىڭ ئىجتىمائىي قاتلىمى

بىر دۆلەتتە ھەر خىل مىللەت، ھەر خىل دىن مۇخلىسلىرى بىرگە ياشايدۇ. مانا مۇشۇنداق ھەر خىل مەدەنىيەت ئەنئەنىسىگە ئىگە بولغان ۋە ئوخشاش بولمىغان ئېتىقادىكى كىشىلەر بىر گەۋدە

بولۇپ ئۇيۇشقان كۆپ مىللەتلىك، كۆپ دىنلىق جەمئىيەتتە قائىدە - يوسۇنلارمۇ كۆپ خىل، كۆپ قاتلاملىق بولىدۇ. ئالدى بىلەن مۇشۇ گەۋدىگە ھامىي بولغان دۆلەتنىڭ سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي خاراكتېرلىك قائىدە - يوسۇنلىرى بولىدۇ. ئۇلارغا دۆلەتنىڭ بارلىق پۇقرالىرى بىردەك ئىشتىراك قىلىدۇ، ئۇ مىللەت، بۇ مىللەت دەپ ئايرىلمايدۇ. قەدىمدىن تارتىپ ئوردىنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرى ئاۋامنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ كەلگەن. ئوردا قائىدە - يوسۇنلىرى ناھايىتى نازۇك بولۇپ، ئۇلارغا تولمۇ ئېھتىياتچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا توغرا كېلەتتى. ئوردىلارنىڭ تەختكە ئولتۇرۇش، مۇكاپاتلاش، جازالاش، دەپنە قىلىش، ئاۋامغا ئاش تارتىش، يۇقىرى - تۆۋەن تەبىقىدىكىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇئامىلە قاتارلىقلار توغرىسىدا مەخسۇس قائىدە - يوسۇنلىرى بولاتتى. يۈسۈپ خاس ھاجىپ يۇقىرى - تۆۋەن تەبىقىدىكىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇئامىلە قائىدە - يوسۇنلىرى ھەققىدە توختىلىپ مۇنداق دېگەن: «خىزمەتكە ياراپ يول ئاچاي دېگەن كىشى ئىشنى كىچىكىدىن باشلىشى، كىرىش - چىقىش، ئولتۇرۇش - قوپۇش بولسۇن، قائىدە - يوسۇنلارنى پۇختا ئىگىلەپ ھەرىكىتىنى تۈزىتىشى لازىم. بەگلەر يۈز تۇرغاندا ئۆزۈڭنى كۆزىتىپ، ئەيمىنىش بىلەن تۇرغىن، ئىش ھەرىكىتىڭنى تۈز قىل، تىلىڭ بىلەن دىلىڭ تۈز، سۆزۈڭ قىسقا بولسۇن. كۆزۈڭ يەردە، قۇلىقىڭ تۈردە بولسۇن، ئىككى پۈتۈڭ تۈز تۇرسۇن، ئوڭ قولۇڭنى سول قولۇڭنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، قول باغلاپ تۇر. ئىشىكتىن ئوڭ پۈتۈڭنى ئېلىپ كىرىپ، ئەمىر - پەرماننى زېھىن قويۇپ ئاڭلا. بەگلەرگە ئىلتىماس قىلغاندا، ئىككى قولۇڭنى تاشلاپ، تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئوڭ - سولغا قارىماي ئەدەپ بىلەن سۆزىنى ئاڭلا». ناھايىتى روشەنكى، بۇنداق قائىدە - يوسۇنلار دۇنيادىكى بارلىق ئوردىلاردا ئۆزگىچە ئۇسۇللار بىلەن يۈرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئوردا مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم بىر قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەربىر مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس مىللىي قائىدە - يوسۇنلىرى بولىدۇ. ئۇلار ئۇزۇن ئەسىرلەر داۋامىدا شۇ مىللەتنىڭ دىنىي ئېتىقادى، قىممەت قارىشى، ياشاش ئالاھىدىلىكى، ئېستېتىك تۇيغۇسى، تەبىئىي - ئىجتىمائىي مۇھىتى، سىياسىي، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي پائالىيەتلىرى قاتارلىقلار ئاساسىدا بارا - بارا ئومۇملىشىپ، پۈتۈن مىللەت ئەزالىرى ئورتاق ئەمەل قىلىدىغان ئىجتىمائىي قانۇن - ئىنتىزامغا ئايلانغان بولىدۇ. بىر مىللەتنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرى ئومۇمىي جامائەتچىلىك ئورتاق ئەمەل قىلىدىغان ئۆلچەملەشكەن، قېلىپلاشقان ئىجتىمائىي قائىدە - يوسۇنلار بىلەن ئائىلىگە خاس قائىدە - يوسۇنلاردىن ئىبارەت ئىككى قاتلامدىن تەشكىل تاپىدۇ. ئىجتىمائىي قائىدە - يوسۇنلار جامائەت سورۇنلىرىدا رول ئوينايدۇ. ئائىلە قائىدە - يوسۇنلىرى بولسا خاس ئائىلىنى مەركەز قىلىدۇ ۋە شۇ يەردە ئىجرا قىلىنىدۇ. پۈتۈن مىللەت ئەزالىرى قائىدە - يوسۇنلارنىڭ كۆپ قىسمىنى ئائىلىدە ئۆگىنىدۇ، ئاز بىر قىسمىنى بولسا جەمئىيەتتىن ئۆگىنىدۇ. ھەربىر جەمئىيەتنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرىغا ئائىلە ۋە شەخس قاتناشقاچقا، ئائىلە قائىدە - يوسۇنلارنىڭ مەركىزىي نۇقتىسى ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە پۈتۈن جەمئىيەت ئەزالىرى قاتنىشىدۇ، بىراق ئۇ ئاخىرقى ھېسابتا ئائىلىنىڭ ئىجراسى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ. شۇڭا، ئۇ ئائىلىنى بىرلىك قىلغان

قائىدە - يوسۇن ھېسابلىنىدۇ. شۇ مەنىدىن ئالغاندا، ئائىلە بىر مىللەت قائىدە - يوسۇنلىرىنىڭ بۇلىقى ھېسابلىنىدۇ.

ئۇيغۇرلار قائىدە - يوسۇنلۇق مىللەت

ئۇيغۇر خەلقى نەچچە مىڭ يىللىق مەدەنىيەت تارىخىغا، جۈملىدىن قائىدە - يوسۇن تارىخىغا ئىگە مىللەت. ئۇلار ئۇزاق ئەسىرلىك تەرەققىيات تارىخىدا ئۆزىگە خاس مول قائىدە - يوسۇنلارنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، ئۇلارنى تۇرمۇشنىڭ ئايرىلماس ئىجتىمائىي قانۇنىغا ئايلاندۇرغان. ئۇيغۇرلارنىڭ بەزى قائىدە - يوسۇنلىرىنىڭ تارىخى ئۇيغۇرلار بىر پۈتۈن قوۋم بولۇپ ئۇيۇشقان ناھايىتى يىراق قەدىمكى دەۋرلەرگە توغرا كېلىدۇ. دىنىي ئېتىقادى بىلەن مۇناسىۋەتلىك قائىدە - يوسۇنلىرى بولسا، ئۇلارنىڭ شۇ دىنغا ئېتىقاد قىلغان دەۋرى بىلەن باغلىنىدۇ.

بىز ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە نەزەر سالىدىغان بولساق، ئۇيغۇرلار تارىختىن بېرى ئەمەل قىلىپ كەلگەن قائىدە - يوسۇنلارنىڭ مەدەنىيەتنىڭ ناھايىتى مۇھىم تەركىبىي قىسمى ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. مۇشۇ مەنىدىن ئالغاندا، بىر مىللەت قائىدە - يوسۇنسىز مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ، شۇنداقلا مەدەنىيىتىمۇ بولمايدۇ. بىز مەدەنىيەتنى مىللىي خاسلىق نۇقتىسىدىن كۆزەتسەك، ئۇ بىر مىللەتنىڭ تارىختىن بۇيان ياراتقان ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىقلىرى، ئۆرپ - ئادەتلىرى ۋە قائىدە - يوسۇنلىرىنىڭ ئومۇمىي يىغىندىسىنى كۆرسىتىدۇ. دېمەك، قائىدە - يوسۇن مىللەتنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىقلىرىنىڭ ھەممە قاتلاملىرىدا ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرغان بولىدۇ. قائىدە - يوسۇن ئىز سالمىغان ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتمۇ بولمايدۇ. قوشۇقتا تاماق يېيىش ئۇيغۇرلارنىڭ غىزالىنىش قائىدە - يوسۇنلىرىنىڭ بىرى، تاماقنى چوكمدا يېيىش بولسا خەنزۇلارنىڭ، ۋىلكا ئىشلىتىش بولسا غەربلىكلەرنىڭ تاماق يېيىش ئادىتى. بۇلار ئادەتتە كىچىك ئىش ھېسابلىنىدۇ، لېكىن ئۆز نۆۋىتىدە شۇ مىللەتلەر مەدەنىيىتى ۋە مىللىي ئالاھىدىلىكىنىڭ قىسمەن تەرەپلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. بىز ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىي مۇساپىسىگە قارىساق، ئۇلارنىڭ ناھايىتى قەدىمكى دەۋرلەردىلا ئۆزىگە خاس مىللىي قائىدە - يوسۇنلارنى شەكىللەندۈرۈپ، جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئادىتىگە ۋە ئىجتىمائىي قانۇنغا ئايلاندۇرغانلىقىنى كۆرەلەيمىز. دىيارىمىزدىن تېپىلغان بۇنىڭدىن تۆت - بەش مىڭ يىل بۇرۇنقى جەسەتلەر بىلەن بىللە كۆمۈلگەن ئاخىرەتلىك بۇيۇملار ئۆز دەۋرىدىكى ئەجدادلىرىمىز قائىدە - يوسۇنلىرىنىڭ رەڭگارەڭ، مەزمۇنىنىڭ مول ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. ئۇلارنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرىنىڭ تارىخىي يىلتىزى، تۇرمۇش ئاساسى ناھايىتى چوڭقۇر. بەزى قائىدە - يوسۇنلىرىنىڭ تارىخىنى بۇنىڭدىن نەچچە مىڭ يىل بۇرۇنقى ئىپتىدائىي ئېتىقاد دەۋرىگە باغلاشقا توغرا كېلىدۇ. مەسىلەن، بۆرىنى قۇت بەلگىسى قىلىپ ئۇلۇغلاش ئىپتىدائىي ئۇرۇقداشلىق دەۋرىدىكى ئەقىدە ئىدى. بىراق، بۇ ئەقىدە كېيىنكى ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە ئىزچىل داۋاملىشىپ، ھازىرقى ئۆرپ - ئادەتلىرىمىزنىڭ مۇھىم بىر قىسمىغا ئايلاندى. ھازىر ئۇيغۇرلاردا بۆرىنى ئۇلۇغلاش ئەنئەنىسى بولمىسىمۇ، بىراق بۆرە ئۇشۇقنى ئۇلۇغ بىلىش ئادىتى بار. مەسىلەن، ئۇيغۇرلار

ئومۇميۈزلۈك ھالدا بۆرە ئوشۇقىنى ئامەت كەلتۈرىدۇ، بالا - قازاننىڭ ئالدىنى ئالىدۇ، خېيىمخەتەردىن ساقلايدۇ، دەپ قارايدۇ، ھەتتا بەزى كىشىلەر ئۇنى يېنىدىن ئايرىمايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا جىن تەگكەنلىك ئەسىرى كۆرۈندى دەپ «ئوتلاش»، سۈپكۈچلەش ئادىتى زەردۇشت دىنى ۋە شامان دىنىنىڭ ئەنئەنىسى ئىدى. بىراق، ئۇيغۇرلار ئۇنى تا ھازىرغىچە داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن. مۇشۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، ئۇيغۇرلارنى ئەنئەنىۋى قائىدە - يوسۇنلىرىنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن مىللەت دېيىشكە بولىدۇ.

ئۇيغۇر خەلقى قائىدە - يوسۇنى تەلىم - تەربىيىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى دەپ قارايدۇ. ئۇلار قائىدە - يوسۇنلۇق ئادەمنى تەربىيە كۆرگەن، ئوقۇمۇشلۇق ئادەم دەپ قارسا، قائىدە - يوسۇن بىلمەيدىغان ئادەمنى تەربىيە كۆرمىگەن، قارا قورساق ئادەم دەپ قارايدۇ. يۇرتلاردا قائىدە - يوسۇن پېشۋالىرىنى يۇرتنىڭ چوڭى قىلىپ بەلگىلەيدۇ. ئۇ مۆتىۋەر جامائەتنىڭ ھەر خىل پائالىيەتلىرىگە باشچىلىق قىلىدۇ، كىشىلەر ئارىسىدا يۈز بەرگەن توقۇنۇشلارنى قائىدە - يوسۇن بىلەن ھەل قىلىدۇ. خەلق ئارىسىدا قائىدە - يوسۇنغا بويسۇنۇش بەختلىك تۇرمۇشنىڭ، ئىشلىرىنىڭ قۇتلۇق بولۇشىنىڭ بىر شەرتى دەپ قارالغاچقا، ھەر بىر ئىشنىڭ قائىدىدىن چەتنەپ كېتىشىگە يول قويۇلمايدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇرلار «ئەلگە كىرسەڭ ئېلىڭچە، سۇغا كىرسەڭ بېلىڭچە» دەپ ھەرقانداق ئەلگە كىرگەندە، ئۇلارنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرىغا بويسۇنۇشنى تەكىتلەيدۇ. ئاتا - ئانىلار پەرزەنتلىرى تۇغۇلغاندىن تارتىپلا، ئۇلارغا قىز بولسا قىزلارغا خاس، ئوغۇل بولسا ئوغۇللارغا خاس قائىدە - يوسۇنلارنى ئۆگىتىدۇ. ھەتتا، تاماق يېگەندە ئوڭ قول بىلەن يېيىش، ئۆيدىن تالاغا چىققاندا بوسۇغىدىن ئوڭ پۇتنى ئېلىپ چىقىش، ئۆيگە كىرگەندە، جامائەت سورۇنلىرىغا بارغاندا «ئەسسالمۇ ئەلەيكۇم» دەپ سالام بېرىشتىن تارتىپ ئولتۇرۇش - قوپۇشنىڭ ھەممە قائىدە - يوسۇنلىرىغىچە ئۆگىتىدۇ ۋە شۇلارغا ئادەتلەندۈرىدۇ. ئەگەر ئاتا - ئانا بالىسىنى ئۆز مىللىتىنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرى بىلەن تەربىيەلىمىگەن بولسا ئەيىبلەندۇ. قائىدە - يوسۇن ئوقمايدىغان بالىلارنى جامائەتمۇ ئارىسىغا ئالمايدۇ. چۈنكى، قائىدە - يوسۇن پەرزەنتلەرنىڭ قەلبىدە ئەلگە نىسبەتەن ھۆرمەت، مۇھەببەت تۇيغۇسى ئويغىتىدۇ. قائىدە - يوسۇندىن چەتنىگەن پەرزەنتلەرنىڭ قەلبى ئەلدىن يىراقلاپ كېتىدۇ. قائىدە - يوسۇن پەرزەنتلەرگە ئۆرپ - ئادەت، قائىدە - يوسۇن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «تۆرۈ» دەپ ئاتالغان. تۆرۈ دېمەك جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ھەممىسى ئەمەل قىلىدىغان، ھۆرمەتلەيدىغان ئىجتىمائىي قانۇن - تۈزۈم دېگەن مەنىنى بېرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بارا - بارا دۆلەتنىڭ قانۇن - تۈزۈملىرىمۇ «تۆرۈ» دەپ ئاتىلىدىغان بولغان. يۈسۈپ خاس ھاجىپ تۆرۈنى ھەم دۆلەت قانۇنى مەنىسىدە، ھەم ئاۋامنىڭ قائىدە - يوسۇنى مەنىسىدە تىلغا ئالغان:

6489. ئازۇن بولدى ئاخىر تۆرۈ ئارتادى،

ئەسىزلەرىگ ئەدگۈ كۆرۈ ئارتادى.

(قائىدە - يوسۇن بۇزۇلۇپ، دۇنيا ئاخىرلاشتى، يامانلارنى كۆرۈپ، ياخشىلارمۇ ئاينىدى.)

قائىدە - يوسۇنى مۇقەررەر مەۋجۇت بولىدۇ. ھەممىمىزگە مەلۇمكى، ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئۇيغۇرلارنىڭ تۈپ گەۋدىسى ئۆزگەرمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئېتنىك تەركىبىگە نۇرغۇن تەركىبلەر ئارىلىشىپ كەتتى. بۇ جەرياندا مىللەت بېشىدىن نۇرغۇن قىسمەتلەرنى ئۆتكۈزدى، بىر دەۋردە قەد كۆتۈرگەن بولسا، يەنە بىر دەۋردە تىز پۈكتى، شۇنداقلا نەچچە قېتىملىق دىنىي ئېتىقاد ئۆزگىرىشىنى باشتىن كەچۈردى. ئەمما، بىر قىسىم قائىدە - يوسۇنلار شۇنچە زور ئۆزگىرىشلەر جەريانىدا ئۈزۈلۈپ قالماي، ئەۋلادمۇئەۋلاد داۋاملىشىپ دەۋرىمىزگە يېتىپ كەلدى. دېمەك، قائىدە - يوسۇنلىرىمىزنىڭ ئىزچىل داۋاملىشىشى بىلەن مىللىتىمىز نەچچە مىڭ يىللىق ئەگرى - توقاي تارىخىي مۇساپىدە ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپ، بىر پۈتۈن گەۋدە سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ كەلدى. چۈنكى، بىزنىڭ ئەنئەنىۋى قائىدە - يوسۇنلىرىمىز ھەرقايسى تارىخىي باسقۇچلاردا مىللىتىمىز ئەزالىرىنى ئۆز ئاستىغا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ ئويۇشۇش كۈچىنى ئۈزلۈكسىز ئاشۇرغانىدى.

قائىدە - يوسۇن مىللىي مەۋجۇتلۇقنىڭ ئاساسى

قائىدە - يوسۇن بىر مىللەتنىڭ ئەڭ مۇھىم مەۋجۇتلۇق شەكلى، مىللىي ئالاھىدىلىكىنىڭ نامايەندىسى، مەدەنىيلىك دەرىجىسىنى ئۆلچەيدىغان ئۆلچىمى. ئۇ مىللەت ئەزالىرىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى پائالىيەتلىرىنى مۇئەييەن شەكىلگە ئىگە قىلىپ، ئۇلارنى مەلۇم بىر مەركىزىي نۇقتا ئەتراپىغا ئويۇشتۇرىدۇ. چۈنكى، ئۇ مىللەتنىڭ تارىخىي مۇساپىسىدە تەدرىجىي شەكىللىنىپ، بېيىپ، مۇكەممەللىشىپ، شۇ مىللەت ھاياتىنىڭ ئايرىلماس تەركىبىي قىسمىغا ئايلىنىپ كەتكەن. تارىختا قايسى مىللەت قائىدە - يوسۇنلىرىنى مۇكەممەللەشتۈرگەن ۋە ئۇلارغا ئەمەل قىلغان بولسا، شۇ مىللەت قۇدرەت تاپقان؛ قايسى مىللەتنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرى زەئىپلەشكەن بولسا، شۇ مىللەت زاۋاللىققا يۈز تۇتقان. قائىدە - يوسۇن مىللەتنىڭ ياشاش ئادەتلىرىنىڭ قېلىپلاشقان شەكلى بولۇش سۈپىتى بىلەن مىللەت ئەزالىرى قەتئىي ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك مىزان ۋە ئىنتىزام ھېسابلىنىدۇ. ھەر بىر ئادەم تۇغۇلغاندىن كېيىن، ئۆزى مەنسۇپ بولغان قوۋمنىڭ ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان قائىدە - يوسۇن چەمبىرىكىگە تەۋە بولىدۇ ۋە شۇنىڭ ئىچىدە تەربىيىلىنىپ، تەرەققىي قىلىپ، ۋايىغا يېتىدۇ. ئادەم تۇغۇلۇپلا بۆشۈككە بۆلەنسە، ھايات مۇساپىسى ئاخىرلاشقاندا يەنە بىر بۆشۈككە بۆلۈنۈپ ئاخىرەتكە ئۆزىتىلىدۇ. بۇ جەرياندا ئۇ ئاتا - ئانىسىنىڭ ۋە جەمئىيەتنىڭ يېتەكلىشى ئارقىسىدا ئۆز قوۋمىغا تەۋە بارلىق قائىدە - يوسۇنلارنى ئۆگىنىدۇ. بىز ھازىر قائىدە - يوسۇنلۇق مىللەت دېگەن ئۇقۇمنى بەزىدە مەدەنىيەتلىك مىللەت سۈپىتىدە قوللىنىمىز. قائىدە - يوسۇنغا ئەھمىيەت بەرمەيدىغان مىللەت دېگەندە، ئۇنى مەدەنىيەتسىز، ياۋايى مىللەت دەپ چۈشىنىمىز. بىز كۆپىنچە ھاللاردا بىر ئادەمنىڭ تەربىيە كۆرگەن - كۆرمىگەنلىكىنى بىلىملىك ياكى بىلىملىك ئەمەسلىكى بىلەن ئەمەس، بەلكى قائىدە - يوسۇن بىلىدىغان - بىلمەيدىغانلىقى ۋە ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىدىغان - قىلمايدىغانلىقى بىلەن ئۆلچەيمىز. بىز ئۇيغۇرلاردا يەنە مىللەتنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرىدىن يىراقلاشقان ئادەم گەرچە پروفېسسور، دوكتور بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، ئۇنى ئاۋام ئارىغا ئالمايدۇ. قائىدە - يوسۇن

مىللەتنىڭ ئۇيۇشۇشچانلىقىنى ئاشۇرىدۇ، كىشىلەرنىڭ مىللىي روھىنى ئويغىتىدۇ، چۈنكى ئۇنىڭغا كۈچلۈك مىللىي روھ سىڭگەن بولىدۇ. قايسى مىللەتنىڭ قائىدە - يوسۇنى بارلىق مىللەت ئەزالىرى ئورتاق رىئايە قىلىدىغان مىزانغا ئايلانغان بولسا، ئۇنىڭ ئىچكى ئۇيۇشۇش كۈچى شۇنچە زور بولىدۇ. كىشىلەر دۇنيانىڭ قانداق يېرىدە بولمىسۇن، ئۆزىگە خاس مىللىي قائىدە - يوسۇنلىرى ئارقىلىق باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ ۋە توپ بولۇپ ئۇيۇشالايدۇ. ئاددىيسى، بىر مۇسۇلمان «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دېگەن سالىمى بىلەن دۇنيانىڭ ھەرقانداق جايلىرىدىن ئۆزىنىڭ دىنىي قېرىنداشلىرىنى تاپالغانغا ئوخشاش، مىللىي قائىدە - يوسۇنلىرى ئارقىلىق دۇنيانىڭ ھەرقانداق بۆلۈكى - پۇچقاقلرىدىن ئۆز مىللىي قېرىنداشلىرىنى تاپالايدۇ.

ھەربىر مىللەتنىڭ ئۆز داھىيلىرىغا، قەھرىمانلىرىغا، ئالىم - تۆھپىكارلىرىغا ھۆرمەت بىلدۈرۈش يوسۇنى بولىدۇ. مەسىلەن، ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپ مىللىي قەھرىمانلىرى، تۆھپىكار ئالىملىرى ئۈچۈن ھەيۋەتلىك قەبرى - گۈمبەزلەر ياساپ، ئۇلارغا تاۋاپ قىلىپ كېلىشكەن. بۇ مىللەتنىڭ ئىچكى قىسمىدا «ئۇلۇغلارنى ئۇلۇغلىسا، بەختلىك بولىدۇ» دېگەن ئەقىدىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ئۇيغۇرلاردا «ئۇلۇغقا تېۋىنسا قۇت كېلۇر» دەيدىغان قەدىمىي بىر ماقال بار. بۇ ئۇلۇغلارغا چوقۇنۇشنىڭ مىللەتنىڭ مۇھىم ئەنئەنىسىگە ئايلانغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. دېمەك، قائىدە - يوسۇن مىللەت ئەزالىرىنى بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرۇشتا ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينايدۇ.

قائىدە - يوسۇن كىشىلەرنىڭ مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى ۋە ئەخلاق قارىشىنى يۇقىرى كۆتۈرىدۇ. قائىدە - يوسۇنغا سەل قارالسا، كىشىلەرنىڭ ئەدەپ - ئەخلاق قارىشى سۈسلىشىدۇ، مەسئۇلىيەتتىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. كىشىلەر قائىدە - يوسۇن ئارقىلىق ئۆزىنى ئەخلاقىي جەھەتتىن تاكامۇللاشتۇرۇپ، دۆلەت ۋە خەلقنىڭ مەنپەئىتىگە زىيان سالىدىغان، مىللەتنىڭ شەنىگە داغ كەلتۈرىدىغان يامان ئىش، يامان ھەرىكەتلەردىن ئۆزىنى چەكلەيدۇ.

زامانىۋىلىشىش ۋە ياتلىشىش

تەرەققىي قىلىش، مەدەنىيلىشىش، زامانىۋىلىشىش ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ مۇقەررەر يۈزلىنىشى، شۇنىڭدەك شاللاش ۋە شاللىنىشىمۇ دەۋر تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر قانۇنىيەتلىرىنىڭ بىرى. ئەسلىدىن ئالغاندا، جەمئىيەت تەرەققىي قىلىپ، كىشىلەر مەدەنىيەتلىشىشكە ئىلھام بولىدۇ - يوسۇن سۈسلىشىپ، ئۆز ھاياتى كۈچىنى يوقىتىپ بارماستىن، بەلكى شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا تېخىمۇ نۇرلىنىپ، بېيىپ، كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ مۇھىم ئومۇرتقىسىغا، كىشىلەرنى بىر مەركەزگە ئۇيۇشتۇرىدىغان، ئىنتىلىدۇرىدىغان، جەلپ قىلىدىغان گۈلخانغا ئايلىنىدۇ. ۋەھالەنكى، بۈگۈنكى كۈندە بىزنىڭ بەزى قائىدە - يوسۇنلىرىمىز گۈلخانغا ئايلانماي، ئەكسىچە تۈتۈندەك كىشىلەرنى ئەتراپىدىن تىزىتىۋېتىپ بارىدۇ. بۇ بىزنىڭ مەدەنىيلىشىپ كېتىپ، قائىدە - يوسۇنلىرىمىزنىڭ تەرەققىياتقا ياندىشالمايۋاتقانلىقىنىڭ ئىپادىسىمۇ؟! بىز بۇ سوئالغا مۇنداق ئىككى نۇقتا بويىچە جاۋاب بېرىشىمىز مۇمكىن:

بىرى، قائىدە - يوسۇن ئۆلۈك نەرسە ئەمەس، ئۇ ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا، مەدەنىيەت ئاتموسفېراسىنىڭ يېڭىلىنىشىغا، دىنىي ئېتىقادنىڭ ئۆزگىرىشىگە ۋە شەھەرلىشىشكە ئەگىشىپ يېڭىلىنىپ بارىدۇ. بىر مىللەتنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرى ئىچىدە ئىلغارلىرىمۇ، قالاقلىرىمۇ، ھەتتا

ئىنسانىيلىققا يات قەبىھ قاندىمۇ - يوسۇنلارمۇ بولىدۇ. مەسىلەن، قۇلدارلىق ۋە فېئوداللىق دەۋرلەردىكى پادىشاھلار ئۆلسە، ئۇلارغا قوشۇپ نۇرغۇن قۇل - دېدەكلەرنى دەپنە قىلىش، دادىسى ئالغان خوتۇننى ئوغلى خوتۇن قىلىش، قىز بوۋاقلارنى تىرىك كۆمۈش، ئاياللارنى ئادەم قاتارىدا كۆرمەسلىك قاتارلىقلار. ئىنسانلار باراۋەرلىككە، ئىنسانپەرۋەرلىككە يات، تەرەققىياتقا توسقۇن بولىدىغان، ئىلىم - مەرىپەتنى بوغىدىغان قاندىمۇ - يوسۇنلاردىن قەتئىي ۋاز كېچىشى كېرەك. ئۇيغۇر يېقىنقى زامان تارىخىدىمۇ كىشىلەرنى تەركىدۇنيالىققا باشلايدىغان، نىكاھ مۇقەددەسلىكىگە تەسىر يەتكۈزىدىغان، خۇراپىيلىققا ئۈندەيدىغان بىر قىسىم قاندىمۇ - يوسۇنلار ئوتتۇرىغا چىقىپ، خەلقىمىزنى بىر دەۋرلىك تەرەققىيات پۇرسىتىدىن مەھرۇم قىلغانىدى. ئەمەلىيەتتە، ئۇ قاندىمۇ - يوسۇنلار ئومۇمىي خەلقنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ، تەرەققىيات تەلپىگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان، مەجبۇرىي يوسۇندا يولغا قويۇلغان قاندىمۇ - يوسۇنلار ئىدى. شۇڭا، ئۇلار بارا - بارا ئەمەلدىن قالدى.

ئىككىنچى، قاندىمۇ - يوسۇنغا كونا، يېڭى دەپ ئۆلچەم قويمايمىز؛ پەقەت ئىلغار، قالاق دېگەن ئۆلچەمنى قويىمىز. مەسىلەن، ۋەتەنپەرۋەرلىك، تەرەققىيپەرۋەرلىك ۋە ئىلىم سۆيەرلىكنى ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىسى دېسەك، ئۇنى كونا دەپ ئورنىغا باشقا بىر ئەنئەنىنى ئالماشتۇرۇشقا بولامدۇ؟ قاندىمۇ - يوسۇنلارنىڭ ئىلغار ياكى قالاقلىقى خەلق مەنپەئىتىگە ئۇيغۇنلاشقان - ئۇيغۇنلاشمىغانلىقى، كىشىلەرگە ئېسىل خىسلەت ئاتا قىلغان - قىلمىغانلىقى، تەرەققىيات تەلپىگە، كىشىلەرنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىغا يانداشقان - يانداشمىغانلىقى، تۇرمۇشقا گۈزەللىك، يېڭىلىق ۋە خۇشاللىق ئېلىپ كەلگەن - كەلمىگەنلىكى بىلەن ئۆلچىنىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە جەمئىيىتىمىزدە قاندىمۇ - يوسۇندىن ياتلىشىش ئەھۋالى كۆرۈلدى. بۇ ئەمەلىيەتتە كىشىلەرنىڭ مىللىي روھىنىڭ سۇسلىشىۋاتقانلىقىنىڭ بەلگىسى، تارىختىن بېرى مەۋجۇتلۇق ئاساسى سۈپىتىدە رول ئويناپ كېلىۋاتقان مىللىي ئەنئەنىدىن ياتلىشىۋاتقانلىقىنىڭ بېشارىتى. روشەنكى، ئەنئەنىدىن ياتلىشىش مەدەنىيلىشىش ئەمەس. ھەقىقىي مەدەنىيلىشىش ئۆزىگە مەنسۇپ بولغان ۋە مىللىي قىممەت ئاتا قىلغان، ھاياتنى، تۇرمۇشنى، ۋەتەننى سۆيۈشنى ئۆگەتكەن، قەلبىنى ئىنسانپەرۋەرلىك روھى بىلەن سۇغارىغان، ۋۇجۇدىنى گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلەتلەر بىلەن بېزىگەن قاندىمۇ - يوسۇنلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ.

ئەپسۇسكى، بىزنىڭ بەزى قاندىمۇ - يوسۇنلىرىمىز، بولۇپمۇ مىللىي ئالاھىدىلىكىمىز ۋە مەدەنىيىتىمىزنى جۇلالاندۇرۇپ كېلىۋاتقان يوسۇنلىرىمىزنىڭ ئورنىنى ئەنئەنىمىزگە، ئەقىدە - ئېتىقادىمىزغا، ئەخلاقىي پەزىلىتىمىزگە زىت چاكنى يوسۇنلار ئىگىلىۋالغىلى تۇردى. بىز بەزىدە ئۇنى دەۋرنىڭ ئېھتىياجى دەپ چۈشىنىۋالدۇق. بۇنداق تەتۈر يۈزلىنىش مىللەتنى تۈزىمەيدۇ، ئەكسىچە بۇزىدۇ.

ئەنئەنىۋى قاندىمۇ - يوسۇنلاردىن ياتلىشىش، ئۆزىمىزگە يات بولغان يوسۇنلارنى قارىقويۇق قوبۇل قىلىش بىر دولقۇنغا ئايلاندى. بۇ دولقۇن ئۆز نۆۋىتىدە نۇرغۇن ئادەملىرىمىزنى ئۆز قوينىغا سۆرەپ كىرىپ كەتتى. بۇنىڭ ئىپادىسى شۇكى، مەن - مەن دېگەن كىشىلەر ئېغىزىدا: «زامان نېمە بولۇپ كەتتى؟ ئاتام كۆرمىگەن، ئانام كۆرمىگەن، ئاجايىپ - غارايىپ قاندىمۇ - يوسۇنلار ئوتتۇرىغا چىقىۋاتىدۇ» دەپ ئاغرىنغان بىلەن ۋاقتى كەلگەندە، ئۆزلىرىمۇ شۇ غەيرىي قاندىمۇ - يوسۇنلارنىڭ سەنئىتىگە ئۇسسۇل ئويناۋاتىدۇ. نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدۇ؟ مېنىڭچە، بۇنىڭغا مۇنداق ئامىللار سەۋەب بولغان بولۇشى مۇمكىن:

بىرىنچى، سىياسىي، ئىقتىسادىي تەرەققىيات قەدىمىنىڭ كۈنسېرى تېزلىشىشىغا ئەگىشىپ، كىشىلەرنىڭ دۇنيا قارىشى، قىممەت قارىشى ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەتتە ئۆزگىرىش يۈز بەردى، تۇرمۇش رىتىمى تېزلىشىشى، جايلارنىڭ شەھەرلىشىش سۈرئىتى ئاشتى. بۇ ھال كىشىلەرنىڭ بۇرۇنقى قائىدە - يوسۇنلارنىڭ كونتروللۇقىدىن چىقىشىغا تۈرتكە بولدى.

ئىككىنچى، شەھەرلەر كۆپ خىل مەدەنىيەتلەر ئۇچرىشىپ ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىدىغان سەھنىگە ئايلاندى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلۇغ بوۋىمىز مەھمۇد كاشغەرىي ئېيتقانداكى، شەھەرلەشكەنلەرنىڭ مەدەنىيىتىدە بۇلغىنىش، تىلىدا بۇزۇلۇش ئېغىر بولدى.

ئۈچىنچى، زامانىۋى تۇرمۇش مۇھىتى قائىدە - يوسۇنلىرىمىزنى ئاۋام مائارىپىدىكى ئۈزلۈكسىز ئۆگىتىش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن قائىدە - يوسۇنلىرىمىز ئۆز ئىجراچىلىرى ۋە ئوبىيكتىدىن ئايرىلىپ قالدى.

تۆتىنچى، بىر قىسىم كىشىلەر ئۇزاقتىن بېرى ئۇيغۇر جەمئىيىتىنى مەلۇم تەرتىپكە ئىگە قىلىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى قائىدە - يوسۇنلار بىلەن سىرتقى دۇنيادىن كەلگەن غەيرىي قائىدە - يوسۇنلار ئارىسىدا قايىمۇقۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ كالىسىدا يېڭىلىقنى قوبۇل قىلىش بىلەن ئەنئەنىنى داۋاملاشتۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى قانداق بىر تەرەپ قىلىشقا قارىتا ئېنىق چۈشەنچە يوق. ئەسلىدە يېڭى قائىدە - يوسۇنلارنى مىللىتىمىزنىڭ ئۇزاقتىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى قائىدە - يوسۇنلىرى ئاساسىدا قوبۇل قىلىپ، شاكىلىنى شاللىۋېتىپ، مېغىزىنى تاللىۋالغان بولساق، جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئۆزگىرىشىگە ماس كېلىدىغان يېڭى قائىدە - يوسۇنلارنى مەيدانغا كەلتۈرەلەيتتۇق. ئەمما، بىز ئۈزلۈكسىز يۈز بېرىۋاتقان ئۆزگىرىشلەر ئالدىدا ئىلاجسىزلىقىمىزنى ئىپادىلەش بىلەنلا كۇپايىلەندۇق. ئۆتكەنكى دەۋرلەردە قائىدە - يوسۇنلىرىمىز بۈگۈنكىدەك كەسكىن سىناققا دۇچ كەلگەن ئەمەس. چۈنكى، تېخى يېقىنقى زامانلارغىچە ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرىدىكى ئۆزگىرىشلەرنىڭ سۈرئىتى بۈگۈنكىدەك تېز بولمىغان. مانا بېرىم ئەسىرگە يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە دۇنيادىكى ھەرقايسى دۆلەت ۋە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى سىياسىي، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت ئالاقىسىنىڭ ئۈزلۈكسىز كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ، ئىنسانىيەت تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. بۇ ئۆزگىرىشلەر ئۆز نۆۋىتىدە بەزى قائىدە - يوسۇنلىرىمىزنى يوققا چىقىرىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا يېڭى قائىدە - يوسۇنلارنى تاغدى. شۇنىڭ بىلەن بىر قىسىم مىللىي ئېڭى تۆۋەن ۋە يات مەدەنىيەت ئامىللىرىغا قارىتا ئىممۇنتىت كۈچى ئاجىز كىشىلىرىمىز «چەت ئەلنىڭ ئوسۇرۇقىمۇ ئەتىر پۇرايدۇ» دېگەندەك، ئۆزىمىزگە يات قائىدە - يوسۇنلارغا مەپتۇن بولدى. بۇ ئەھۋال كۆپرەك شەھەرلەردە گەۋدىلىنىپ، بارا - بارا بىر پۈتۈن ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىشكە باشلىدى، ھەتتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بەزى قائىدە - يوسۇنلىرىمىز بارغانسېرى ئەمەلدىن قېلىشقا باشلىدى. مەسىلەن، ئىلگىرى ئۆيىمىزگە مېھمان كەلسە، ئاۋۋال ئۇنىڭ قولىغا سۇ بېرىپ ئاندىن داستىخان سالاتتۇق. بۇ بىزنىڭ مېھمانغا بولغان ھۆرمىتىمىز ۋە پاكىزلىققا ئەھمىيەت بەرگەنلىكىمىزنىڭ ئىپادىسى ئىدى. ھالا بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، بولۇپمۇ شەھەرلەردە مېھماننى ئۈدۈل داستىخانغا باشلايدىغان بولدۇق، ئۇنىڭ قولىنىڭ پاكىز ياكى ئەمەسلىكى بىلەن كارىمىز يوق، بەزىدە ئۇنى ئۈدۈل قول يۇيىدىغان يەرگە باشلاپ قويىمىز. كېسىپ ئېيتىش كېرەككى، بىزنىڭ نۇرغۇن قائىدە - يوسۇنلىرىمىزنىڭ ۋاقتى ئۆتمەيدۇ، جەمئىيەت قانچىلىك تەرەققىي قىلمىسۇن، ئۆز رولىنى

جارى قىلدۇرۇپرىدۇ، كىشىلەرگە ئەدەپ - ئەخلاق ئۆگىتىدۇ، ئۇلارنى مەدەنىي بولۇشقا يېتەكلەيدۇ. بىز گەرچە نۇرغۇن جەھەتتە دۇنيانىڭ ئارقىسىدا قالغان بولساقمۇ، ئەمما ئۆزىمىزنىڭ دۇنيادىكى خېلى تەرەققىي قىلغان مىللەتلەرنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرىدىنمۇ ئىلغار قائىدە - يوسۇنلارنىڭ ساھىبى ئىكەنلىكىمىزدىن گۇمانلانمايمىز. ئۇ قائىدە - يوسۇنلار ئۇيغۇرلار ئىدىيە ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە ناھايىتى يۈكسەك ئۆتۈقلارغا ئېرىشكەن دەۋرلەرنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئۇلارغا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ياشاش ئالاھىدىلىكى، دۇنيا قارشى، قىممەت قارشى ۋە ئىقتىساد جەھەتلەردىكى ئالاھىدىلىكلىرى سىڭگەن. شۇڭا، ئۇلار ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى قىياپىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. مەسىلەن، بوۋاقنىڭ دۇنياغا كېلىش مۇناسىۋىتى بىلەن يۈرگۈزۈلۈدىغان قائىدە - يوسۇنلىرىمىز خېلى - خېلى مىللەتلەردە يوق، ئۇيغۇرلارنىڭكىدەك باي ۋە ئەھمىيەتلىك ئەمەس. بوۋاق دۇنياغا كەلگەندىن كېيىن يۈرگۈزۈلۈدىغان كىندىكىنى كېسىش، ئېغىز لاندۇرۇش، بۆشۈككە بۆلەش، ئىسىم قويۇش، بۆشۈك توي ئۆتكۈزۈش قاتارلىق پائالىيەتلەرنىڭ ئۆزگىچە قائىدە - يوسۇنلىرى بولۇپ، ئۇلارغا ئۇيغۇرلارنىڭ ئىنسانىي، ھاياتلىقنى ئۇلۇغلاش قارشى سىڭگەن. ئىنسانغا كامالەت، بەخت - سائادەت ۋە مۇۋەپپەقىيەت تىلەشمۇ كۈنىلىقمۇ؟ بۇ زاماننىڭ كەينىدە قالغانلىقىمىزمۇ؟ ياق، بۇ قائىدە - يوسۇنلىرىمىز ئىنساننىڭ تۈپ ماھىيىتىگە ئۇيغۇن بولۇپ، زامان ۋە ماكاننىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدۇ.

قائىدە - يوسۇننى قوغداش مۇھىم مەسئۇلىيەت

ئۇيغۇرلار گەرچە مۇكەممەل قائىدە - يوسۇنغا ئىگە مىللەت بولسىمۇ، دەۋر تەرەققىياتى، ھەر خىل ئۆزگىرىشلەر، زامانىۋىلىق بىلەن ئەنئەنە ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت، چەت ئەل مەدەنىيىتىنىڭ سىڭىپ كىرىشى، بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ چەت ئەل مەدەنىيىتىگە قارىغۇلارچە چوقۇنۇشى قاتارلىق ئامىللار سەۋەبلىك ئۇيغۇر قائىدە - يوسۇنلىرى ئۆزىنىڭ يارقىن جۇلالىسىنى خۇنۇكلەشتۈرۈپ قويۇۋاتىدۇ. بۇنداق ياتلىشىش يالغۇز توي - تۆكۈن، كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك جەھەتتەلا ئىپادىلىنىپ قالماي، بەلكى كىشىلەرنىڭ مەسئۇلىيەتچانلىق ئېڭىدىمۇ، ساداقىتىدىمۇ، مىللىي مەدەنىيەتكە بولغان مۇھەببىتىدىمۇ ئىپادىلىنىۋاتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئەنئەنۋى قائىدە - يوسۇن تەرەپدارلىرى بىلەن ئەنئەندىن چەتنىگۈچىلەر ئوتتۇرىسىدا روشەن بۆلۈنۈش شەكىللەنمەكتە. ھەتتا بەزى ياشلاردا ياتلىشىش ۋە ئاينىش شۇنچىلىك ئېغىر بولۇۋاتىدۇكى، ئۇلار ھەتتا مىللەتنىڭ ئەڭ ئېسىل بايلىقى ۋە مەۋجۇتلۇق تۈۋرۈكى بولغان ئانا تىلىدا سۆزلەشنى مەدەنىيەتسىزلىك ھېسابلايدۇ، بەزىلىرى ئانا تىلىدا مەقسەت - مۇددىئاسىنى تولۇق ئىپادىلىيەلمەيدۇ. ئەگەر ھەرقانداق بىر مىللەتنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرى شۇ مىللەتنىڭ مۇھىم بەلگىلىرىنىڭ بىرى بولسا ھەمدە ئۇ ھەربىر مىللەت ئەزاسىنىڭ چوقۇنۇش ئوبيېكتىغا ئايلانغان بولسا، شۇ مىللەتنىڭ مەنىۋى قۇدرىتى شۇنىڭغا مۇناسىپ ئاشىدۇ دېيىلسە، قائىدە - يوسۇننىڭ زاۋاللىققا يۈز تۇتقانلىقى مىللەتنىڭ ۋۇجۇدىدىكى مەنىۋى قۇدرەتنىڭ ئاجىزلىشىشقا قاراپ يۈزلەنگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنۋى بايراملىرى ئىچىدە نورۇز بايرىمى دېگەن كاتتا بىر بايرىمى بار. بۇ بايرام ئەسلىدە پۈتۈن مىللەت ئەزالىرىنى قاينام - تاشقىنلىق پائالىيەتلىرى قوينىغا تارتىپ كىرىپ، ئۇلارغا خۇشاللىق، ئۈمىد، جۇشقۇنلۇق، ئىشەنچ ئاتا قىلىش بىلەن بىرگە ھاياتنىڭ گۈزەللىكىنى، تەبىئەتنىڭ

ئۇلۇغلۇقىنى، مىللىي بىرلىكنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى ھېس قىلدۇراتتى. ھازىر بولسا بىز پەقەت تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى نورۇز بايرىمى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزگەن سەنئەت كېچىلىكى ئارقىلىقلا شۇ بايرامنىڭ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىمىز، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچقانداق پائالىيەت ئۆتكۈزمەيمىز. ئەسلىدە نورۇز بايرىمىنىڭ ئۆزگىچە قائىدە - يوسۇنلىرى بولۇپ، پۈتۈن يۇرت خەلقىگە نورۇز ئېشى تارتىلاتتى، شائىرلار يېڭى باھارنى مەدھىيەلەپ مۇشائىرەلەر ئېيتىشاتتى، ئوغلاق تارتىشىش، قوچقار، خوراز سوقۇشتۇرۇش، چېلىشىش دېگەندەك ھەر خىل كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى ئۆتكۈزۈلەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم ئىشلىرىمىزدىمۇ تۈپلۈك ئۆزگىرىش يۈز بەردى. مەسىلەن، توينى ئالساق، شەھەرلەردە تويلاشماقچى بولغان قىز - يىگىتكە نىكاھ ئوقۇلغاندىن كېيىن، قىز ئالدى بىلەن پەردازخانغا بېرىپ، يۈزلىرىنى «زاماسكىلاپ»، قاپاقلىرىغا ھەر خىل رەڭدىكى بوياقلارنى سۈركەپ، قاش - كىرىپىكلىرىنى سىرلايدۇ، ئارقىدىن غەربنىڭ يېرىم يالىڭاچ كىيىمىنى كىيىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاجايىپ «گۈزەل پەرىزاتقا» ئايلىنىدۇ. قىز رېستورانغا يۆتكەپ كېلىنىپ، توي باشلىنىشتىن ئىلگىرى يۈزى ئېچىۋېتىلىدۇ. توي باشلىنىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا قىز - يىگىت ئۇسسۇل - تانسىغا چۈشىدۇ. تانسى ئوينىغاندا ئەتراپىدىكىلەر قىز - يىگىتنى قىزىل لاتا بىلەن باغلاپ قويىدۇ، ھەتتا ئۇ ئىككىسىنى ئۆزئارا سۆيىدۈرىدۇ. توي ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، قىز - يىگىتنى دوست - بۇرادەرلىرى ئۆيىگە ئاپىرىپ قويىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ ئەمدىلا نىكاھلىق تۇرمۇشقا قەدەم بېسىلغان ئۆيىدە ھاراق - شاراب ئىچىپ، بولمىغۇر چاقچاقلارنى قىلىشىپ قايتىدۇ. توي قاتناشچىلىرىمۇ تويلاشقان قىز - يىگىتنىڭ تۇرمۇشىغا بەخت - سائادەت، ئۆيىگە بەرىكەت تىلەپ دۇئا قىلىشنىڭ ئورنىغا ھاراق ئىچىشىپ مەست - ئەلەس ھالدا قايتىدۇ.

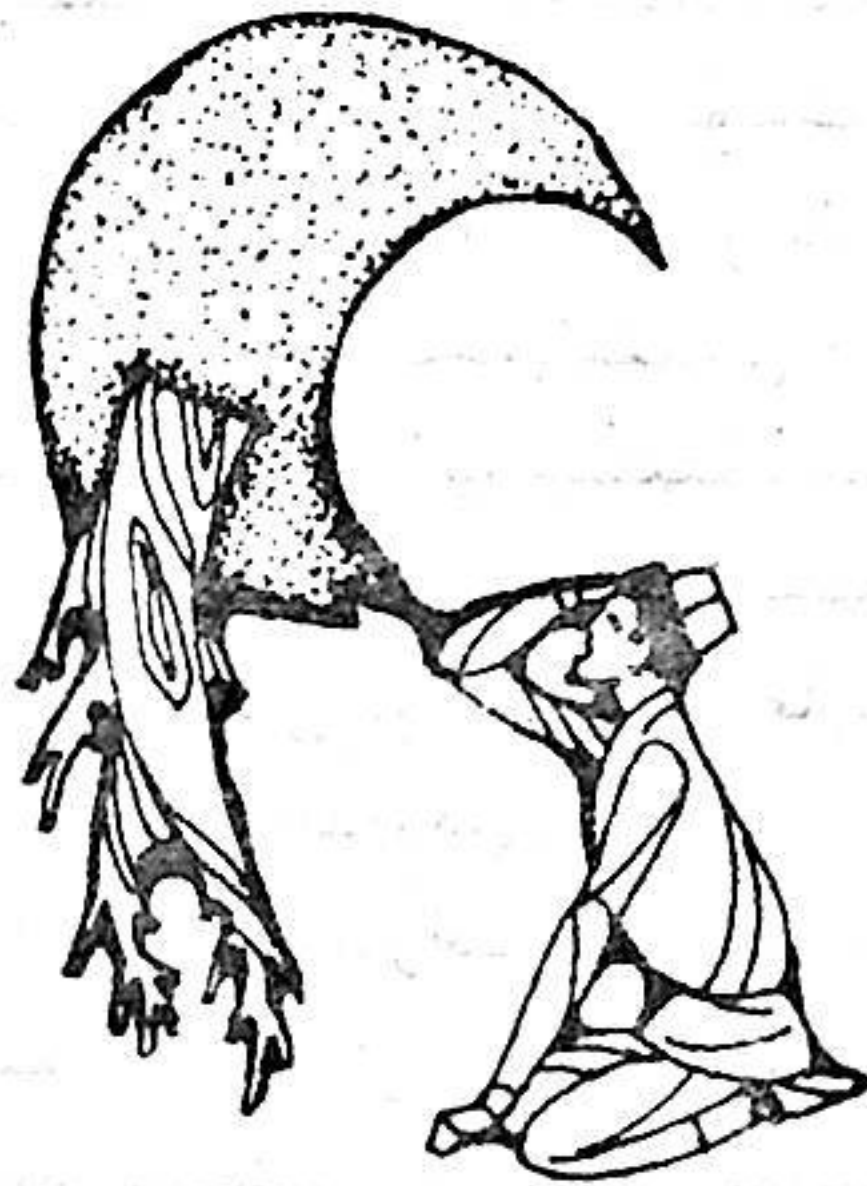
ئۆلۈم - يېتىم ئىشلىرىغا كەلسە، ئۆلۈملۈك بولغانلارنى دوست - بۇرادەرلىرى رېستورانغا چاقىرىپ، مەي - شارابلار بىلەن قارىسىنى ئۈستۈپ قويىدىغان ئەھۋاللار پەيدا بولدى. بىزنىڭ توي - تۆكۈن ۋە ئۆلۈم - يېتىم توغرىسىدىكى قائىدە - يوسۇنلىرىمىزغا خىلاپ يۇقىرىقى ئەھۋاللار ئاساسەن شەھەرگە خاس بولسىمۇ، ئەمما بارا - بارا بىر پۈتۈن ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. چۈنكى، يېڭىلىق شەھەرلەر ئارقىلىق يېزىلارغا تارقىلىدۇ. گەرچە ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى يېزا - قىشلاقلاردا بولسىمۇ، ئەمما شەھەرلەر ھەرقانداق ئىشتا باشلامچىلىق رولىنى ئوينايدۇ. شۇڭا، بۇنداق غەيرىي مەدەنىيەتنىڭ تەسىرىگە سەل قاراشقا بولمايدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرىدا تارىختا ئۆتكەن ئۇلۇغ تۆھپىكارلارنىڭ قەبرىسىنى يوقلاش مۇھىم ئەنئەنىۋى پائالىيەت ئىدى. بۇ خىل پائالىيەت كىشىلەرگە ئۈمىد، ئىشەنچ، جاسارەت بېغىشلايتتى؛ ئەۋلادلار قەلبىنى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئېسىل روھىي خىسلەتلىرى بىلەن سۇغىرىشتا مۇھىم رول ئوينايتتى. ئەمما، بۈگۈنكى دەۋرگە كەلگەندە، بۇ خىل پائالىيەتلەر ناھايىتى ئازلاپ كەتتى. ھازىر نۇرغۇن كىشىلەر تارىخىمىزدا خەلق ئۈچۈن جان تەسەددۇق قىلغان قەھرىمانلىرىمىزنى، ئىلىم بابىدا ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەرنى ياراتقان ئالىملىرىمىزنى بىلمەيدۇ. ۋەھالەنكى، بىزدە ئاشۇلارنىڭ نامىغا ئاتالغان بىرەر بايرام ياكى باشقا شەكىللەردىكى نەرسىلەر يوق. مۇشۇنداق كېتىۋەرسەك، بۇنداق مەنىۋى نامراتلىق بارا - بارا پۈتۈن مىللەتنىڭ روھىي قاتلىمىغا تەسىر كۆرسىتىپ، ئاخىر ئۇلارنى چۈشكۈنلۈك پاتقىقىغا پاتۇرۇپ قويىدۇ. ئەگەر ئاتا - بوۋىلىرىمىزنى خاتىرىلەشكە تۇغۇلغان كۈنىمىزگە كۆڭۈل بۆلگەنچىلىك كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇنى مۇئەييەن شەكىلدىكى قائىدە - يوسۇنغا ئايلاندۇرغان بولساق، ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە تەئەللۇق ھەربىر كىشىگە ئۈمىد، ئىشەنچ، روھىي جۇشقۇنلۇق، ئىزدىنىش روھى بەخش ئەتكىلى بولاتتى. شۇنىڭ بىلەن خەلقىمىز كۆز ئالدىدىكى رەڭگۈز

دۇنيا ئالدىدا ھودۇقماي، كەلگۈسىگە زور ئىشەنچ بىلەن باقاتتى. ئەپسۇس، تولىمۇ ئەپسۇس، بۇ كۈنلەر قاچانمۇ كېلەر؟!

ئۇيغۇرلارنىڭ بارلىق قائىدە - يوسۇنى ئىنسانىي ئەخلاق - پەزىلەت ئۈستىگە قۇرۇلغان. پەزىلەت غۇنچىلىرىمىز مانا مۇشۇ قائىدە - يوسۇن باغچىسىدا ئېچىلغان. قائىدە - يوسۇنلىرىمىزنىڭ يادروسىنى ئۆز ئارا ھۆرمەت ۋە ئۆملۈك، ھايا، نومۇس، ئەدەپ - ئەخلاق، دوستلۇق، ۋاپادارلىق، ساداقەت، مېھرىبانلىق قاتارلىق ئىنسانىي خىسلەتلەر تەشكىل قىلىدۇ. مۇشۇ نوقتىدىن قارىغاندا، قائىدە - يوسۇنلىرىمىز يىمىرىلىدىكەن، كىشىلىرىمىزنىڭ ئېسىل ئىنسانىي خىسلەتلىرىدىمۇ يامان سۈپەتلىك ئۆزگىرىش يۈز بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن جەمئىيىتىمىزدە رەزىللىك ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەيدۇ، مىللەت ئەزالىرىنىڭ مەسئۇلىيەتچانلىق ئېڭى تۆۋەنلەيدۇ، مەركەزدىن قېچىش خاھىشى ئېغىر بولىدۇ. شۇڭا، قائىدە - يوسۇنغا سەل قارىماسلىق كېرەك.

ئەگەر نەچچە مىڭ يىللاردىن بېرى خەلقىمىزنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى نامايان قىلىپ كەلگەن ئەڭ مۇھىم بەلگىسى ھەم ھەر خىل ئوڭۇشسىزلىقلار ۋە بۇلغىنىشلاردىن ئامان - ئېسەن ساقلاپ كەلگەن كۈچ نېمە؟ دېسە، بىز خەلقىمىزنىڭ قائىدە - يوسۇنى دەپ جاۋاب بېرىمىز. ئۇيغۇرلاردا «ھايا كۆتۈرۈلۈپ كەتسە، ئارقىدىن بالا كېلىدۇ» دېگەن ئەقىدە بار. بۇ يەردىكى ھايا ئۇيغۇرلارغا ئىنسانىي خىسلەت ئاتا قىلغان، ئۇلارنى يامانلىقتىن يىراق تۇرۇشقا، ياخشىلىققا ئۈندىگەن، قەلبىگە پاكلىق ئۇرۇقىنى چاچقان قائىدە - يوسۇننى كۆرسىتىدۇ. قايسى ئەلدە نومۇسسىزلىق ئەۋج ئالسا، شۇ ئەل پەس ئورۇنغا چۈشۈپ قالىدۇ؛ قايسى ئائىلىدىن نومۇس كۆتۈرۈلۈپ كەتسە، شۇ ئائىلە بەختسىزلىككە يۈزلىنىدۇ؛ قايسى ئادەم نومۇسسىز بولسا، شۇ ئادەمنىڭ ئادىمىيلىك قەدىر - قىممىتى بولمايدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، قائىدە - يوسۇن مىللەتنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، بىز قائىدە - يوسۇنلىرىمىزنى قوغدىشىمىز ۋە تېخىمۇ زور ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلىشىمىز كېرەك. قائىدە - يوسۇندىن يىراقلاشقان، قۇتتىن يىراقلايمىز. قائىدە - يوسۇننىڭ تولۇق ئادا قىلىنىشى بىلەن بەخت قارار تاپقۇسى.

(ئاپتور ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 543 - قورۇدا ئولتۇرۇشلۇق)

راجە ئابدۇرېشىت ئىبراھىم

«قەشقەر ھېيتگاھ مەدرىسىسى ۋەخپىسى» نى تۇرپان ۋاڭلىرىدىن زۇھۇرىدىن ھاكىمبەگ قەشقەردە ھاكىمبەگ بولغان مەزگىلدە، يەنى 1841 - يىلى 1 - ئاينىڭ 22 - كۈنى پۈتكۈزگەن. ئۇنىڭ ئۈزۈنلۈقى 110 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 57 سانتىمېتىر؛ خەت چۈشكەن يۈزىنىڭ ئېگىزلىكى 82 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 34 سانتىمېتىر؛ يۇقىرى قىسمىغا 14 سانتىمېتىر، ئىككى تەرىپىگە 7 سانتىمېتىردىن دائىرىگە ھەل بېرىلىپ، تۆت خىل رەڭدە سىزىلغان رامكىغا ئېلىنىپ، كۆركەم نەقىشلەنگەن. نەقىش گۈللىرى ئارىسىغا بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان 20 خىل مۆھۈر بېسىلغان. ۋەخپىدە 52 جەمئىي قۇر خەت بولۇپ، ئەرەب ۋە چاغاتاي ئەدەبىي تىلىدا يېزىلغان. بۇ ۋەخپىنى زۇھۇرىدىن ھاكىمبەگنىڭ نەۋرىسى ئەھەت ئىدرىس ساقلاپ كەلگەن بولۇپ، 1981 - يىلى تۇرپان ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ سابىق مۇدىرى ئابلا يۈسۈپكە تاپشۇرۇپ بەرگەن. ئابلا يۈسۈپ بۇ ۋەخپىنى 1989 - يىلى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا يەشمىسىنى ئىشلەش ئۈچۈن ماڭا بەردى. مەن بۇ ۋەخپىنى نەشرگە تەييارلاپ، «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 2004 - يىللىق 5 - ساندا ئېلان قىلدۇرغاندىن كېيىن، جەمئىيەتتىكى تارىخ، مەدەنىيەت تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر قىسىم مۇتەخەسسسلەر بۇ بىرىنچى قول ماتېرىيالنىڭ يورۇقلۇققا چىققانلىقىدىن خۇشال بولۇشقاندى. شۇ ئارىدا قەشقەردىن بىرەيلەن «بۇلاق» ژۇرنىلىغا ئۆزىنىڭ بۇ ۋەخپىنى كۆرگەندىن كېيىنكى ئەجەبلىنىشى ھەققىدە ئۇزۇن بىر پارچە خەت يېزىپ ئەۋەتپتۇ. مەن ئۇنىڭ خېتىنى ئەستايىدىل ئوقۇپ چىقتىم. خەتتە نۇرغۇن سوئاللار بار ئىدى، شۇلارنىڭ ئىچىدە «قەشقەرلىكنىڭ ۋەخپىسى تۇرپانلىقنىڭ قولىدا نېمە ئىش قىلىدۇ؟ ۋەخپىنى نەشرگە تەييارلىغۇچى ساۋاتسىز بولسا كېرەك، يوق نەرسىنى ئويدۇرۇپ چىقارغان بولۇشى مۇمكىن» دېگەنگە ئوخشاش بىرنەچچە جۈملە سۆز مېنى بەكمۇ ئەجەبلەندۈردى. مەن بۇ ۋەخپە ئۇيغۇرنىڭ قولىدا ساقلانماي، چەت ئەللىكنىڭ قولىدا ساقلانغان بولسا، ئاندىن ئۇ بۇرادىرىمىز بۇ ۋەخپىنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدىغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدىم ۋە ۋەخپىدىكى ئۇچۇرلارغا ئاساسەن ئۇنىڭ باشقا نۇسخىلىرىنى ئىزدەپ تېپىشنى كۆڭلۈمگە پۈكتۈم. شۇ كۈنلەردە، يەنى 2004 - يىلى 8 - ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر - دىن ئىشلىرى كومىتېتى ئازسانلىق

مىللەتلەر قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىغا خىزمەتكە تەكلىپ قىلىندىم. شۇ يىلى 10 - ئايدا قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىنىڭ خادىملىرى كورلا، ئاقسۇ، قىزىلسۇ، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلارغا خەلق ئارىسىدا ساقلانغان قەدىمكى ئەسەرلەرنىڭ تەكلىپىنى ئېنىقلاش، تىزىملاش خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا چۈشتى. ئۇلار خىزمىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىنىڭ خادىمى ئەركىن ئىمىننىياز قۇتلۇققا «بۇلاق» ژۇرنىلىغا يېزىلغان خەتنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى دەپ، ئۇ ۋەخپە توغرىلۇق داۋاملىق ئىزدىنىدىغانلىقىمنى ئېيتتىم. ئۇ قەشقەردە بۇ توغرىلۇق بەزى گەپلەرنى ئاڭلىغانلىقىمنى ئېيتتى:

— «بۇلاق» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان ۋەخپىدىكى ئۇچۇرغا ئاساسلانغاندا، بايىنغولىن ئوبلاستلىق سىياسىي كېڭەش خىزمەت كومىتېتىدىن دەم ئېلىشقا چىققان ئابلا سايتىنىڭ قولىدا ساقلانغان قەدىمكى ئەسەرلەر پارچە ۋەخپە شۇ ۋەخپە بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن، — دېدى.

شۇنىڭ بىلەن مەن ئابلا سايت ئاكا بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۇنىڭغا «بۇلاق» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان ۋەخپىنىڭ مەزمۇنىنى چۈشەندۈرۈپ، قولىدا ساقلانغان ۋەخپىنىڭ قايسى ئورۇننىڭ ۋەخپىسى ئىكەنلىكىنى سورىدىم. ئابلا سايت ئاكا «بۇلاق» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان ۋەخپىنى كۆرگەنلىكىمنى، لېكىن ئۆزى ساقلانغان ۋەخپىلەرنىڭ قايسى ئورۇننىڭ ۋەخپىسى ئىكەنلىكىمنى ئېنىق بىلمەيدىغانلىقىمنى ئېيتتى. مەن ئۇنىڭغا قولىدا ساقلانغان ئاشۇ ۋەخپىلەرنىمۇ نەشرگە تەييارلاپ ئېلان قىلدۇرۇش نىيىتىمنىڭ بارلىقىنى دېدىم. ئابلا سايت ئاكا بۇ ھەقتە ئويلىنىپ جاۋاب بېرىشىنى ئېيتتى ۋە كېيىن ئۆزىنىڭ قولىدىكى ۋەخپىلەرنى نەشرگە تەييارلىشىمغا قوشۇلۇپ، ئۇلارنى ماڭا ئارىيەتكە بېرىدىغان بولدى.

شۇنىڭ بىلەن مەن 2004 - يىلى 12 - ئاينىڭ 3 - كۈنى جۈمە كورلىدىكى دوستۇم مەخمۇت ياسىنغا تېلېفون قىلىپ، ئابلا سايت ئاكىدىن ۋەخپىلەرنى ئارىيەتكە ئېلىش ئۈچۈن كورلىغا بارماقچى بولغانلىقىمنى ئېيتتى، ئۇنىڭدىن بۇ ئىشتا ماڭا ياردەم قىلىشىنى ئۆتۈندۈم. مەخمۇت ياسىن مېنى قىزغىن قارشى ئالدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنداق قىلىپ مەن شۇ كۈنى كەچتە كورلىغا قاراپ يولغا چىقتىم. لېكىن، قەلبىمدە ئابلا سايت ئاكا ۋەخپىلەرنى ئارىيەتكە بېرىشتىن يېنىۋالارمۇ دېگەن تەشۋىش ھۆكۈم سۈرەتتى. چۈنكى، مەن 20 يىل قەدىمكى ئەسەرلەرنى يىغىش، رەتلەش، نەشرگە تەييارلاش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا تالاي قېتىم قەدىمكى ئەسەر ساقلانغان ئورۇنلارنى تېپىپ، قولىدا ساقلانغان قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئېلىش تۇرماق، كۆرۈش پۇرسىتىگىمۇ ئېرىشەلمەي قۇرۇق قول قايتقاندىم.

مەن ئاخىر ئەتىسى ئەتىگەن كورلىغا يېتىپ باردىم. مەخمۇت ياسىن مېنى ئاپتوبۇس بېكىتىدە كۈتۈۋالدى ۋە ئۆيىگە باشلاپ باردى. مەخمۇتنىڭ خانىمى قەمبەرنىسا مېنى قىزغىن قارشى ئېلىپ، بىردەمدىلا ناشتىلىق تەييارلىدى. ناشتىدىن كېيىن مەخمۇت ياسىن مېنى ئابلا سايت ئاكىنىڭ ئۆيىگە باشلاپ باردى. ئابلا سايت ئاكا بىلەن ناھايىتى قىزغىن كۆرۈشتۈك. ئۇنىڭ خانىمى زىلەيخا ھەدە شىرەگە تاتلىق تۈرۈملەرنى مول تىزىپ چاي راسلاپ بېرىپ، ئۆزىنىڭ نەزىرىگە بارىدىغانلىقىمنى ئېيتتى، چىقىپ كەتتى. بىز چاي ئىچىشكەچ تۇرمۇش، خىزمەت ۋە قەدىمكى ئەسەرلەر توغرىسىدا سۆھبەتلەشتۈك. ئابلا سايت ئاكا 1935 - يىلى 6 - ئايدا قەشقەردە تۇغۇلغان بولۇپ، گەپ - سۆزلىرىدىن مەرىپەتپەرۋەر، ئىلىم سۆيەر كىشى ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. سۆھبەتتىن كېيىن مەن ئۇنىڭغا ئالغاج بارغان «قەشقەر ھېيتگاھ مەدرىسىنىڭ ۋەخپىسى» ئېلان قىلىنغان «بۇلاق» ژۇرنىلىنى بېرىپ، مۇقاۋىسىدىكى ۋەخپىنىڭ فوتو نۇسخىسىنى كۆرسەتتىم. ئابلا سايت ئاكا ژۇرنالنى قولىغا ئېلىپ، ئۇ ۋەخپىنى قايتا - قايتا ئوقۇپ، ئۆزى ساقلانغان ۋەخپىلەر بىلەن سېلىشتۇرۇپ چىققانلىقىنى ئېيتتى. مەن شۇ چاغدا

ئۇنىڭغا ئۆيىدە ساقلىنىۋاتقان ۋەخپىلەرنى كۆرۈپ بېقىشنى ئېيتتىم. ئابلا سايت ئاكا كۈتۈپخانىسىغا كىرىپ كېتىپ، خېلىدىن كېيىن يۆگەپ ئورالغان ۋەخپىلەرنى ئېلىپ چىقىپ يەشتى. ۋەخپىلەرنى كۆرۈپ پۈتۈن جىسمىمنى ئاجايىپ ھاياجانلىق تىترەك باستى. مەن ئىختىيارسىز ئابلا سايت ئاكاغا قارىدىم. ئۇنىڭ ۋەخپىلەرنى تۇتقان قولى توختىماي تىترەپ تۇراتتى. مەن ئابلا سايت ئاكىدىن قوللىنىشنى تىترەشنىڭ سەۋەبىنى سورىدىم. ئۇ قوللىنىشنى يۈرەك تىقىلمىسى سەۋەبىدىن تىترەيدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ كۆڭلۈم باشقىچە بولدى. شۇنداقتىمۇ مەن ۋەخپىلەرنى بىر قۇر كۆرۈپ چىقتىم. بۇ ئىككى پارچە ۋەخپە ئاپاق خوجا مازىرىغا ئائىت ئىدى. ئۇلارنىڭ بىرى تۇرپان ۋاڭلىرىدىن مۇھەممەد سەئىد ۋاڭ قەشقەرگە ھاكىمبەگلىك قىلىۋاتقان مەزگىلدە، يەنى ھىجرىيە 1241 - يىلى رەجەب ئېيىنىڭ 15 - كۈنى (مىلادىيە 1825 - يىلى 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى) پۈتۈلگەن. بۇ ۋەخپىنىڭ كەڭلىكى 46 سانتىمېتىر، ئۇزۇنلۇقى 230 سانتىمېتىر؛ خەت چۈشكەن يۈزىنىڭ كەڭلىكى 34 سانتىمېتىر، ئۇزۇنلۇقى 222 سانتىمېتىر بولۇپ، ئىككى تەرىپىگە ھەرخىل شەكىلدىكى چوڭ - كىچىك 34 مۆھۈر بېسىلغان. ۋەخپىلەرنىڭ يەنە بىرى بولسا، تۇرپان ۋاڭلىرىدىن زۇھۇرىدىن ھاكىمبەگ قەشقەرگە ھاكىمبەگلىك قىلىۋاتقان مەزگىلدە، يەنى ھىجرىيە 1278 - يىلى (خۇك - توڭگۇز يىلى) ئۇلۇغ شەبانىنىڭ سەككىزىنچى كۈنى (مىلادىيە 1861 - يىلى 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى) پۈتۈلگەن. بۇ ۋەخپىنىڭ كەڭلىكى 67 سانتىمېتىر، ئۇزۇنلۇقى 102 سانتىمېتىر؛ خەت چۈشكەن يۈزىنىڭ كەڭلىكى 53 سانتىمېتىر، ئۇزۇنلۇقى 88 سانتىمېتىر بولۇپ، ئىككى تەرىپىگە ھەرخىل شەكىلدىكى چوڭ - كىچىك 9 دانە مۆھۈر بېسىلغان. بۇ ۋەخپە مۇھەممەد سەئىد دەۋرىدە ئاپاق خوجا مازىرىغا قىلىنغان ۋەخپىلەردە ئۆزگىرىش بولغانلىقى ئۈچۈن، زۇھۇرىدىن ھاكىمبەگ تەرىپىدىن قايتا تولۇقلاپ يازدۇرۇلغانىدى.

مەن ۋەخپىلەرنى ئابلا سايت ئاكاغا چۈشەندۈرۈپ، ئۇنىڭدىن ۋەخپىلەرنىڭ كېلىش مەنبەسىنى سورىدىم. ئۇ بۇھەقتە ئېنىق بىرنەرسە دەپ بېرەلمىدى. مەن ئابلا سايت ئاكا بىلەن 3 سائەتتىن ئارتۇق ئەھۋاللاشتىم. ئۇنىڭ كەيپىياتى ناھايىتى ياخشى ئىدى. ئۇ سۆھبەت ئاخىرىدا:

— بۇ ۋەخپىلەر ئاخىر يورۇقلۇققا چىقىدىغان بولدى، مەن بۇلارنى قەدرىنى بىلىدىغان ئادەمگە بەرگەنلىكىمدىن ناھايىتى خۇشالمەن، — دېدى.

مەن شۇنداق قىلىپ، ئابلا سايت ئاكاغا ھۆججەت يېزىپ، ۋەخپىلەرنى ئارىيەتكە ئالدىم. ئابلا سايت ئاكا بىزنى چوڭ دەۋازىغىچە ئۈزىتىپ چىقتى.

مەن شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن يولغا چىقىپ، ئەتىسى ئەتىگەندە ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدىم. ئەتراپ ئاپئاق قارغا پۈركەنگەن، قار ھېلىھەم لەپىلدەپ يېغىپ تۇراتتى. مەن ئاپتوبۇستىن چۈشۈپلا يان تېلېفونۇمنى ئاچتىم. چۈنكى، مەن كورلىغا بارغۇچە ئۇيۇقسىز قالغاچقا، ئۈرۈمچىگە مېڭىشنىڭ ئالدىدا تېلېفونۇمنى تاقىۋەتكەنىدىم. تېلېفون ئېچىلىپ نەچچە مىنۇت ئۆتمەيلا، تۇيۇقسىز سايراپ كەتتى. قارىسام ياسىن مەخمۇتنىڭ تېلېفون نومۇرى. شۇنىڭ بىلەن تېلېفوننى دەرھال ئالدىم. ئۇ ئابلا سايت ئاكا بىز خوشلىشىپ ئىككى سائەتتىن كېيىن تۇيۇقسىز يۈرەك كېسىلى قوزغىلىپ، بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالاشقانلىقىنى ئېيتتى. مەن روھىم چىقىپ كەتكەندەك ئورنۇمدا تۇرۇپلا قالدىم، ئاغزىمغىمۇ ھېچقانداق گەپ كەلمىدى. خېلىدىن كېيىن ئېسىمنى يىغىپ، مەرھۇمنىڭ ئۆيىگە تېلېفون بېرىپ، ئۇنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىدىن ئەھۋال سورىدىم. مەن تېلېفون بېرىۋاتقاندا، يېنىمدا ئاسماندىن چۈشكەندەكلا بىر سائىل پەيدا بولدى. ئۇ ئېھتىمال گەپ - سۆزلىرىمگە قۇلاق سالغان بولسا كېرەك، مەن تېلېفوننى قويۇۋەتكەندىن كېيىن، مەندىن نېمە ئىش بولغانلىقىنى سورىدى. مەن ئەھۋالنى چۈشەندۈردۈم. سائىل:

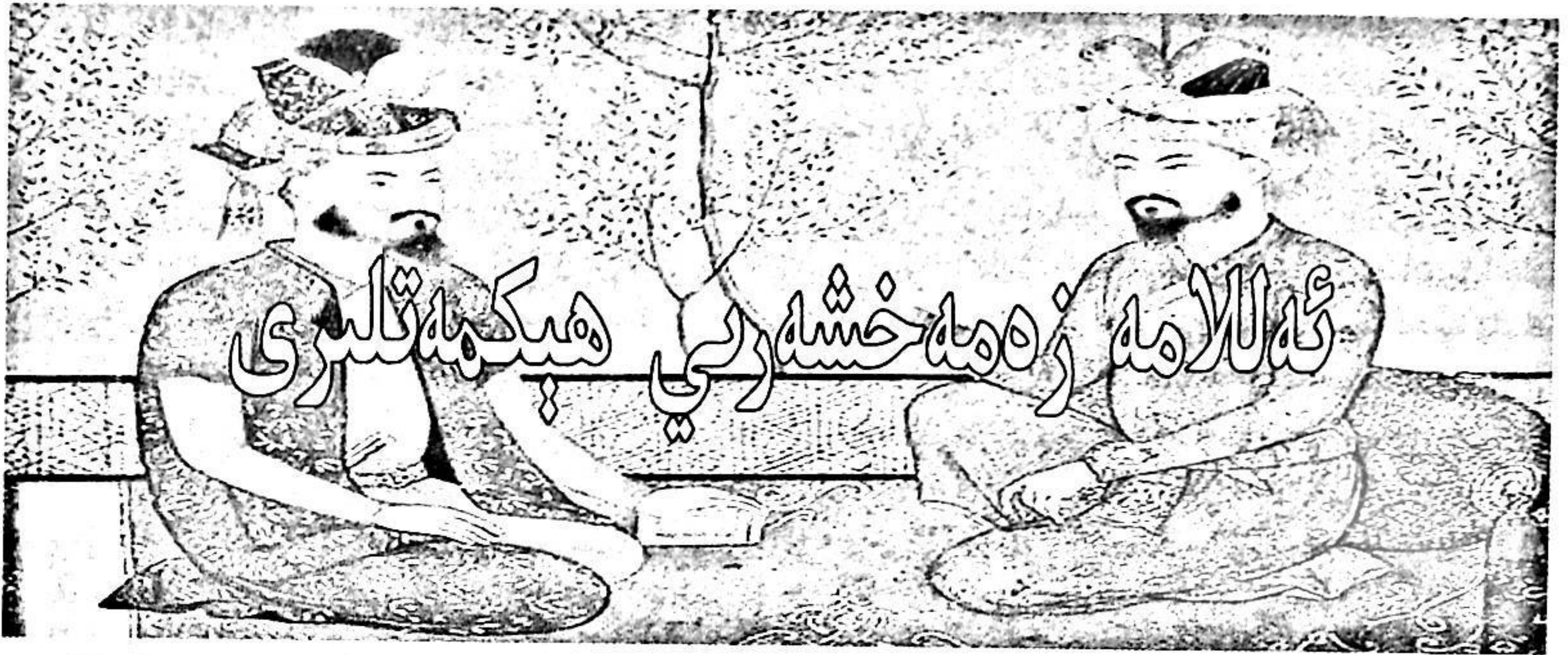
— بۇ تەقدىر، ئاللا ئۇ زاتقا شۇ ۋەخپىلەرنى سىزگە يەتكۈزۈپ بەرگۈچە ئۆمۈر ئاتا قىلغان.

مەرھۇمنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي، — دەپ قول كۆتۈرۈپ بىر مىنۇت ئەتراپىدا دۇئا قىلغاندىن كېيىن، قاياققىدۇر كېتىپ قالدى.

مەن ئابلا سايت ئاكاغا بەرگەن ۋەدەمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، «ئاپاق خوجا مازىرى ۋەخپىسى» نى نەشرگە تەييارلاپ، «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 2005 - يىللىق 1 - سانىدا ئېلان قىلدۇردۇم. ئىككىنچى ۋەخپىنىمۇ نەشرگە تەييارلاپ، «بۇلاق» ژۇرنىلىغا تاپشۇردۇم. بۇمۇ «ئاپاق خوجا مازىرى ۋەخپىسى» ئىدى. باشتا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك، بۇ ۋەخپە زۇھۇرىدىن ھاكىمبەگ قەشقەرگە ھاكىمبەگلىك قىلىۋاتقان مەزگىلدە، يەنى مىلادىيە 1861 - يىلى 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى پۈتۈلگەن بولۇپ، بۇ ۋاقىت مېنى چوڭقۇر ئويغا سالدى. چۈنكى، ئىلگىرى مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىنغان زۇھۇرىدىن ھاكىمبەگ ھەققىدىكى ماقالىلەرنىڭ ھەممىسىدە ئۇنىڭ مىلادىيە 1852 - يىلى ۋاپات بولغانلىقى قەيت قىلىنغانىدى. مەن بۇ ئىككى خىل ۋاقىتنىڭ قايسىسىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن كۆپ ئىزدەندىم. شۇ كۈنلەردە «شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر شەخسلەر» دېگەن كىتابنىڭ مۇئەللىپى شىرپ نىياز خۇشتارنىڭ قولىدا ساقلىنىۋاتقان ئىككى پارچە ۋەخپىنى قولغا چۈشۈردۈم. بۇ ۋەخپىلەرنىڭ بىرى زۇھۇرىدىن ھاكىمبەگ قەشقەردىكى مەزگىلدە، يەنى ھىجرىيە 1278 - يىلى رەجەب ئېيىنىڭ تۆتى چاھارشەنبە كۈنى (مىلادىيە 1681 - يىلى 8 - ئاينىڭ 9 - كۈنى) «سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرى» غا ئاتاپ پۈتۈلگەن. بۇ ۋەخپىنىڭ ئېگىزلىكى 110 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 78 سانتىمېتىر؛ خەت چۈشكەن يۈزىنىڭ ئېگىزلىكى 90 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 55 سانتىمېتىر بولۇپ، ئىككى تەرىپىگە شەكلى، چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاش بولمىغان 15 دانە مۆھۈر بېسىلغان. بۇ ۋەخپىلەرنىڭ يەنە بىرى «يۈسۈف قادىرخان غازى مازىرى ۋەخپىسى» (پۈتۈلگەن ۋاقىت پەرسۇدە بولغان) بولۇپ، ياقۇپ بەگ تەرىپىدىن قايتا ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن. بۇ ۋەخپىنىڭ ئېگىزلىكى 127 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 67 سانتىمېتىر؛ خەت چۈشكەن يۈزىنىڭ ئېگىزلىكى 117 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 57 سانتىمېتىر بولۇپ، ئەتراپىغا چوڭ - كىچىكلىكى، شەكلى ئوخشاش بولمىغان تۆت دانە مۆھۈر بېسىلغان. بۇ يەردە شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە بولىدۇكى، «سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرى ۋەخپىسى» (مىلادىيە 1861 - يىلى 8 - ئاينىڭ 9 - كۈنى پۈتۈلگەن) بىلەن «ئاپاق خوجا مازىرى ۋەخپىسى» (مىلادىيە 1861 - يىلى 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى پۈتۈلگەن) نىڭ زۇھۇرىدىن ھاكىمبەگ قەشقەردىكى مەزگىلدە ئوخشاش بىر يىلدا پۈتۈلۈشى زۇھۇرىدىن ھاكىمبەگ 1852 - يىلى ۋاپات بولغان دېگەن قاراشتا مەسىلە بارلىقىنى دەلىللەيدۇ. مەن بۇ پاكىتقا ئاساسەن «زۇھۇرىدىن ھاكىمبەگنىڭ ۋاپاتى توغرىسىدا» دېگەن ماقالىنى يېزىپ، «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 2005 - يىللىق 4 - سانىدا ئېلان قىلدۇردۇم.

خەلقىمىز ئارىسىدا ساقلىنىۋاتقان ۋەخپىلەرنى قۇتقۇزۇش، يىغىش، رەتلەش، نەشر قىلىش تارىخىمىز ۋە مەدەنىيىتىمىزنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. شۇڭا، ئۇلارنى ئاسرىشىمىز، ئامال بار يورۇقلۇققا چىقىرىپ، كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ ئۇلاردىن پايدىلىنىشىغا شارائىت ھازىرلاپ بېرىشىمىز كېرەك.

(ئاپتور تۇرپان ۋىلايەتلىك مىللەتلەر - دىن ئىشلىرى كومىتېتى قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا)

توپلىغۇچى: مەنسۇر جان تۇرسۇن

- ▲ ئەگەر بۇرادىرىڭ ساڭا خىيانەت قىلغان بولسا، ئۇنىڭ ئىسمىنى ئۆچۈرۈپ تاشلا، ئۇنىڭ ھىيلە - مىكىرلىرىدىن ساقلان.
- ▲ زۇكام بولغان ئادەم خۇش پۇراق گۈلدىن بەھرە ئالالمىغىنىدەك، ئەخمەق (دۆت) ئادەممۇ ھېكمەتتىن لەززەت تاپالمايدۇ.
- ▲ ئاگاھ بولۇڭلاركى، ۋاپادار ئادەملەردىن ئايرىلىش — ئالىجاناب كىشىلەر ئۈچۈن ئۆلۈمدىنمۇ قاتتىقراقتۇر.
- ▲ پايدىسىز، ساختا ئىشلارنىڭ سەل - پەل تىۋىشىنى سېزىپ قالساڭ، قۇلقىڭنى دىڭ تۈتۈپ ئاڭلايسەن (قۇلقىڭ بۆرە كۈچىكىنىڭ قۇلقىدىنمۇ سەزگۈررەك بولىدۇ)، ئەگەر ھەق سۆزنىڭ ئاچچىق ساداسى ياڭرىسا، قۇلاقسىز (گاس) بولۇۋالسەن.
- ▲ سىنالغان، تەجرىبىلىك كىشى بىلەن بەس - مۇنازىرە، تالاش - تارتىش قىلىشتىن ساقلان، گەرچە شۇنداق قىلىشقا پەتۋا بېرىلگەن تەقدىردىمۇ (بۇ ئىشنى باشقىلار بولىۋېرىدۇ، دەپ قۇۋۋەتلىگەن تەقدىردىمۇ).
- ▲ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراش بىلەن مەرد، ئالىجاناب ئادەمنىڭ مەرتىۋىسى تۆۋەنلەپ كەتمەيدۇ؛ قىيىن، مۇشەققەتلىك ئىشقا دۇچ كەلگەندە خار بولمايدۇ.
- ▲ ئۆز ئېتىقادىڭ ۋە ئابروئيڭنى ساقلاشقا پايدىسى بار نەرسىنى تارتىنماستىن ئال، قەدىر - قىممىتىڭنى چۈشۈرىدىغان نەرسىنى ئالما.
- ▲ تولا چاغلاردا ھىيلە - مىكىر كۈچ - قۇۋۋەتتىن ئۈستۈن بولۇپ چىقىدۇ. كۈچلۈك شىرلارنى ھىيلە بىلەن كولانغان ئورا ئارقىلىق تۇزاققا چۈشۈرۈش (ئوۋ قىلىش) مۇمكىن.
- ▲ بەزى ئادەملەر ئۆزىنىڭ يېقىن كىشىلىرىگە ياخشىلىق قىلىشنى تاشلاپ، يات ئادەملەرگە ياخشىلىق قىلىدۇ. بۇ گويا تۆگىقۇش ئۆزىنىڭ تۇخۇمىنى تاشلاپ، باشقا قۇشنىڭ تۇخۇمىنى بېسىپ ياتقىنىدەك بىر ئىش.
- ▲ بىرمۇنچە كىشىلەر باركى، ئۇلار سىزگە پىلىكتەك چىرمىشىپ مۇلازىمەت قىلىدۇ، ئەمما پۇرسەت كۈتۈپ يامانلىق قىلىش قەستىنى تاشلىمايدۇ. تىل يارىسى كۆپ چاغلاردا قىلىچ يارىسىدىن يامانراق.

- ▲ كۈن نۇرى توسۇلماس، ھەقىقەت چىرىغى ئۆچمەس.
- ▲ بىرنەرسە سورىغان كىشىنىڭ ھاجىتىدىن چىقىش، ئەمما مېننەت قىلىش ياكى سورىغان نەرسىنى بەرمەي بېخىللىق قىلىشنىڭ ھەر ئىككىسى بىر تۈپ دەرەختە ئۆسكەن ئىككى تال شاخقا ئوخشايدۇ.
- ▲ ئىلىم — ئوقۇش ۋە ئوقۇتۇش دېمەكتۇر، ھۆسنخەت بىلەن يېزىپ قويۇش ۋە قەغەز بويىش ئەمەس.
- ▲ سېنى خاپىچىلىققا ئۇچراشتىن ئاگاھلاندۇرغۇچى كىشىگە ياخشى مۇئامىلىدە بول. «قورقما، ھېچ گەپ يوق» دەپ چاپان ياپقۇچىدىن يىراق بول.
- ▲ رىيا بار ھەرقانداق ئىشتا زىيا يوق. (رىياكارلىق بىلەن قىلىنغان ئىش روناق تاپمايدۇ).
- ▲ ئاتقا ھەر ھالدا قامچا لازىم، گەرچە يىراققا چاپىدىغان ئۇچقۇر ئات بولسىمۇ.
- ▲ ياخشى سۆز بىلەن تۈزەلمىگەن ئادەم ئۇرۇش - قىيناش بىلەنمۇ تۈزەلمەيدۇ.
- ▲ راست سۆزلۈك ئادەمنىڭ كەمچىلىك، خاتالىقلىرى ئاز بولىدۇ.
- ▲ دولقۇنلۇق دېڭىز كېمىسىگە ئولتۇرۇپ سەپەر قىلمىغان، يەنى جاپا - مۇشەققەتنىڭ شورلۇق سۈيىدىن ئىچمىگەن ئادەم ئاق سۇ (تاتلىق سۇ) ئىچەلمەيدۇ. (مۇشەققەت چەكمىگۈچە راھەت كۆرمەيدۇ).
- ▲ مال ۋە بايلىقى ئۆزىدىن يىراقتا بولغان ئادەمنىڭ ئەھۋالى يامانلىشىپ، ۋەيرانچىلىققا ئۇچرايدۇ.
- ▲ كىمكى ئۆز نەپسىنى مەيلىگە قويۇپ بەرسە (ھاۋايى - ھەۋەسكە بېرىلسە)، ئۆزىنى ئۆزى چوڭقۇر ھاڭغا تاشلايدۇ.
- ▲ ئالىجاناب، مەرد ئادەمنىڭ گۈزەل خۇلقلىرىدىن بىرى شۇكى، ئۇ ئۆز بۇرادەرلىرىنىڭ ئەيىب - نۇقسانلىرىنى يېپىپ، ئۇلارنىڭ ھەممە ئىشلىرىنى ئۆز ئىشى بىلەن تەڭ كۆرىدۇ.
- ▲ ئىچكى دۇنياسىنى ياخشى سۈپەت ۋە گۈزەل خۇلق بىلەن زىننەتلىمىگەن ئادەم، قانچىلىك ئېسىل كىيىملەرنى كىيىۋالغان بىلەنمۇ سالاپەتلىك بولالمايدۇ.
- ▲ ھەقىقەت ۋە ئادالەت بىلەن ئىش يۈرگۈزمىگەن ھەربىر مەنسەپدارنىڭ ھالىغا ۋاي، ئۇلار ئاقسۆڭەكتە قاتتىق ئازابقا قالىدۇ.
- ▲ شەرت بىلەن قىلىنغان سېخىلىقتا ياخشىلىق يوق، ئۇ گەرچە قاتتىق ياغقان يامغۇرغا ئوخشاش بولسىمۇ.
- ▲ ھەرقانداق مۈشكۈل ئىش پەقەت ئەقىل ئىگىلىرى بىلەن يۈرۈشۈپ كېتىدۇ. سەييارىلەرمۇ پەقەت ئۆز قۇتۇپلىرى ئەتراپىدا ئايلىنىدۇ.
- ▲ ئەجدادىڭنىڭ ئۇلۇغلۇقى بىلەن ماختانما.
- ▲ دوستۇم، بۇنىڭدىن كېيىنكى ھالىڭ نىچۈك بولىدىغانلىقىنىمۇ ئويلاپ قوي. مانا شۇ يامان ئادەتلىرىڭنى ئازايت. ئىنسانلىققا ياراشمايدىغان كىبىر ۋە مەغرۇرلۇقنىمۇ تاشلا.
- ▲ ھاياتنىڭ پۈتۈنلەي كۈندۈزنىڭ يورۇقى ۋە كېچىنىڭ قاراڭغۇسىدەكلا بىرنەرسە! ۋاقتىڭنى غەپلەت ئۇيقۇلىرى بىلەن ئۆتكۈزمە. جىددىيەت ۋە غەيرەت تۈلپارىنى ئۆكچىلەپ، ئامانلىق مەنزىلىگە ئۇلاشقان ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ بىرىگە مەنسۇپ بول.
- ▲ دۇنيادا بايلىق ۋە شۆھرەت ئىگىسى بولغان ئادەم يا باشقا بىرىنىڭ سۈيىقەست ۋە ھەسەت ئوقىغا نىشان بولۇش بىلەن، يا ئۆزى باشقىلارغا يوشۇرۇن سۈيىقەست ۋە ھەسەت قىلىش بىلەن يامان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدۇ.
- ▲ سادىق دوست زەھەر قايتۇرغۇچى دورىدىن خەيرلىك، يامان دوست زەھەردىنمۇ زەھەرلىكتۇر.
- ▲ باشقىلارنىڭ پۇل - مېلىغا بولغان تەمەخورلۇق ۋە ئاچ كۆزلۈكنى ئازايتقىنىكى، جانابىي

ھەقىقەتنىڭ خەير - ئېھسانى ھەمىشە سەن بىلەن بىللە بولسۇن.

▲ ئىت قۇيرۇقىدا ياغ ۋە كۈچ بولمىغىنىدەك، ئېسىللىقى بولمىغان ئادەمدىمۇ ياخشىلىق ۋە ئالىجانابلىق بولمايدۇ.

▲ ئىززەت - نەپىس ۋە ھىممەتنىڭ چوڭلۇقى قىيىنچىلىقلارغا سەۋر قىلىش ۋە مۇدەھىش زۇلۇملارغا كۆكرەك كىرىش دېمەكتۇر.

▲ پايدىسىز ئىش ۋە كۈرەشتىن قولۇڭنى تارت، سەمىمىيەتنىڭ ۋە تۇپرىقىڭنىڭ بويىنىغا ئېسىل، يەنى جىددىيەتتىن ۋە كەمتەرلىكتىن ئايرىلما. يارىتىلىشنىڭ ئەسلىدە پاك بولۇپ، مەينەتچىلىكتىن خالىيدۇر.

▲ زامان تېگىدە بېسىلىپ قالما، ھەقىقەتكە ئۇيغۇن بولمىغان ھادىسىلەرنى بېسىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن باش تارتما. توغرا يولدا قەيسەر بول ۋە ئۇنى داۋاملاشتۇر.

▲ ئاتاڭدىن قالغان شۆھرەت بىلەن قانائەتلىنىپ قالما، ئۇ شەرەپ ۋە شۆھرەت ئۆتمۈشىڭگە مەنسۇپتۇر. ئەجدادىڭدىن قالغان شان - شەرەپ ۋە شۆھرەتكە سەنمۇ يېڭى ۋە مۇناسىپ شان - شەرەپلەرنى قۇچقىن. شۇنداق قىلغاندىلا ھەقىقىي شەرەپلىك بولىسەن. ئۆزۈڭگە مەنسۇپ بولغان شەرەپكە ئىشەنچىڭ بولمىغۇچە ئاتاڭنىڭ شان - شەرپى بىلەن شەرەپلىك بولۇش داۋاسىدا بولما، چۈنكى ئۆزۈڭگە خاس شەرەپ بولمىغۇچە باشقىلارنىڭ شەرپى ساڭا ئەسقاتمايدۇ.

▲ تىلنىڭ ياخشىسى ئېغىزنى چىڭ تۇتۇپ ئاز سۆزلەنگىنى.

▲ قەسەم قىلىمەنكى، قانائەت ئىنساننى ئەڭ ئالىي بەخت - تەلەپكە يەتكۈزگىنىدەك، ئاچ كۆزلۈككۈمۇ ئەڭ يامان تەمەخورلۇق پاتقىقىغا پاتۇرىدۇ.

▲ قەسەم قىلىمەنكى، سۆز بىلەن بىر كىشىنىڭ نومۇسى ۋە شەرپىگە تېگىپ، يۈزىنى چۈشۈرمەك ئۇنىڭ قېنىنى تۆككەندىنمۇ يامان.

▲ مەڭگۈلۈك سائادەت بىلەن بەختىيار بولىدىغان ئادەم پەقەت يامانلىق ۋە زاۋاللىق بولمىغان باقىي ۋە ئەبەدىي ھاياتنى تىلەيدىغان ئادەمدۇر.

▲ سېنىڭ سادىق دوستۇڭ ساڭا ۋە دوستۇڭغا تەربىيە ۋە نەسىھەت بەرگەن ۋە سېنى ياكى ساڭا ئائىت بولغان نەرسىلەرنى مۇھاپىزەت قىلىپ قويدىغان كىشىدۇر.

▲ ھەقىقە دەۋەت قىلغۇچىلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان ۋە ئۇ دەۋەتكە قۇلاق يۇپۇرمىغانلار نېمىدېگەن بەختلىك - ھە!

▲ تىلنى تۇتمىغان كىشى ئاغزىدىن چىقىپ كەتكەن گەپلەر ئۈچۈن كۈندۈزى نادامەت بىلەن قوللىرىنى ئۇۋىلايدۇ، كېچىسى غەم - قايغۇدىن ئۇخلىيالماي، ئورنىدا ئۇياق - بۇياققا ئۆرۈلۈپ بىئارام بولىدۇ.

▲ ئەمەلى بولغان كىشى ئۈچۈن ئىلىم - بىنا ياسىغان ئۈستىنىڭ ئاسما تېشىغا ئوخشاشتۇر. ئالىم ئۈچۈن ئەمەلمۇ قۇدۇقتىن سۇ تارتقۇچىنىڭ چېلەك باغلىغان ئارغامچىسىدۇر. ئاسما تېشى بولمىغان ئۈستى بىنانى تۈز چىقىرالمىغىنىدەك، ئارغامچىسى بولمىغان چېلەك ئىگىسىمۇ سۇ تارتىپ ئۈسسۈزلۈقنى باسالمايدۇ.

▲ كىم كامىل ئادەم بولۇشنى خالىسا، ھەم ئالىم، ھەم ئامىل (ئەمەل قىلغۇچى) بولۇشى كېرەك.

(توپلىغۇچى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت ئەھمەت بۆگۈ

شاھ ئۇ خۇش تەبىئەت خاجە بىلەن دوستلىشىپ قالدى ۋە مەلىكە نادىرەئى دەۋراننى ئۇ خاجەگە نىكاھلاپ بېرىپ، شەھەر ئوتتۇرىسىغا كاتتا بىر ھويلا — ئالىي ئىمارەت بىنا قىلدۇرۇپ، مەلىكە نادىرەئى دەۋراننى خاجە بىلەن شۇ ئۆيگە ئورۇنلاشتۇردى. كۈنلەر ئۆتۈپ مەلىكە نادىرەئى دەۋران خاجە بەرزۇختىن ھامىلىدار بولدى ۋە ۋاقىت — سائىتى يېتىپ بىر قىزنى ۋۇجۇدقا كەلتۈردىكى، ئۇ ئانىسى نادىرەئى دەۋراندىن ھۆسن — جامالدا نەچچە ھەسسە زىيادە ئىدى. كەردان شاھلار ئۇلۇغ — كىچىك ھەممىسى خۇشال — خۇرام بولۇشتى ۋە شۈكرى — سانالار ئەيلەپ، ئۇ قىزنىڭ ئىسمىنى ھۈسەينە بانۇ قويدى. تا ئۇ قىز يەتتە ياشقا يەتكەندە ئانىسى نادىرەئى دەۋراننىڭ نېسىۋىسى ئۈزۈلۈپ، پانىي ئالەمدىن باقىي ئالەمگە سەپەر قىلدى. ئاز مۇددەتتە خاجە بەرزۇقمۇ بۇ ئالەم بىلەن ۋىدالىشىپ، پاناھ يولىنى تۇتتى. ھەممە مال — دۇنيا، ھويلا — ئارام ھۈسەينە بانۇغا قالدى. ھۈسەينە بانۇ ھەپتە

ھېكايەت: ئىران زېمىنىدا كاتتا بىر ۋىلايەت بار ئىدى. ئادەملىرى باي — دۆلەتمەن ئىدى. شۇنىڭغا لايىق پادىشاھى بار ئىدى. ئىسمى كەردان شاھ ئىدى. خەزىنە ۋە دەپنىلىرى ھەددىدىن زىيادە، ئەسكىرى ۋە پۇقرالىرى كېچە — كۈندۈز دۇئادا ئىدى. ئۇ شاھ ئۆزىنى ئادىل پادىشاھلاردىن سانائىتى. ئەگەر ئوغلى ھەم شەرىئەت ھۆكۈمىدىن تاشقىرى قىلچە سەۋەنلىك ئۆتكۈزسە، ئۇنى ئادالەت دارىغا تاپشۇرۇشقا ھازىر ئىدى.

ئۇلۇغ تەڭرىم شاھقا ئۇشبۇ دۆلەت — باياشاتلىققا مۇناسىپ بىر ساھىبجامال قىز ئاتا قىلغانىدى. ھۆسن ۋە لاتاپەتتە تەڭرىشى يوق ئىدى. ئىسمى نادىرەئى دەۋران ئىدى. يۈزى ۋە پېشانىسىدىكى خاللار گويا ئون تۆت كۈنلۈك ئاينىڭ ئەتراپىدىكى يۇلتۇزلارغا ئوخشايتتى. كەردان شاھ قىزىنى تولمۇ ياخشى كۆرەتتى.

شۇ كۈنلەردە خاجە بەرزۇخ دېگەن كاتتا بىر سودىگەر بار ئىدى. ئۇنىڭ ئەسلى — نەسەبى ئۇلۇغلاردىن ئىدى. تەقدىر — قىسمەت بىلەن كەردان

① ئوقۇرمەنلەر ھۈزۈرىغا سۇنۇلغان بۇ پارچە «ھاتەنامەئى تۈركىي» ناملىق ئەسەرنىڭ ھىجرىيە 1324 (مىلادىيە 1906) — يىلى چاپ قىلىنغان چاغدا. ئاچچە نۇسخىسىغا ئاساسەن نەشرگە تەييارلاندى.

ئىنىكئانمۇ خىزمىتىنى بەجا كەلتۈردى. شەيخنى ئەتىكى زىياپەتكە تەكلىپ قىلىپ، مەلىكىنىڭ سالامىنى يەتكۈزدى. شەيخ زىيادە خۇشال بولدى ۋە ئەتە بارىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئىجازەت بەردى. ئىنىكئانا خۇرسەن بولۇپ، مەلىكىنىڭ خىزمىتىگە يېتىپ، ئەھۋالنى مەلۇم قىلىپ خاتىرىلەپ بولدى. ئۇ كۈنى كېچىچە ھەممەيلەن مېھماندارچىلىقنىڭ تەرەددۈتلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇشتى. ئەتىسى دەل قىيام ۋاقتى بىلەن شەيخنىڭ مۇبارەك قەدىمى يەتتى. ئۇنىڭ نەچچە يۈز مۇرىتى قائىدە بويىچە ئاۋۋالقىدەكلا ئالتۇن ۋە كۈمۈش خىشلارنى ئۇنىڭ ئايىغى ئاستىغا تىزىپ ماڭاتتى. شەيخ بولسا، ئالتۇن ۋە كۈمۈش خىشلارنىڭ ئۈستىدىن يۈرۈپ يېتىپ كەلدى. ساراي خادىملىرى بۇلارنى مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇردى. زىياپەتلەرنى ھازىرلاپ قىيامغا يەتكۈزدى. بۇ كېچە تا تاڭغىچە زىكىر - سۆھبەتلەر بىلەن ئۆتتى. ئەتىسى شەيخ يەنە تاكى كەلگەن ۋاقتىغا قەدەر بۇ يەردە زىياپەتتە بولدى. مەلىكە ئىخلاس بىلەن ئۇنىڭ تۆت يۈز «خىش» توشۇغۇچىلىرىغا لىباس، پۇل - پۈچەك ئىنئام قىلدى. خۇسۇسەن، شەيخقە بىر ئات، سەككىز قۇر لىباس، بىر لىگەن ئالتۇن - كۈمۈش ھەدىيە قىلدى. شەيخ دۇئايى پاتىمەنى تاماملاپ، ئاتقا مىنىپ ئاۋۋال ئۆز ماكانىغا يول ئالدى، لېكىن مال - بىسات توغرىسىدا ئۆزگىچە خىيالدا ئىدى.

ئەمدى خاجە بەرزۇخنىڭ ئۆيىنى ئوغرىلارنىڭ تالان قىلىپ كەتكەنلىكىنىڭ بايانىنى ئىشتىڭ:

زىياپەتتىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەي مەلىكە ئۇخلاشقا تۇتۇندى، بىراق ئۇيقۇسى كەلمىدى. شۇ تەرىقىدە يېرىم كېچە بولدى. مەلىكە ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى. شۇ ئەسنادا تاشقىرىدىن باشقىچە ئاۋاز - ئادەملەرنىڭ شىپىلداپ ماڭغان تىۋىشلىرى ئاڭلاندى. مەلىكە ئىشىكىنى قىيا ئېچىپ قارىغۇدەك بولسا، تۆت يۈز مۇرىت شەيخنىڭ باشچىلىقىدا مېھمانخانا، ھۇجرىلاردىكى بورىدىن

ئارىسىدا كەردان شاھنىڭ ھۇزۇرىدا، ھەپتە ئاخىرىدا بولسا ئۆز ئۆيىدە بولاتتى. ھۈسەينە بانۇنىڭ يېشى ئوغنا يەتتى. بىر كۈنى ئۇ دېرىزىدىن ھەر تەرەپكە يېقىپ تاماشا قىلىپ ئولتۇراتتى، چوڭ كوچىدىن كېلىۋاتقان بىر كىشىگە كۆزى چۈشتى. بۇ ئادەمنىڭ ئىسمى شەيخ بابەرىكات ئىدى. كۆردىكى، ئىككى يۈز ئادەمنىڭ قولىدا ئالتۇن خىش، يەنە ئىككى يۈز ئادەمنىڭ قولىدا كۈمۈش خىش بار ئىدى. ئۇ ئادەملەر شەيخ بابەرىكاتنىڭ ھەربىر قەدىمىگە شۇ خىشلارنى قويىتتى. شەيخ بابەرىكات ئۆتۈپ بولغان ھامان ھەركىم يەنە ئۆزىگە تەۋە ئالتۇن - كۈمۈش خىشلارنى ئېلىپ يۈگۈرۈپ ئالدىغا ئۆتۈپ، شەيخنىڭ ئايىغىغا پايانداز قىلىپ تىزىشاتتى. شەيخ شۇ قەدەر سەلتەنەت بىلەن يول يۈرەتتى.

ھۈسەينە بانۇ ئىنىكئانسىدىن سورىدى: — بۇ قانداق ۋەقەدۇر؟

ئىنىكئانسى جاۋاب بېرىپ: — بۇ شەيخ كەردان شاھنىڭ پىر - ئۈستازىدۇر، ئەي قىزىم، زىنھار بىئەدەپلىك كۆرۈلمىسۇن، - دېدى. ھۈسەينە بانۇ ھەيران قالدى.

بىر كۈنى ھۈسەينە بانۇ كەردان شاھنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغانىدى، تۇيۇقسىز شەيخ بابەرىكات يادىغا كېلىپ ئاتىسىغا:

— ئەي ئاتا، ئەگەر ئىجازەت بولسا، دىللىرىنى روشەن قىلغۇچى پىر - ئۈستازلىرى شەيخ بابەرىكاتقا بىر زىياپەت ھازىرلىسام، - دەپ ئىلتىجا قىلدى.

كەردان شاھ خۇشال بولۇپ: — پالانى كۈنى زىياپەت ھازىرلىغىن، - دەپ مەلىكىگە ئىجازەت بەردى. مەلىكە خۇشال - خۇرام ھالدا ئۆيىگە كېلىپ، تا زىياپەت كۈنىگىچە زىياپەتنىڭ لازىملىقلىرىنى تەييار قىلدى. ئاندىن ئىنىكئانسىغا:

— ئۇ شەيخنى ئەتىگە تەكلىپ قىلىڭ، - دېدى.

چىقىپ كەردان شاھنىڭ ئېيتقىنىدەك قىلماقچى بولۇشتى. شۇ ئەسنادا كەردان شاھنىڭ ۋەزىرلىرىدىن بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ، دۇئا ۋە سانادىن كېيىن:

— ئەي دىيارىمىزنىڭ ئۇلۇغ شاھى، تا كىيۈمەرس ئەدەمدىن بۇيان ھېچ پادىشاھ ئاجىزەلەرنىڭ قېنىنى تۆكمىگەندۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئۆز پەرزەنتلىرىدۇر. ئەمدى ئەرزىم شۇكى، بۇلارنى بىر باياۋانغا ئېلىپ بېرىپ تاشلاپ قويساق. بۇ ئۇشبۇ ئاجىزەلەرنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇلغان ھۆكۈمنىڭ ئىجراسى بولغاي، — دەپ پادىشاھتىن ئىجازەت ئېلىپ، مەلىكە بىلەن ئىنىكئانىنى دەرھال جاللاتلارنىڭ قولىدىن ئاجرىتىۋالدى. ئاندىن بۇلارنى بىر مەپىگە سېلىپ، ئۆزى باش بولۇپ قورقۇنچلۇق بىر دەشت — باياۋانغا ئاپىرىپ قويدى. بۇ جايدا ھېچبىر جانلىقتىن ئەسەر يوق ئىدى. ۋەزىر:

— ئەي كۆزۈمنىڭ نۇرلىرى، ئەگەر ئىشلىرىڭلار ھەق بولسا، قۇياش كەبى يورۇقلۇققا چىققايسىز، — دەپ بىر ئاز سۇ — ئوزۇق قالدۇرۇپ، بۇلارنى خۇداغا تاپشۇرۇپ، ئۆزى شەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. مەلىكە بىلەن ئىنىكئانا دەشت — باياۋاندا تەنھا قالدى. كۈن قىزىپ كەتكەندى. ھارارەتتىن بۇلار تۇرۇپ بىھوش بولۇپ، تۇرۇپ ھوشىغا كېلىپ، بۇ بىر كۈننى تولىمۇ مۇشەققەتتە ئۆتكۈزدى.

كەچ بولدى. تا تاڭ ئاتقۇچە بىرى ئۇخلىسا، بىرى ئويغاق تۇردى. بۇلار شۇ تەرىقىدە كۈندۈزى ئارام تاپقۇدەك بىرەر جايىنى ئىزدەپ يۈرۈپ، نەچچە كۈندىن كېيىن يىراقتىن غىل — پال كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر دەرەخكە كۆزلىرى چۈشتى. بۇلار يىقىلىپ — قوپۇپ، ئاخىر دەرەخنىڭ يېنىغا كەلدى.

ئەلقىسسە، كۆردىلەركى، دەرەخنىڭ يېنىدا سۈيى راۋان بىر بۇلاق تۇرۇپتۇ. دەرەخ شۇ بۇلاقنىڭ لېۋىدە ئىدى. ئەتراپ تولىمۇ گۈزەل ۋە

باشقا مال — بىساتنىڭ ھەممىسىنى دۈمبىلىرىگە ئارتىپ ئېلىپ مېڭىپتۇ. خىزمەتكارلاردىن بىرنەچچىسىنى مېيىپ ۋە بىرنەچچىسىنى شېھىت ھەم قىلىشقاندى. مەلىكە نېمە قىلارنى بىلمەي، ئىنىكئانىسىنى ئويغاتتى ۋە بۇ ۋەقەدىن خەۋەردار قىلدى. ئىنىكئانا بۇ ئىشلارنى قىلغانلار شەيخ بىلەن ئۇنىڭ سوپىلىرى ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئەمما ئائىلاج تاڭ ئېتىشىنى كۈتتى. ئەتىسى سەھەردە مەلىكە ئىنىكئانىسى بىلەن بىللە كەردان شاھنىڭ خىزمىتىگە بېرىپ:

— تۈنۈگۈن كېچە نۇرغۇن ئوغرى ئۆيۈمنى تالان قىلدى. ئۇلار بوزىدىن باشقا ھەممە نەرسىنى ئېلىپ كەتتى. ئەمما، مەن ئۇ ئوغرىلارنى ناھايىتى ئېنىق تونۇۋالدىم. ئوغرىلارنىڭ باشچىسى ئۆزلىرىنىڭ پىر — ئۈستازلىرى ئىكەن. «خىش» كۆتۈرگۈچى سوپىلار خىزمەتكارلىرىدىن نەچچىسىنى شېھىت ۋە نەچچىسىنى مېيىپ قىلىپ قويۇپتۇ، — دەپ ئەرز قىلدى.

كەردان شاھ مۇنداق پىتنە قوزغىغۇچى خەۋەرنى ئاڭلاپ، سەل تۇرۇۋالغاندىن كېيىن دەرغەزەپ بولۇپ، مەلىكە بىلەن ئىنىكئانغا قاراپ قەھرى بىلەن:

— ئەي چېچى ئۈزۈن، ئەقلى كېسىلگەن بەتنىيەتلەر، بۇ دۇنيادا بۇنداق زور بوھتاننى ئارتقۇدەك ئادەم تېپىلمىدىمۇ؟ — دەپ ئاچچىق قىلدى ۋە بىردىن تېنىگە تىترەك ئولىشىپ، ئالەمنى قاراڭغۇلۇق باسقاندەك بولدى — دە، ئىختىيارسىز:

— ئەي جاللاتلار، بارمۇ بىلەر! بۇ ئىككى بەختسىز، شور پېشانە زەئىپنىڭ بېشىنى قوينىڭ بېشىنى كەسكەندەك تېنىدىن جۇدا قىلىپ، تېنىنى ھىندىلارنىڭ تېنىنى كۆيدۈرگەندەك كۆيدۈرۈپ، كۈلىنى ئاسمانغا سورۇڭلار. بۇ ئالەمدىن ناملىرى ئۆچۈپ كەتسۇن! — دەپ ھۆكۈم چۈشۈردى.

جاللاتلار مەلىكە بىلەن ئىنىكئانىنى ئېلىپ

يەنە بىرى: «ئۇ قانداق ھېكايە؟ سۆزلە. مەن ئاڭلايمەن!» دېدى.

ئەمدى ئۇ قۇشنىڭ ھەمراھىغا ئادەم زۇۋاندا ھېكايە ئېيتىپ بەرگەنلىكىنى مەلىكە ھۈسەينە بانۇنىڭ ئۆز قولى بىلەن ئىشتىكەنلىكى:

ھېكايەت: ئۇ قۇش ھېكايەتكە زۇۋان ئېچىپ ئېيتتىكى، بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ بار ئىدى. نەسەبى كىيىنلىرىدىن ئىدى. ئۇ بىر كۈنى شىكار قىلماق ئۈچۈن دەشت - سەھرالارنى تاماشا ئەيلەپ، شىكار قىلار - قىلار، ئۇشبۇ بۇلاقنىڭ لېۋىگە يېتىپ كېلىپ ئارام ئالدى. بۇلاقنىڭ سۈيى ۋە ھاۋاسى شاھنىڭ تەبىئىتىگە تولمۇ ياقتى. شاھ نەچچە كۈن شۇ يەردە بولدى.

ھەر كېچىسى ھەر تەرىقە ئادەملەر بىلەن - بەزى كېچىلىرى سازەندىلەر بىلەن، بەزى كېچىسى ئۆلىمالار بىلەن سۆھبەت قۇراتتى.

ئەلەقسە، ھۆكۈمالار بىلەن سۆھبەتتە بولغان كېچىسى سۆھبەت ئاخىرلاشقاندا ھۆكۈمالار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ:

— ئەي شاھى جاھانپەرۋەر، خۇداۋەندە كەرىم ئۆزلىرىگە شۇ قەدەر كۆپ دۆلەت، مال - مۈلۈك ۋە مەملىكەت، خەزىنە ۋە دەپىنلىرىنى ئاتا قىپتۇ. سىلى بىلەن تەڭ تۇرغۇدەك ئۆزىگە جاھاندارلار يوقتۇر. ۋەھالەنكى، ھەرقانداق پادىشاھ ۋە بايلارغا بۇ دۇنيا ۋاپا قىلغان ئەمەس. شۇنداق ئىكەن، بۇ ئالەمدە ئاجايىپ بىر ئىش قىلماقلىرى لازىمدۇر. ئۆزلىرىدىن كېيىن خەلقىئالەمگە ئاشكارا بولۇپ، بۇ جاي ھەقىقىي تاۋاپگاھقا ئايلانغاي! — دېيىشتى.

پادىشاھ سورىدى: — قانداق ئىش قىلماق كېرەك؟ ھۆكۈمالار شۇئان:

— پۈتۈن خەزىنىلىرىنىڭ يېرىمىنى تىلىسىم قىلىپ، ئۇشبۇ بۇلاقنىڭ بېشىغا كۆمىسەك. سىلىدىن كېيىن بۇ جايغا كېلىدىغانلاردىن خاھ مەزلۇم، خاھ ئەركەك بولسۇن، كۆڭلى - كۆكسى كەڭ، پاك - دىيانەتلىك، تەقۋادار بىرەر كىشىنىڭ

خۇش ھاۋالىق بولۇپ، دىلغا راھەت ئاتا قىلاتتى. بۇ ئىككى مەزلۇم شۇ بۇلاقنىڭ لېۋىدە - دەرەخنىڭ سايىسىدە ماكان تۇتماقنى ئۆزلىرىگە ماقۇل كۆرۈپ، خۇدايىتائالغا ھەمدۇ سانالار ئېيتىشىپ: «مۇنداق باياۋاندا، يازنىڭ ھارارەتلىك كۈنلىرىدە بىزنى پاك سۇغا يەتكۈزگۈچى، بىزدەك نىمجان بەندىلىرىگە ۋە ھەممە ئاجىز ناتىۋانلارغا سەۋەبلەر بىلەن رىزق بەرگۈچى سەن - سەن!» دەپ بارلىق يارالمىشلارنى ياراتقۇچى تەڭرىگە ئاتاپ مۇناجاتلار ئوقۇشتى. كېچىلىرى يېرىم كېچىگىچە مەلىكە ئۇخلىسا، ئىنىكئانا كۆزەتچىلىكتە تۇراتتى. يېرىم كېچىدىن كېيىن ئىنىكئانا ئۇخلاپ، مەلىكە كۆزەتچىلىكتە تۇراتتى.

بىر كېچىسى مەلىكە ئۆز نۆۋىتىدە كۆزەتچىلىك قىلىۋاتاتتى. سەھەر ۋاقتى ئىدى. ئىككى قۇش ئۇچۇپ كېلىپ دەرەخكە قوندى. ئۇلار ئاجايىپ خۇش ئاۋاز بىلەن سايىرىشاتتى. بىرپەستىن كېيىن بۇ جانىۋارلار سايىراشتىن توختاپ پاراڭغا چۈشتى. بىرى دېدىكى: «ئەي دوستۇم، بۇلار بىز ئۈچۈن مېھماندۇر. بۇلار ئادەم قەدىمى يەتمەيدىغان يەرگە - بىزنىڭ ماكانىمىزغا چۈشۈپ ئارام ئېلىۋاتىدۇ. بۇ ئاجىزلەر ئۈچۈن بىز ھېچقانداق مېھماندارچىلىق يەتكۈزەلمىدۇق».

يەنە بىرى دېدىكى: «دانشمەنلىرىمىزدىن ئاڭلىشىمچە، ۋاقت - سائىتى يەتكەندە، بۇ بۇلاق لېۋىگە ئىككى ئاجىزە مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن قەدەم يەتكۈزەرمىش. ئۇلارنىڭ بىرى پادىشاھنىڭ قىزى - مەلىكە، يەنە بىرى شۇ مەلىكىنىڭ ئىنىكئانىسىمىش. ئۇ مەلىكىنىڭ ئىسمىنىڭ ئاۋۋالىقى ھەرىپى «ح»، ئاخىرقى ھەرىپى «ھ» بولۇپ، بۇنىڭدىن ئىسمىنىڭ «حسىنە» (ھۈسەينە) ئىكەنلىكى مەلۇم بولارمىش. بۇ ئىككى مەزلۇم مېھمان بەلكىم شۇ ئىككى كىشى بولسا كېرەك. مەن ھازىر مېھماندارچىلىق ئورنىغا بىر ھېكايە ئېيتىمەن. ئەگەر بۇ مەلىكە ھوشيار بولسا، ئەلۋەتتە، ھېكايەم ئۈچۈن خۇشال بولغۇسىدۇر».

نامىغا ئاتاپ خەت پۈتۈپ قويساق، — دېيىشتى. بۇ مەسلىھەت پادىشاھقا ماقۇل كەلدى. دەرھال تامچى ئۈستىلارنى كەلتۈرۈپ، يەرنى سۇ چىققۇدەك دەرىجىدە كولاپ بىر گۈمبەز تەييار قىلدى. ئاندىن شۇ گۈمبەزنى ئاساس قىلىپ، ئەتراپىغا يەنە نەچچە گۈمبەز ياسىدى. شۇ تەرىقىدە پات پۇرسەتتە يەتتە گۈمبەز ياسىلىپ پۈتتى. گۈمبەزلەرنى يەر بىلەن باراۋەر قىلىپ كۆمدى. ئاندىن تۈر — تەرتىپى بويىچە گۈمبەزلەردىن بىرىنى ئالتۇن — كۈمۈش ۋە قىممەت باھالىق نەرسىلەر بىلەن، يەنە بىرىنى جاۋاھىراتلار بىلەن، يەنە بىرىنى لەئەل — ياقۇت، ئۈنچە — مەرۋايىتلار بىلەن تولدۇردى. ئومۇمەن، ھەممە گۈمبەز توشتى. بىر نامە پۈتۈپ گۈمبەزنىڭ بىرىگە قويدى.

ھۆكۈمالارنىڭ دېيىشىچە، ھەرقاچان ئۇشبۇ خەزىنە ئاتالغان ئادەمدىن ئۆزگە كىشى بۇ دۇنيالارنى ئالماق قەستىدە بولىدىكەن، مال — دۇنيالارنىڭ ھەممىسى يىلان — چايان بولۇپ، شۇ ئادەمگە زەخمە يەتكۈزەرمىش. شۇنداقلا ئىگىدارلىق قىلغۇچىنىڭ قولىدىن ئۆتمەي تۇرۇپ، باشقا بىرى ياكى بۇ ئەھۋالدىن خەۋەردار كىشىلەر مەزكۇر بايلىققا ئېرىشىش ۋە ياكى ئۇشبۇ خەزىنە ۋە دەپنىلەرنى كولاپ ئېچىش قەستىدە بولىدىكەن، شۇ ئان ئەجدىھا ۋە شىرلار پەيدا بولۇپ، ئۇ قەست قىلغۇچىنىڭ تېنىنى پارە — پارە قىلىۋېتەرمىش. ئەمدى سۆز شۇكى، ھەقدار تاڭ ئاتقاندا شۇ دەرەخنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ، كۈن چىقىش تەرەپكە يىگىرمە بىر قەدەم چامداپ، شۇ يەرنى قازسا، گۈمبەزنىڭ يولى ئېچىلغاي. ئاندىن نامىنى تېپىپ، قالغان سۆزنى نامىدىن تەلىم ئېلىپ، نامە ھۆكۈمى بويىچە ئىش كۆرگەي!

قۇشنىڭ ھېكايىسى تامامىغا يەتكەندە سۈبھى ۋاقتى بولدى. ئۇ جانىۋارلار ئۇچۇپ، تىرىكچىلىك تەرەددۇتىغا كېتىشتى. مەلىكە ئىنىكئانىسىنى ئويغىتىپ ئاۋۋال تەرەت ئالدى، ئاندىن قۇشلاردىن ئاڭلىغانلىرىنى

ئىنىكئانىسىغا بىرمۇبىر بايان قىلىپ بەردى. بۇ ئىككىيلەن قۇش تەيىن قىلىپ بەرگەن يەرنى كولىغاندى، دەرۋەقە، گۈمبەزنىڭ يولى ئېچىلدى. ئەلقسىسە، ئىچكىرىگە كىرىپ خوپ تاماشا قىلىپ، ھۆكۈمالار پۈتۈپ قالدۇرغان نامىنى ئېلىپ تاشقىرىغا چىقتى. بىرىپەس دەم ئالغاندىن كېيىن، ئەزىرايى، مەلىكە ئىمتىھان ئۈچۈن ئىنىكئانىنى «پالانى نەرسىنى ئېلىپ چىقىڭ» دەپ بۇيرۇدى. ئىنىكئانا گۈمبەزنىڭ ئىچىگە كىرىشى بىلەن ساناقسىز يىلان — چايانلار ئىنىكئانىغا تەھدىت سالدى. ئىنىكئانىنىڭ رەڭگى ئۇچۇپ قېچىپ چىقتى. مەلىكە ھۆكۈمالارنىڭ سۆزىنىڭ راست ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئاخىر مەلىكە ئۆزى كىرىپ تىللاردىن ئېلىپ چىقتى ۋە ئىنىكئانىغا بېرىپ:

— ئەي ئانا، سىز بۇ تىللارنى ئېلىپ، ھەر ئاماللار بىلەن شەھەرگە كىرىڭ. مەن بۇ يەردە تا سىز كەلگۈچە ئىستىقامەتتە بولاي. ئىككى ئوغلىڭىزنى ھەمدە ئەسۋاب — جابدۇق، خىزمەتكار، ئىشقىلىپ نېمە كېرەك بولسا، شۇلارنى ئېلىپ كەلگەيسىز. بۇ جايغا شەھەر بەرپا قىلماقچىمەن، — دېدى.

ئەلقسىسە، ئىنىكئانا مەلىكىدىن رۇخسەت ئېلىپ يولغا راۋان بولدى. تىللارنىڭ قۇۋۋىتى بىلەن يول يۈرۈپ نەچچە كۈندىلا ئۆز ئۆيىگە يېتىپ كەلدى. ئىككى ئوغلىنى كۆرۈپ خۇشال بولدى. ئوغۇللىرىغا ئېلىپ كەلگەن تىللارنى تۇتقۇزۇپ، ئۇلارنى ئەسۋاب — جابدۇق، خىزمەتكار، ھارۋا ۋە لازىملىقلارنى ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇدى. تا بىر ھەپتىگىچە تەييارلىقنى پۈتتۈرۈپ، كېچىلەپ يولغا راۋان بولدى.

ئىنىكئانا كەتكەندىن كېيىن، مەلىكە يەنە ھۆكۈمالار پۈتۈپ قالدۇرغان نامىنى ئوقۇپ مۇتالىئە قىلىپ بىلدىكى، ھۆكۈمالار پادىشاھ تىلىدىن مۇنداق يازغاندى:

— ئەي قىزىم، ئۇشبۇ دۇنيا ۋە خەزىنىلەرنى ساڭا قالدۇردۇم. ئۈمىدىم شۇكى، بۇ بۇلاقنىڭ

بولغاندىن كېيىن، خاس كېنىزەكلىرى بىلەن گاهىدا مەجلىس قۇرۇپ بەزمە تۈزسە، گاهىدا ئەرەنچە ياسىنىپ ئات مىنىپ شىكارغا چىقاتتى. مەلىكە بىر كۈنى شىكار قىلىۋېتىپ كەردان شاھنىڭ نۆكەرلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. نۆكەرلەر ئاپىرىنلار ئېيتىشىپ، ھەيرانلىق ئىلكىدە سوراشتىكى:

— ئىسمىڭىز نېمە؟ قايسى گۈلشەندىن پەرۋاز قىلىپ كەلدىڭىز؟

مەلىكە تەكەللۇپ بىلەن سۆز ياساپ: — پالانى پادىشاھنىڭ جىگەر پارسىدۇرمەن.

ئېتىم شاھزادە مۇنەۋۋەر. ئاتامدىن رۇخسەت ئېلىپ ئۆز يېقىنلىرىم بىلەن شىكار تاماشاسىغا چىققاندىم، تەقدىر - قىسمەت بىلەن بىر بۇلاقنىڭ بېشىدا قونۇپ قالدىم. ئۇ بۇلاق مېنىڭ تەبىئىتىمگە تولمۇ ماس كەلگەچ، ئاتامدىن جاۋاب ئېلىپ، ئۇ يەرگە شەھەر بىنا قىلدىم. ئۇ شەھەرگە «ھۈسنئاباد» دەپ نام قويدۇم. بىر ئاي بۇ يەردە، بىر ئاي ئاتامنىڭ ئالدىدا تۇرىمەن، — دەپ جاۋاب بەردى.

مەلىكە ئۇ نۆكەرلەرنى بىرنى قالدۇرماي تەكلىپ قىلىپ، مېھمانخانغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇلارغا بىر كېچە - كۈندۈز زىياپەت بەردى. ھەممىسىگە چىرايلىق لىباس، ئىسىل ئات ۋە خەج - خىراجەت ئىنئام قىلىپ ئۇزاتتى. نۆكەرلەر تا شەھەرگە يەتكۈچە مەلىكىنى مەدھىيەلەپ كەلدى.

ئەمدى گەپنى نۆكەرلەردىن ئىشتىڭ: نۆكەرلەر يولدا مەسلىھەتلىشىپ: «بۇ ۋەقەلەرنى كەردان شاھقا مەلۇم قىلايلى. بولمىسا، كەردان شاھ ئۆزى ئاڭلاپ قالسا، بىزگە ئاھانەت بولىدۇ» دېيىشىپ تارتۇقلانغان لىباس ۋە ئاتلارنى ئېلىپ، دۇئايسالام بىلەن شاھقا كۆرۈنۈش قىلدى. كەردان شاھ نۆكەرلەرنىڭ رەڭگىرۈپ، تەقى - تۇرقىنىڭ ئۆزگىچە بولۇپ

يېنىغا بىر شەھەر بىنا بەرپا قىلغىسەن؛ مېھمانخانا ۋە سارايلار سېلىپ، بۇ دۇنيادىن ئېھسانلار ياغدۇرغىسەن. تا سېنىڭ بەرىكەت ۋە ئېھسانلىرىڭدىن ئاللاتائالا بىز پېقىرلارغا سائادەت ۋە كارامەتلەر ئىلتىپات قىلغاي. ئامىن، يارەببىل - ئالەمىن! ①

مەلىكە كۆڭلىدە: «ئۇ كاتتا مەرتىۋىلىك شاھنىڭ دىلى روشەن ھۆكۈملىرىغا ئېيتقىنىدىنمۇ زىيادە خەيرلىك ئىشلارنى قىلغىمەن، ئىنشائاللا!» دەپ نىيەت قىلىپ ئولتۇرغانىدى، ئىنىكئانا نۇرغۇن ئادەم ۋە ھەشەمەتلەر بىلەن يېتىپ كەلدى، مەلىكە بىلەن ساق - سالامەت كۆرۈشتى، تەڭرىگە شۈكۈرلەر ئېيتتى. مەلىكە بۇ ئادەملەرنى كۆرۈپ تولمۇ خۇرسەن بولدى. ئىنىكئانىڭ بىر ئوغلىنى ئىش بېشى قىلىپ: «يەنە غۇلام ۋە ئۈستىلاردىن ئېلىپ كەلگىن» دەپ شەھەرگە ماڭدۇردى. يەنە بىرىنى ئىنىكئانا ئېلىپ كەلگەن ئادەملەرگە ئىش بېشى قىلىپ، ئاۋۋال خەزىنىنىڭ ئەتراپىنى ئايلاندۇرۇپ تام سوقۇشقا بۇيرۇدى.

ئەلقىسسە، بىر يىل مۇددەت ئىچىدە بۇ يەردە بىر شەھەر بىنا قىلىندى. يۈزدىن ئارتۇق مېھمانخانا، رەڭگارەڭ زىننەتلەنگەن سارايلار، باغلار، بوستانلىقلار بەرپا بولدى. تەييار بولغان ئۆيلەرگە ھەر جايدىن كەلگەن بىچارە - مىسكىنلەرنى ئولتۇرغۇزدى. ھەممىسىگە لىباس ۋە خەج - خىراج بېرىپ، ھال - كۈنىنى باياشات قىلدى. خاس خىزمەتچىلەرنى تەربىيەلەپ ھەر تەرەپكە ئەۋەتتى. ئالاھىزەل، ئازغىنا ۋاقىت ئىچىدە شەھەرگە ئادەم، سارايلارغا مال، مېھمانخانلارغا مېھمان تولدى. بۇ ئىشلارغا نەچچە ئىش بېشى تەيىنلەندى. مېھمانخانلارغا خىزمەتچى قويۇلدى. غېرىب، مۇساپىرلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدىغانغا خادىملار ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مەلىكە بۇ ئىشلاردىن پارىغ

① تىلىكىمنى ئىجابەت قىل، ئەي پۈتۈن ئالەمنى پەرۋىش قىلغۇچى ئاللا.

قالغانلىقىنى كۆرۈپ: — ئەي يىگىتلەر، ئات ۋە لىباسلىرىڭلارغا مۇبارەك بولسۇن! بۇ نېسىۋىلەر سىزلەرگە قايىقتىن مۇناسىپ بولدى؟ — دەپ سورىدى.

نۆكەرلەر جاۋاب بېرىپ: — ئەي شاھى جاھانپەرۋەر، بىزلەر، ئەزىرايى، شىكار قىلىپ پالانى تاغ ئېتىكىگە بارغاندۇق. پالانى كۈنى تەسادىپەن پەرى سۈپەت بىر شاھزادىگە يولۇقۇپ قالدۇق. بۇ ئەسىردە — بۇ ئالەمدە ئۇ شاھزادە ھۆسن — جامالدا تەڭداشسىز بولۇپلا قالماي، گۈزەل خۇيلۇق، شېرىن سۆزلۈك ئىكەن. جاھانغا ئۇنىڭدەك يىگىتتىن يەنە بىرى تۆرەلىمگەي! بىلىمدۇق، ئۇ شاھزادىنىڭ ئەسلى — نەسلى قايسى شاھپەرگە ئۇلىشىدىكەن؟! جاھاندىكى ئانىلاردىن مۇنداق ئوغۇل يەنە تۇغۇلماس! — دېيىشىپ، ئاغزى — ئاغزىغا تېگىشمەي تەرىپ — تەۋسىپ قىلىشتى. بۇلارنىڭ مەدھىيە سۆزلىرى تۈگەيدىغاندەك ئەمەس ئىدى. كەردان شاھنىڭ كۆڭلىگە غايىبانە ئوت تۇتاشتى، ئۇ شاھزادىنى بىر كۆرمەككە ئىنتىزار بولدى.

كەردان شاھ:

— شەھەر خەلقىگە مەلۇم قىلىڭلار. ھەر كىمنىڭ شىكار ئارزۇسى بولسا، پالانى تاغ ئېتىكىگە قەدەم يەتكۈزگەي! — دەپ پەرمان چۈشۈردى. ئاندىن ۋەزىرلىرىگە ئەمىر — لەشكەرلەرنى ئېلىپ بېرىپ، شۇ جايغا شاھانە بارگاھ تىكىشنى بۇيرۇدى. ئەمدى گەپنى شاھنىڭ شىكار تاماشاسىدىن ئىشتىڭ: شىكار ئارزۇسىدا بولغانلارنىڭ ھەممىسى ئۇ سەھراغا يىغىلدى. بىر كۈنى كەردان شاھمۇ خۇشاللىق ئىزدىگۈچى ئىقبال ئىگىلىرى بىلەن بىللە شىكار قىلىپ بېرىپ — چارچاپ، ئۆز دۆلەتخانىسىغا قايتىپ ئاسايىش تاپتى. ئۆتكەن قېتىم شىكارغا كەلگەن نۆكەرلەردىن بىرى يوشۇرۇنچە ھۈسنئابادقا بېرىپ مەلىكىگە خەۋەر

بەردى. مەلىكە دەرھال ئۆزى قولى بىلەن سوۋغا — سالاملارنى ھازىرلاپ، داستىخان راسلاپ شاھ بارگاھىغا يەتكۈزدى. مەلىكىنىڭ خىزمەتكارلىرى سوۋغا — تارتۇقلارنى كەردان شاھنىڭ نەزىرىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، دۇئا قىلىشىپ قايتىشتى. مەلىكە شاھزادە مۇنەۋۋەر قىياپىتىدە ياسى — نىپ — تارتىنىپ، بىرنەچچە خاس خادىمى بىلەن شىكار قىلىپ كەردان شاھ بارگاھىغا يېقىن جايغا يەتتى. ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتۈپ تۇرغان نۆكەر — لەر دەرھال كەردان شاھقا خەۋەر يەتكۈزۈشتى. شاھ مەلىكىنىڭ ئىستىقبالىغا كاتتىلاردىن نەچ — چىنى ئەۋەتىپ، ئۇنى ئېلىپ كېلىپ بارگاھىغا چۈشۈردى. شاھ مەلىكىگە ئۆز يېنىدىن ئورۇن بەردى. دۇئا ۋە پاتىھەدىن كېيىن كۆردىكى، نۆ — كەرلىرى ئەقلى يەتكىنچە مەلىكىنىڭ تەرىپ — تەۋسىپىنى قىلىشىۋېتىپتۇ.

كەردان شاھنىڭ دىلىدا يەنە ئوت يېنىشقا باشلىدى. ئۇ كۆڭلىدە: «ئەي پەرۋەردىگارم، ماڭمۇ مۇشۇ يىگىتتەك بىر پەرزەنت ئاتا قىلغان بولساڭ، ئۇ كۆزۈمگە نۇر، بېلىمگە قۇۋۋەت بولسا!...» دەپ تەڭرىگە ئىلتىجا قىلاتتى.

دەرھەقىقەت، مەلىكە ھۆسن — لاتاپەت، ئەدەپ — ئەخلاق ۋە گەپ — سۆزدە دەۋرنىڭ يېگانىسى ئىدى. بۇ دەۋردە ئۇنىڭ بىلەن تەڭلەشكۈدەك يەنە بىر دانىشمەن تېخى ۋۇجۇدقا كەلمىگەنىدى.

ئەلقىسسە، كەردان شاھ ئۆز قەدرىگە لايىق ئىنئاملار، زىياپەتلەرنى ھەقدادىغا يەتكۈزدى. مەلىكىنىڭ ئەسلى — نەسەبىنى سوراپ، ئۇنىڭغا زىيادە مېھرىبانلىق كۆرسەتتى. دۆلەت كاتتىلىرىنى گۇۋاھچى قىلىپ ئۇنىڭ بىلەن ئاتا — بالا بولۇشتى. شاھزادە مۇنەۋۋەرمۇ شاھ ھۈزۈرىدىكىلەرنى شاھت قىلىپ، كەردان شاھنى «ئاتام» دەپ ئۆز رازىلىقىنى بىلدۈردى. ھەممىگە سەرىپاي ئىنئام قىلىپ، ئۇلاردىن ئاتا — بالىلىق ھۆرمىتى ئۈچۈن دۇئا ئالدى. سۆھبەت ئاخىرلىشىپ ئىجازەت ۋاقتى يەتتى. شاھزادە

مۇنەۋۋەر ئەدەپ بىلەن: — ئەي ئاتا، ئەتە تاڭ يورۇشى بىلەن پېقىرنىڭ مەنزىلىگە قەدەملىرىنى يەتكۈزگەيلا. مەنمۇ بىر كۈن بىئارمان خىزمەتلىرىدە بولۇۋالسام، — دەپ شاھتىن ئىجازەت ئالدى. مەلىكىنى شاھ ئۆزى ئاتقا مىندۈرۈپ قويدى. مەلىكە ئۆز جايىغا كېلىپ چۈشتى ۋە دەرھال زىياپەتنىڭ تەييارلىقىغا تۇتۇندى. بۇ كېچە ئۆتۈپ تاڭ ئاتتى. مەلىكە ھۈسنئابادتىكى ھەممە ئادەمنى يىغدۇرۇپ، زىياپەت تەييارلىقىنى پۈتكۈزدى. ئارقىدىن ھەممەيلەن، بەللىرىگە خىزمەت كەمىرىنى باغلاپ، كەردان شاھنىڭ يولىغا كۆز تىكىپ تۇرۇشتى. ئەمدى ئىككى كەلىمە سۆزنى كەردان شاھتىن ئىشتىڭ:

ئەزىرايى، كەردان شاھ مېھمان بولۇش ئۈچۈن نۆكەرلىرى بىلەن ئاتلىنىپ، سەھرالارنى تاماشا قىلىپ كېلىۋاتاتتى. مەلىكىنىڭ تەيىنلىگەن كۆز — قۇلاقلىرى ئۇنىڭغا خەۋەر بېرىشتى. مەلىكە مەردانە لىباسلارنى كىيىپ، پۈتكۈل ھۈسنئاباد خەلقى بىلەن بىللە پىيادە يۈرۈپ كەردان شاھنىڭ ئىستىقبالىغا چىقتى. تا يېرىم فەرسەخ^① يەرگىچە پاياندازلار سالىدى. غۇلاملار تاۋاق — تاۋاق ئالتۇن — كۈمۈشلەرنى چاققۇ قىلىشتى.

ئەلقسىسە، مەلىكە كەردان شاھنى ئەنە شۇنداق سەلتەنەتلەر ئىچىدە ئالتۇن قەسىرگە چۈشۈردى. سىپاھلىرىغا مۇۋاپىق جاي تەيىنلەپ، تا ئۈچ كېچە — كۈندۈزگىچە شۇنداق كاتتا زىياپەت بەردىكى، شۇ چاغقىچە ھېچكىم بىراۋغا بۇ قەدەر كاتتا ساھىبدارلىق قىلىپ باققان ئەمەس. شۇنداق قىلىپ، كەردان شاھنىڭ قايتىدىغان ۋاقتى توشۇپ قالدى. مەلىكە شاھقا توققۇز خىل سەرپايىدىن بوغچا ھازىرلاپ، لەئىل — ياقۇت، ئۈنچە — مەرۋايىتلار بىلەن قوشۇپ سوۋغا قىلدى.

كەردان شاھ ئۆمرىدە مۇنداق خۇشال بولغان ئەمەس ئىدى. مەلىكە يەنە شاھنىڭ نۆكەرلىرىگە ئەمەللىرىگە مۇناسىپ ئىنئاملار بەردى. ئەلقسىسە، مەلىكە كەردان شاھنى شۇ قەدەر داغدۇغا بىلەن ئۇزاتتى. كەردان شاھ بۇ ئوغۇلنىڭ بۇ قەدەر دانىشمەن ۋە مەردلىكىگە توختىماي ئاپىرىن ۋە بارىكالا ئېيتىپ، سانادىن تىلىنى توختاتمايتتى. نۆكەرلەر بولسا، جان — جېنىدىن شاھزادىگە دۇئا قىلىشاتتى.

ئۇلار تا شەھەرگە يەتتى. ئۈچ كۈندىن كېيىن كەردان شاھ ئەمىر قىلىپ بىر نامە پۈتكۈزۈپ پېچەتلىگەندىن كېيىن، ئۇنى بىرنەچچە خاس خادىمغا تاپشۇرۇپ: — سىلەر دەرھال بېرىپ، ئوغلۇم شاھزادە مۇنەۋۋەرنى ئېلىپ كېلىڭلار! — دەپ پەرمان قىلدى.

ئەلقسىسە، كەردان شاھ ئەۋەتكەن نامىنى خاس خادىملار مەلىكىگە يەتكۈزدى. مەلىكە خاس خادىملارنى ئەلچىخانغا چۈشۈرۈپ، شەرىپىگە زىياپەتلەر بەردى. شاھ ئەۋەتكەن نامىنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

«ئەي ئوغلۇم مۇنەۋۋەر شاھ، نامە يەتكەن ھامان بۇ قېرى ئاتاڭنىڭ كۆزلىرىنى قەدىمىڭنىڭ تۇپرىقى بىلەن روشەن قىلغايىسەن!» شاھ نامە ئارقىلىق ئىنتىزارلىقىنى بىلدۈرگەندى.

شۇ كېچە ئۆتۈپ تاڭ ئېتىشى بىلەن تەڭ مەلىكە ياسىنىپ — تارىنىپ، يۈزگە يېقىن مەھرەمنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ، ئەلچىلەر بىلەن شەھەرگە قاراپ يول ئالدى. ئۇلار كۈلكە — چاقچاقلار ئىچىدە شەھەرگە يەتتى. شاھنىڭ كۆز — قۇلاقلىرى دەرھال: «شاھزادە مۇنەۋۋەر پالانى يەرگە كەلدى» دەپ شاھقا خەۋەر يەتكۈزۈشتى. شاھ كاتتىلاردىن نەچچىنى ئىستىقبالىغا

① نەخسەن 3.12 كىلومېتىر.

نۇرى، ئىمارەت سېلىشقا لايىق بىر جايىنى تاللا، — دېدى.

شاھزادە دۇئالار قىلىپ:

— ئەي بۈيۈك شاھىم، شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ھويلىنى كۆرگەندىم. دەرۋازىسى پېچەتلىنىپ، قۇلۇپلىنىپتۇ. شۇ ھويلىنىڭ گۇناھىدىن ئۆتكەن بولسىلا، بەندىلىرىگە مېھرىبانلىق كۆرسەتكەن بولاتتىلا، — دېدى. شاھ يۈرەك — باغرىدىن چىقىرىپ دەردلىك بىر ئاھ تارتتى ۋە:

— ئەي كۆزۈمنىڭ نۇرى، ئەگەر سەندىن ئۆزگە ھەركىم بۇ سۆزنى ئاغزىدىن چىقارغان بولسا، تىلىنى سۇغۇرۇپ ئالار ئىدىم. ھالا سەندىن بۆلەك مېھرىبانىم يوقتۇر. ئۇ ھويلىنىڭ گۇناھىدىن ئۆتتۈم، — دېدى ۋە، — بېرىپ ئىشىكلەرنى ئېچىپ ھويلا — ھۇجرىلارنى سۈپۈرۈپ — تازىلاپ، ئۆيلەرگە زىلچە — پالاسلارنى سېلىپ، كېرەكلىك نەرسىلەرنى ھازىرلاڭلار! — دەپ يۈزچە ئادەمنى ئەۋەتتى. شۇ كۈنى خاجە بەرزۇخنىڭ ھويلىسى يەنە بېزىلىپ تۈزەشتۈرۈلدى. ئۇ كېچە ئۆتكەندىن كېيىن، مەلىكە شاھتىن ئىجازەت ئېلىپ ئۆز ئۆيىگە كەلدى ۋە خۇدايىتائالاغا ھەمدۇسانالار ئېيتتى پېقىر — مىسكىنلەرگە كۆپ خەير — ئېھسانلار قىلدى. ئالاھزەل، بىر ھەپتە ئۆز ئۆيىدە تۇرسا، بىر ھەپتە ھۈسنىئابادقا بېرىپ كۆڭلىنى خۇشال قىلاتتى.

ئەمدى گەپنى پىرى رەۋشەن زەمىر بىلەن يەنە مەلىكىدىن ئىشتىك:

بىر كۈنى شاھزادە مۇنەۋۋەر تەۋازۇ بىلەن گويىا بىرەر ئەرزى باردەك قىياپەتتە قولىنى قوۋۇشتۇرۇپ تۇرغانىدى. شاھ بۇنى كۆرۈپ:

— ئەي كۆزۈمنىڭ نۇرى، نېمە مۇددىئايىڭ بار؟ تۇرقۇڭدىن قارىغاندا بىرەر گېپىڭ باردەك قىلىدۇ. قېنى بايان قىلغىن! — دېدى.

شاھزادە مۇنەۋۋەر:

— ئەي ئاتا، پىر — ئۇستازلىرى — پىرى

چىقىرىپ، ئۇلارنى چەكسىز ئىززەت — ھۆرمەت بىلەن شەھەرگە ئېلىپ كىردى. ھەركىم مەلىكىنى كۆرسە، ئۇنىڭغا ئىختىيارسىز ئاشىق ۋە شەيدا بولاتتى.

مەلىكە تاكى ئۆز ئۆيىگە يەتتى. كۆردىكى، دەرۋازا پېچەتلىنىپتۇ. دەرۋازىنىڭ ئۈچ — تۆت يېرىگە قۇلۇپ سېلىنىپتۇ. مەلىكە ئاھ تارتىپ، كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ ئۆتۈپ كەتتى. شۇ تەرىقىدە شاھ دەرگاھىغا يەتتى. كەردان شاھ شاھزادە مۇنەۋۋەرنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز تەختتىن چۈشتى. شاھزادىنى قۇچاقلاپ ئوڭ يېنىغا — ۋەزىرلەردىن يۇقىرى جايغا ئولتۇرغۇزدى. زىياپەتلەر قىيامغا يەتتى. دۇئايى پاتىھەدىن كېيىن شاھ «شاھزادە» نى قولىدىن تۇتۇپ خاس خانىسىغا ئېلىپ كىردى. ئوردا خاتۇنلىرى، شاھنىڭ قىزلىرى، مەزلۇمە، كېنىزەكلەر ھېسابسىز چاقچۇلار چاچتى. «شاھزادە» ئۇلار بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولۇپ خېلى ۋاقىتنى ئۆتكۈزدى. ئاندىن دۆلەتمەن سودىگەر — بايلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ، ئۇلارنىڭمۇ كۆزلىرىنى يورۇق قىلدى.

ئەلقىسسە، مەلىكە ئۈچ كۈنگىچە مۇشۇ تەرىقىدە يۈرۈپ، ئاندىن ئەدەپ بىلەن:

— ئەمدى ھۈسنىئابادقا قايتاي. بۇنىڭدىن كېيىن ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم كېلىمەن، — دەپ رۇخسەت سورىدى. شاھ خۇشاللىق بىلەن رۇخسەت بەردى. مەلىكە ئاتقا مىنىپ ھۈسنىئابادقا قاراپ يول ئالدى. ئۆز تۇرالغۇسىغا بېرىپ راھەت تاپتى. بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن يەنە شەھەرگە كېلىپ، كەردان شاھ ھۇزۇرىدا ئارام ئالدى.

ئەلقىسسە، مەلىكە شۇ تەرتىپتە بىر — ئىككى قېتىم كېلىپ كەتتى. ئۈچىنچى قېتىم كەلگەندە شاھ:

— ياخشى يەردىن بىرىگە ھويلا — جاي راسلاپ بېرەي. ناۋادا ئۆيلىنىشنى خالىساڭ، كاتتا يەردىن ئۆيلەندۈرۈپ قويماي، ئەي كۆزۈمنىڭ

كەلدى. ئەرەنچە لىباسلار بىلەن ياسانغان مەلىكە قۇر بېشىنىڭ ئالدىغا چىقىپ، دۇئا ۋە پاتىھەدىن كېيىن دېدىكى:

— ئەي كېچىلەرنىڭ سەردارى ۋە پاسىبانى، بىلەمسىز، بۇ ئوغرىلار ھە دېگەندە شەھەرنى خاراب قىلىشىپ يۈرۈيدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى نېمىكىن؟ قۇر بېشى يىغلاپ، كۆپتىن — كۆپ دەرد ئېيتىپ:

— ئەي شاھزادە، بۇ ئوغرىلارنىڭ سەۋەبىدىن يۈرەك — باغرىم قانغا تولدى. نېمە قىلارمىنى ھېچ بىلەلمىدىم، — دېدى. مەلىكە:

— ئەي قۇر بېشى، ۋاقت — سائىتى يەتتى. غەم يېمىگىن. ئىنشائاللا تائالا، بۇ ئوغرىلار پات پۇرسەتتە قولغا چۈشكۈسىدۇر! — دەپ ئۇنىڭغا تەسەللى بەردى. ئاندىن:

— قانچىلىك مىرشەپلىرىڭ بار؟ — دەپ سورىدى. قۇر بېشى:

— ئىككى يۈز، — دەپ جاۋاب بەردى. مەلىكە:

— يەنە ئىككى يۈز پالۋان تېپىپ، ئادىمىڭنى تۆت يۈزگە يەتكۈز. ھەممىسىنى قورال — ياراغ بىلەن جابدۇغىن. تا ھەربىرىدە بىر كىشىنى بەند قىلغۇدەك ئارقانمۇ بولسۇن. كېچىلەپ كېلىپ ھويلىدا يوشۇرۇنۇپ ئولتۇرۇڭلار. ئوغرىلار تۆت يۈز كىشىدۇر. ئۇلار مال — بىساتنى ئېلىپ بولغۇچە ئۈن چىقارماي جىم تۇرۇڭلار. قاچانكى، ئۇلار مال — بىساتنى دۈمبىلىرىگە ئارتىپ ماڭسا، شۇ چاغدا ئۇلارغا بىراقلا ھۇجۇم قىلىپ، ھەربىرىڭلار بىردىن ئادەمنى باغلاپ بەند قىلىڭلار. تا مەن بېرىپ شاھقا خەۋەر يەتكۈزگۈچە ئوغرىلارنىڭ دۈمبىسىدىكى ماللارنى ھەرگىز يەشمەڭلار. شاھ ئەمرى يەتكەن ھامان ئۇلارنى شۇ ھالەتتە شاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بارغايىسىلەر، — دېدى. ئۇلارغا يەنە بىرمۇنچە تەلىم بېرىپ، ئىنئاملار ھەدىيە قىلىپ ئۆزىتىپ قويدى.

قۇر بېشى مەلىكىنىڭ دېگەنلىرى بويىچە ھازىرلىق كۆرۈپ تەق بولۇپ تۇردى. (داۋامى بار)

رەۋشەن زەمىرگە بىر زىياپەت بېرىپ، دۇئاسىنى ئېلىۋالسام، دەپ ئويلاۋاتىمەن. ئىجازەت بولارمىكىن؟ — دېدى.

شاھ ئۇنىڭ تەلىپىگە خۇشاللىق بىلەن ماقۇل بولدى. مەلىكە بۇنىڭدىن خۇرسەن بولۇپ، شۇئان ئۆيىگە بېرىپ، شۇ قەدەر ھازىرلىقلار قىلدىكى، بۇرۇنقىدىن نەچچە ھەسسە ئاشۇرۇۋەتتى. ئەزىزىي، شەيخنى تەكلىپ قىلىش ئۈچۈن ساراي خوجىسىنى ئەۋەتتى. ئۇ بېرىپ شەيخنى زىياپەتتىن خەۋەردار قىلدى. شەيخ ئەتە كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۇنىڭ قايتىشىغا ئىجازەت بەردى. ساراي خوجىسى قايتىپ كېلىپ مەلىكىگە مەلۇم قىلدى. مەلىكە تۆت يۈز ئادەمگە لايىق زىياپەت ھازىرلىقىنى راسلىتىپ، ھەممىنى تەخ قىلىپ قويدى. ئۇ كېچە ئۆتۈپ تاڭ يورۇدى. چاشگاھ ۋاقتى بىلەن ئەتراپتا داغدۇغا پەيدا بولدى. قارىغۇدەك بولسا، شەيخ — پىرى رەۋشەن زەمىر ئادىتى بويىچە ھەربىر قەدىمدە ئالتۇن خىش ۋە كۈمۈش خىشلارنى بېسىپ كېلىۋېتىپتۇ. خادىملار دەرھال ئالدىغا چىقىپ شەيخنى ۋە ئۇنىڭ تۆت يۈز مۇرىتىنى باشلاپ مېھمانخانىلارغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇلار ئەتراپقا نەزەر سېلىپ مال — بىسات، ھازىرلىقلارنىڭ ئىلگىرىكىدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئوغرى تىللىرى بىلەن: «بۇ مال — بىساتلارمۇ پات ئارىدا بىزنىڭ بولغۇسىدۇر» دېيىشەتتى.

ئەلقسە، بىر كېچە — كۈندۈز ئۆتتى. زىكىر — سۆھبەتلەر تامامغا يەتتى. زىياپەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، مەلىكە شەيخنى يەنە ھەددى ھېسابسىز سوۋغا — سالاملارنى ھەدىيە قىلىپ ئۇزاتتى. شەيخ ئۆز خانىسىغا قايتتى. ئارىدىن ئۈچ — تۆت كۈن ئۆتتى.

ئەمدى ئىككى كەلىمە سۆزنى مەلىكە بىلەن شەھەرنىڭ قۇر بېشىدىن ئىشتىڭ:

مەلىكە يېرىم كېچىدە يوشۇرۇنچە كىشى ئەۋەتىپ شەھەرنىڭ قۇر بېشىنى چاقىرتىپ

(نەشرگە تەييارلىغۇچى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا، دوتسېنت)

توپلىغۇچىلاردىن: يۈمۈرلۈق، ھەجۋى شېئىرلىرى بىلەن ئەلگە تونۇلغان شائىر نياز باقى 1896 - يىلى غۇلجا ناھىيىسىنىڭ ھېدىلىيۈزى يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ياش ۋاقتىدا غۇلجىدىكى بەيتۇللا مەدرىسىدە ئىلىم تەھسىل قىلغان ۋە ئوقۇشنى تاماملىغاندىن كېيىن، ئۆز يېزىسىدا بالا ئوقۇتقان. ئۇنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن غۇربەتچىلىكتە ئۆتكەن، شۇنداقتىمۇ ئۇ ئىلىم تەھسىل قىلىش، تارىخ ئۆگىنىش ۋە يېزىشتىن توختىمىغان. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلا - بى» دا تۆھمەت بىلەن قارىلىنىپ، يېزىپ توپلىغان شېئىرلىرى، ئەدەبىي - تارىخىي قولىزمىلىرى كۆيدۈرۈۋېتىلگەن. ئۇ 1972 - يىلى 2 - فېۋرال ئۆز يېزىسىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

شائىرنىڭ مەسخىرىلىك كۈلكە قوزغىدىغان يۈمۈرلۈق، ھەجۋى شېئىر - قوشاقلىرى تا ھازىرغىچە خەلق ئارىسىدا يادلىنىپ، كىشىلەرگە ئېستېتىك زوق بېرىپ كەلمەكتە.

بىز ئۇنىڭ خەلق ئارىسىدا ساقلانغان ئەسەرلىرىدىن بىر قىسمىنى تاللاپ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھۇزۇرىغا سۈندۈق.

* * *

ئاخۇنۇم

ئەتىياز پەسلىنىڭ تازا سېرىق تال مەزگىلى ئىكەن. شەھەردىن چىققان بىر موللا بامدات نامىزىدىن كېيىن، مەسچىت ئەھلىگە ئېغىزىدىن كۆپۈك چاچرىتىپ خېلى ئۇزاق ۋەزخانلىق قىپتۇ. ئۇ پانىي ئا - لەمدىكى ساۋابلىق ئىشلار ھەققىدە سۆزلەپ كېلىپ، ئاخىردا جامائەتتىن ئۆزىگە سەدىقە تىلەپ قولىنى دۇئاغا كۆتۈرۈپ:

— قېنى، ئاللاننىڭ مېنىڭدەك مۇساپىر، يار - يۆلەكسىز بىر قولىغا شاپائەت ۋە ساخاۋەت قولۇڭلارنى ئېچىڭلار! — دەپتۇ.

جامائەت سۈكۈتكە چۆكۈپتۇ. شۇ چاغدا نياز باقى ئورنىدىن تۇرۇپ:

ئات - ئۇلاغا يېتىشىمىدى چۆپ ھەم سامان.
 باھار يېتىپ كەلگەن بىلەن قار كەتمىدى.
 تېخىچىلىك تۈگىمىدى جۈت - شىۋىرغان.
 يەنە ئون كۈن مۇشۇنداقلا كېتىۋەرسە،
 زاغرىمىزمۇ ئۆكسۈپ قالار، قىلما گۇمان.
 كانايغا يوق، سۇناي ئۈچۈن نەدىكىنى؟
 مۇشۇ كۈندە بىزگە زىندان كەڭرى جاھان.
 ئەي ئاخۇنۇم، سېخىي بولساڭ، بىزگە بېرىپ،
 كېتىۋەرسەڭ بولامدىكىن شەھەر تامان!
 يوقسۇللاردىن تەمە قىلما ئەتىيازدا،
 ئاقىل بولساڭ، يوق گەپنى قوي، بولما نادان!
 دېھقان دېگەن قويدىن ياۋاش، بولسۇن ئامان،
 مۇشۇ كۈندە پۇل سورىغىنىڭ بولدى يامان!

«ئەي ئاخۇنۇم، تەپسىر قىلىپ، بىكار ياتما،
 قۇرئان دېگەن ئۇلۇغ نەرسە، پۇلغا ساتما!
 نەپسى شەيتان قاپقىنىدىن بولغىن يىراق،
 نەپسانىيەت چۆللىرىگە كىرىپ چاپما!
 جامائەتنىڭ كۆپچىلىكى نامرات - گاداي،
 بىلىپ تۇرۇپ پۇل بېرىشكە بىزنى چاتما!
 «خەير قىلساڭ جەننىتى سەن، قىلالمىساڭ
 دوزىخى!» دەپ سورىقىڭغا بىزنى تارتما!
 توققۇزى تەل باي، شاڭيۇلار ئېھسان قىلار،
 دۇئا قىلىپ ئۇلار ئۈچۈن چاپان ياپما!
 پۇل بولسىلا بېرەر ئىدۇق، يانچۇق قۇرۇق،
 بۇ گېپىمگە بىر پەتۋا ئىزدەپ تاپما!
 تۈگىمىدى ھازىرغىچە سوغ - قەھرىتان،

دېگەنكىن، ھېلىقى موللا ئېغىز ئاچالماي تۇرۇپ قاپتۇ. جامائەت مەسخىرىلىك كۈلۈشكىنىچە مەسچىت-
 تىن چىقىپ كېتىپتۇ.

ئۆي ئىجارە ئېلىش

نىياز باقى ھېدىلىۋىزىگە دەسلەپ كۆچۈپ كەلگەندە، ئىمامنىڭ ئۆيىنى ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇرۇپتۇ.
 بىراق، بۇ ئۆي بورا، قومۇش، ياغاچلىرى سېسىپ، ئۆرۈلۈپ چۈشەي دەپ قالغان پاكار، زەي ئۆي بولغاچ-
 قا، كېچىچە ئۆيىنىڭ ئۈيەر - بۇ يېرىدىن شىرىلداپ توپا قۇيۇلۇپ چىقىپتۇ. ئۆي ئۆگزىسىنىڭ ئۆرۈلۈپ
 چۈشۈشىدىن ئەنسىرىگەن نىياز باقى ئەتىسى ئەتىگەندىلا ئىمامنىڭ ئالدىغا كىرىپ، سالام - سەھەت قى-
 لمىشقا ئىدىن كېيىن:

— تەقسىر، ئۆيلىرىدىن ئەنسىرەپ كېچىچە كىرىپكە قاقماي چىقتىم. نېمىشقا دەپسە، ئۆيىنىڭ
 ۋاسا - جەگىلىرى غاراسلاپ، توپا تۆكۈلۈپ چىقتى، — دېگەنكىن، ئىمام بۇ گەپنى چاقچاققا ئايلاند-
 دۇرۇپ:

— ئۆيۈم كونا بولسىمۇ، ئەنسىرەش ھاجەتسىز. بۇ ئۆي ناھايىتى «تەقۋادار»، ئۇ كېچىچە تەڭرىگە زى-
 كىر قىلىپ چىقىدۇ، — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان نىياز باقى ئۇنىڭ گېپىگە قارىتا:

— ئۇ ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ زىكىر قىلىۋەرسىغۇ مەيلى ئىدى، بىراق ئۈستىمىزگە سەجدە قىلىۋەت-
 سە، يا دوزاخقا، يا جەننەتكە كىرەلمەي ئارىلىقتا قېلىشتىن قورقۇۋاتمەن، — دەپتۇ ۋە مۇنۇ قوشاقنى
 توقۇپتۇ:

«ئۆيىڭىزگە كۆچۈپ كەلدىم،
ئىجارىگە قوي بېرىپ.
كونا يۇرتتىن ئايرىلدىم،
خوشلىشىشقا توي بېرىپ.

ئەي ئاخۇنۇم، ئۆيلىرى
ئۇزۇن ياشاپ قېرىپتۇ.
(زىكىر، قىلىپ خۇداغا،
مۈكچىيىپتۇ، ھېرىپتۇ.

ياغاچ، بورا، قومۇشى
ئۇخلىيالىمىدى ھەسرەپ.
ياتالىمىدى شۇڭلاشقا،
بالا - چاقام ئەنسىرەپ.

پاكار ئىكەن تامللىرى،

خۇددى ساستەك نەم ئىكەن.
تۈرۈۋەرسەك مۇشۇنداق،
ئۆتەر كۈنۈم غەم ئىكەن.

قايتا ياساپ بەرسىلە،
قەسەم قىلاي تۇرماققا.
ئاندىن ئوبدان تويغۇزاي
گۆشنان، پولۇ، قۇيماققا.

ئەي ئاخۇنۇم، ئويلشىپ،
قۇتقۇزسىلا غېمىمدىن.
قالماي يەنە ئايرىلىپ،
كونا ئۆيدە جېنىمدىن!
قانچە كەتسە ياساشقا،
ياردەم قىلاي يېنىمدىن!»

شۇنىڭ بىلەن قاتتىق خىجالەت بولغان ئىمام نىياز باقى ئولتۇرغان ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىنى ئېچىپ،
تۈزەشتۈرۈپ بېرىپتۇ.

چاقچاق

نىياز باقى دۆڭمازارغا بېرىپ، بىر ئاغىنىسىنىڭ ئۆيىگە چۈشۈپتۇ. ساھىبخانا ئەتىسى
كەچقۇرۇنلۇقى ئۇنى بىر ئولتۇرۇشقا باشلاپ بېرىپتۇ. غىزادىن كېيىن ناخشا - ئۇسسۇل باشلىنىپتۇ.
ئارقىدىن ئۆز ئارا چاقچاققا تۈتۈنۈپتۇ. بىر چاغدا دۆڭمازارنىڭ چاقچاقچىسى ئىمىر دېگەن يىگىت نىياز
باقىنىڭ خۇشچاقچاق، ھازىر جاۋاب شائىر ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئۇنىڭغا چاقچاق قىلغىلى تۈرۈپتۇ.
شۇنىڭ بىلەن ئارىدا چاقچاق باشلىنىپتۇ. بارا - بارا ئىمىر نىياز باقىنىڭ گەپ - سۆزلىرىگە جاۋاب
ياندۇرۇشقا ئىلاجسىز قاپتۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇ يېڭىلىپ قالغانلىقىنى تەن ئالماي، قوپال چاقچاق قىلىشقا
باشلاپتۇ ۋە ئاخىر:

«ئاڭلىغاچقا مەن سېنى چاقچاقچى دەپ،
ساڭا گەپ - سۆز تاشلىدىم بىر سىناي دەپ.
دەسلىپدە سىلىق - سىلىق سۆزلىدىم،
گەپدانلىقنىڭ قانچىلىكىنى بىلەي دەپ.
قايىل قىلساڭ بۇ سورۇندا گەپ بىلەن،
ئەل قاتارى مەنمۇ سېنى سۆيەي دەپ.

گەر سەن قالساڭكى مەندىن يېڭىلىپ،
شۇ ھامان ئۆز مەھەللەڭگە سۈرەي دەپ.
چاغلىقكەنسەن، تۈرسەنغۇ ھەسرەپ،
بولدى قىلغىن، كۆپ جۆيلۈمە كۆرەڭلەپ.
ئۆپكەڭ سېنىڭ بىر تىنىققا زار ئىكەن،
قايسەن مانا ئەتە - ئۆگۈن ئۆلەي دەپ.

تۇپرىقىڭغا چىقاتتىم ئەل قاتارى،
تۇپرىقىڭنىڭ توپىسىغا ھۈرەي دەپ!»

قازا قىلساڭ، بېرىپ قالسام نامازغا،
نىيەت قىلدىم جىنازاڭنى يۆلەي دەپ.

دەپ نىياز باقىنىڭ زىققا كېسىلىنى چىشلەپ تارتىپ، ئۇنىڭغا ئۆلۈم تىلەپتۇ.
ئىمىرنىڭ گەپ - سۆزلىرىنىڭ تاپتىن چىقىپ كەتكەنلىكىنى سەزگەن سورۇن ئەھلى سۈكۈتكە
چۆكۈپ، ئۆي ئىچى خۇددى مازاردەك جىمىپ كېتىپتۇ. كۆپچىلىك نىياز باقىنىڭ جاۋابىنى تەقەززالىق
بىلەن كۈتۈپتۇ.
نىياز باقى بىر چاغدا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئىمىرگە قاراپ كۈلۈپ قويۇپتۇ ۋە ئۇنىڭ بىر كۆزىنىڭ ئە -
لەس ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ:

توقۇمىڭنى ئالدىڭ مانا قارىنىڭغا،
ئېشەك كەبى قوتىنىڭغا چاپاي دەپ.

بىر كۆزۈڭنى قويۇۋېتىپسەن يايلاققا،
كۆنۈپ قالسا بېكىپولاتقا قاتاي دەپ.
بىر كۆزۈڭنى كۆندۈرۈپسەن باغلاققا،
ئوۋغا چىقسام مەرگەن بولۇپ ئاتاي دەپ.

خىيالىمدا ئايلانماقتا بىر نىيەت،
يانپىشىڭدىن كانارىغا ئاساي دەپ.
مەيلى ئالسۇن، يا ئالمسۇن نەق - نېسى،
ئۇچرىغانغا زورلاپ - تېڭىپ ساتاي دەپ.

مەن چاقىرسام نەلەرگىدۇ قارايسەن،
تېزرەك كېتىپ، ئۆز ئۆچكەمنى باقاي دەپ.
قاسساپ بىلەن ناۋايغا تەڭ قاراپلا،
تاش سورايسەن چېگىتىمنى چاقاي دەپ.

كەلگەندىم ئوبدان مېھمان بولاي دەپ،
نىيەتم يوق ئولتۇرۇشنى بۇزاي دەپ.
چۈكۈلدىڭ يېتىم قالغان چۈجىدەك،
قوغلىدىممەن كاتىكىڭگە سولاي دەپ.

«مەن چاقچاقچى ئەمەس ئىدىم، بۇرادەر،
گەپ باشلىدىڭ ئۆزۈڭ مېنى سىناي دەپ.
ئىلاجىم يوق چۈشۈپ قالدىم مەيدانغا،
يېڭىۋالساڭ ساڭا قەنت چاي تۇتاي دەپ.

دەسلىپدە ساڭا مەنمۇ يول قويدۇم،
مېھمان بولغاچ، گەپلىرىڭگە ئۇناي دەپ.
يول قويغانچە ئېشىپ كەتتىڭ ھەددىڭدىن،
بەل باغلىدىم سەندىن بىر گەپ سوراي دەپ.

مەيلى يەڭگىن ياكى يېڭىلىگىن، پەرق يوق،
مەقسەت قىلدىم، شېرىن سۆھبەت قۇراي دەپ.
خىيالىمغا كەلتۈرمىگەن زادىلا،
ساڭا ئوخشاش ئاغزىمنى سەت بۇزاي دەپ.

نەزەر سالسام جىمىپ كەتتى ئولتۇرۇش،
باھا بېرىپ ساڭا (چاپقاق موماي)، دەپ.
سۈكۈت دېمەك - نەپرەت دېمەك، بىلىپ قوي،
گەپ باشلىدىم سېنى بابلاپ ئۇراي دەپ.

دوڭمازاردا نامىڭ ئىكەن ئىمىر قان،
يۈرسەنكەن قانلىرىڭنى چاپاي دەپ،

ئەي بۇرادەر، رەنجىمىگىن سۆزۈمدىن،
ئەيىب دەسلەپ ئۆتۈپ كەتتى ئۆزۈڭدىن.

مەن ئەزەلدىن گەپ بىلمەيتتىم زادىلا،
بۇ گەپلەرنى ئۆگەندىم دەل كۆزۈڭدىن».

دېگەنكەن، سورۇن ئەھلى قىتقاس - چۇقان كۆتۈرۈپ، نىياز باقىغا بارىكالا ئوقۇپ ماختىشىپتۇ. ئىمىر شۇئان ئۇنىڭغا قەنت - چاي تۈتۈپ، ئەپۇ سورايتۇ.

پەلەك

نىياز باقى دۇكاندىن چىقىۋېتىپ قىستاڭچىلىقتا بىر يىگىتكە سوقۇلۇپ كەتكەنكەن، ھېلىقى يىگىت ئۇنىڭغا ھومىيىپ قاراپ:

- ئەي ئەبگاھ گاداي! يولۇڭنى تېپىپ ماڭساڭ بولمامدۇ؟ - دەپ قوپاللىق بىلەن ۋارقىراپتۇ. بۇ گەپتىن قاتتىق رەنجىگەن نىياز باقى ئۇ يىگىتنى توسۇۋېلىپ مۇنداق دەپتۇ:

«راست گەپ قىلدىڭ، باي ئىكەنسەن، مەن گاداي،

سەندەكلەرنى كۆرگەندىم بىر تالاي.

ئەدەپ - ئەخلاق، پەزىلەتنى ئۆگەنمەي،

نەدە قالغان يېتىمەكسەن بىر سوراي؟! »

سەنمۇ بىزدەك ئەبگاھ ئىدىڭ ئەسلىدە،

قېنى، دېگىن ئەسلى نەسلىڭ ساپمىدى؟

چوڭ بوۋاڭنى ھېزىم ئابدال دەيدىكەن،

بۇردا زاغرا تىلەپ نەگە چاپمىدى؟! »

ئاتا - ئانام ئىشلەپ ئۆلگەن داداڭغا،

شۇ چاغدىمۇ ئاتلالتۇق بىز مالاي.

يەتتە ياشقا كىرەر - كىرمەي مېنىمۇ

ئاتاڭ ئۇرۇپ، باققۇزاتتى قوي - موزاي.

سېنىڭ داداڭ قانداق پوقاق تېخىچە

سائىل دېگەن چاپىنىنى ساقلىدى.

جازانە ۋە قىزىل كۆزلۈك يولىدا

ھىيلە بىلەن ئۆز نامىنى ئاقلدى.

ھازىرمۇ شۇ ئاتاڭ دېگەن ئائىنىساي

ھەر ئىشىدا پۇلى بارنى ياقلىدى.

مەنسەپ تۇتقان باي بولۇشقا ھىجىيىپ

خۇشامەتتە، ئىچ - قارىنىنى باپلىدى.

نەدە بىزگە جان باقماققا تۈزۈك يول،

ھەر قايسىڭغا تەۋە ئىدى ئاق ساراي.

تەتۈر ئىكەن بۇ پەلەكنىڭ قىسمىتى،

مەھشەر كۈنى دادىھاھقا مەن باراي.

ئىككى قولى ئەل قېنىدا بويالغان،

جاپاكەشتىن نېمە مەنپەئەت تاپمىدى؟! »

بەگ - شاڭيۇنىڭ ئايىغىدا ئۆمىلەپ،

نامراتلارغا ناھەق بۆھتان چاپلىدى.

توغرا دەيدىڭ، پەلەك بىزگە باقمىدى،

شۇڭلاشقىمۇ ئىشلىرىمىز ئاقمىدى.

بۇ گادايلىق تۈرۈۋەرەمس بىزدىلا،

دېمەك، ماڭا مۇشۇ سۆزۈڭ ياقمىدى.

ئەجرى بىلەن ھەرقايسىنى باقمىدى؟

«ئەبگاھ، دېدىڭ ھاقارەتلەپ مېنى سەن،
ئەسلىي «ئەبگاھ، سائىللارنىڭ بېرىسەن.
ھامان بىزگىمۇ پەلەك ئوڭ كەلگۈسى،
بۇ سۆزۈڭگە شۇ چاغ جاۋاب بېرىسەن.»

سېڭىپ كەتكەن چېقىمخورلۇق قېنىغا،
ھېلىغىچە سەت ئېغىزنى ياپمىدى.

ئاشۇ ئابدال، خۇنخورلارنىڭ نەسلىسەن،
بىر سالجىدىن ھاسىل بولغان ئەسلىي سەن.
ئېيتىپ باققىن، بۇ يېزىدا قېنى كىم

دەڭجاغا

قەھرىتان سوغۇق كۈنلەرنىڭ بىرىدە نىياز باقى قورغاس ناھىيىسىنىڭ داشىگۇ يېزىسىغا كېتىۋې-
تىپ چەيلەڭزە دېگەن يەرگە كەلگەندە، شىددەتلىك شىۋىرغان چىقىشقا باشلاپتۇ. كۆز ئېچىپ ماڭغۇدەك
ئىمكانىيەت قالمىغاچقا، نىياز باقى يول ئۈستىدىكى بىر دەڭگا چۈشۈپ، مۇزلاپ كەتكەن قوللىرى بىلەن
ئېتىنى مىڭ تەستە باغلاپ، دەڭجاننىڭ ئالدىغا كىرىپتۇ. دەڭجا بۇ تار، زەي پۇراپ تۇرغان ئۆيىنىڭ تەكچى-
سىگە قويۇلغان غۇۋا يېنىپ تۇرغان جىن چىراغنىڭ يورۇقىدا مەشنى قۇچاقلاپ دېگۈدەكلا ئولتۇرغانى-
كەن. ئۇ ئۆيگە سالام بېرىپ كىرىپ كەلگەن نىياز باقىنىڭ قاش - كىرىپكىلىرى ۋە ساقال - بۇرۇتلىرى-
دىكى قىروۋغا دىققەت قىلمايلا:

— كېلىڭ، نەدىن كەلدىڭىز، نەگە كېتىۋاتىسىز؟ خوتۇن - بالىلىرىڭىز بارمۇ؟ مەن ئاران توققۇز
قېتىم ئۆيلەندىم. سىزچۇ؟ خوتۇن كىشى دېگەن كاساپەتنىزە، دۇمبالاپ تۇرمىسا ئادەم بولمايدۇ. سىز ئايا-
لىڭىزنى ئۇرامتىڭىز؟ مەنزە، كۈنىگە ئايالىمنىڭ نوخۇلىسىنى ئېلىپ تۇرمىسام، ئۇيقۇم كەلمەيتتى، —
دېگەندەك پەلپەتەش سۆزلەرنى قىلغىلى تۇرۇپتۇ.
دەڭجاننىڭ تۇتۇقسىز ئادەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان نىياز باقى مەشنىڭ يېنىغا جايلىشىپ،
قۇلاقچىسىنى سۇپىغا قويغاندىن كېيىن، دەڭجاغا قاراپ:

«كېلىپ قالدىم بۇ يەرگە جىليۇزدىن، يىراقتىن،

ئاۋۋال ئىسسىق ئۆي بەرگىن، قۇتۇلدۇرۇپ سوغۇقتىن.

بىر ھارغاندىن گەپ سورىما، بىر ئاچقاندىن، دېگەندەك،

قالايمىقان گەپ قىلما، ئەھۋال سورا قورساقتىن.

گەپ ئۇقىمىدى شىۋىرغان يىغلىساممۇ يېلىنىپ،

ئۈششۈك تەگدى بېشىمغا دەسلەپ بۇرۇن - قۇلاقتىن.

جۇتتا قېلىپ يولىدىلا، ئاران كەلدىم بۇ يەرگە،

ئايىرلىغىلى تاس قالدىم مېنىپ كەلگەن ئۇلاقتىن.

«يول ئازابى — گۆر ئازابى، دېگەنكەن كۈنلەر،

يولدا كۆرگەن مۇشەققەت ئېغىر ئىكەن دوزاختىن.

بۇنداق سوغۇق كۆرمەپتىم، سەن كۆرگەنمۇ بىلىمدىم،

پىسەنت قىلماي يىغنىدەك ئۆتۈۋەردى تۇماقتىن.

ئاۋۋال تويغۇز قورساقنى، ئاندىن كۆرسەت ياتاقنى،

يۈرىكىمگە تاڭغۇدەك بولدۇم قازان، ئوچاقنى.

«ئىچ قەدىرىنى توق بىلمەس»، ھالىڭ نېچۈك دېمىدىڭ،

يەڭگىل قىلىپ بويۇڭنى، قۇتۇلدۇرغىن ئازابتىن!»

دېگەنكەن، دەڭجا خىجىل بولۇپ، نىياز باقىنى ئوبدان كۈتۈۋاپتۇ.

چايپۇرۇشقا

شەھەرگە لازىمەتلىكلەرنى سېتىۋېلىش ئۈچۈن كىرگەن نىياز باقى قاراچاي ئالماقچى بولۇپ، چايپۇرۇشنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ماڭا قاراچايدىن بىر بولاق بەرسىلە! — دەپتۇ. لېكىن، چايپۇرۇش ئۇنىڭغا قارايمۇ قويماستىن:

— قاراچاي يوق! — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

نىياز باقى پەشتاخىغا قارىغانكەن، دەرۋەقە ئۇ يەردە قاراچاي كۆرۈنمەپتۇ.

نىياز باقى نېمە قىلارنى بىلمەي تۇرغاندا، چايپۇرۇش ئۇنىڭغا ھومىيىپ:

— ئەي سەھرالىق تومپاي، قاراچاي يوق دېگەننى ئاڭلىمىدىڭمۇ، گاسمۇ سەن؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ.

چايپۇرۇشنىڭ قوپاللىقىدىن رەنجىگەن نىياز باقى پەشتاخىنىڭ ئالدىغىراق سىلجىپ:

«ئەسسالام ئەلەيكۇم دەي، چايچى ئاكا،

مەن سەھرادىن كېلىپ قالدىم شەھرىڭىزگە.

سالام بېرىپ تونۇشۇپلا كېتەي دېدىم،

چايچى ساتقان ياش ۋە قېرى — بەرىڭىزگە.

ھەقىقەتەن ئىشكاپتا چاي كۆرۈنمەيدۇ،

راستىنى دەڭ، يوشۇردىڭىز نەرىڭىزگە؟!

يالغانچىلىق ئەسقاتمايدۇ، بىلىپ قېلىڭ،

مېنىڭ بۇرچۇم — سېلىپ قويماي سەمىڭىزگە!

ئىچكىرىدىن ھەر خىل چايلار كېلىدىغان،

ئازدۇر — كۆپتۇر سىلەرگىمۇ بېرىدىغان.

خالغاننى خېرىدارلار تاللىۋېلىپ،

ئوقتىڭلار خېلى راۋان سۈرىدىغان.

ئەمدىلىكتە چايلار كۆپلەپ كەلمەمدىكىن؟!

كەلگەن بولسا، يا سىلەرگە بەرمەمدىكىن؟!

بىر قاراچاي ئېلىپ ئۆيگە چىقالمىساق،

ئۆيدىكىلەر جېدەل — ماجىرا تەرمەمدىكىن؟!

غونان قوينى بىرلا چايغا ساتمامدىغان؟!
شۇنداق بولسا گادايلىشىپ نىياز باقى،
تىرىك تۈرۈپ گۆرگە كىرىپ ياتمامدىغان؟!
ئەي بۇرادەر، ئېلىۋەتكىن چايدىن بىرنى،
پەشتاختاڭنىڭ ئاستىغا قول پاتمامدىغان»

سەھرا ئاياللىرى چايخۇمارى،
غوۋغا قىلسا، ساق بېشىمىز قاتمامدىغان؟!
شاما چايناپ يۈرەلمىسە، گاراڭ بولۇپ،
نوغۇچىنى بېشىمىزغا ئاتمامدىغان؟!

چاينى ئاچچىق سېلىپ سۈت چاي ئىچەلمىسە،

دەپتۇ. چاينى قوشۇمىسىنى تۈرۈشنى ياكى ھىجىيىپ كۈلۈشنى بىلەلمەي، پەشتاختاڭنىڭ ئاستىغا
يوشۇرۇپ قويغان چايدىن بىر بولاق ئېلىپ، نىياز باقىغا بېرىپتۇ.

پەرىجە

نىياز باقى پەرىجە تىكتۈرمەكچى بولۇپ ئالغان رەختىنى داۋۇت سەيپۇڭ دېگەن كىشىنىڭ ئالدىغا
ئېلىپ بېرىپتۇ. داۋۇت ئۇستام ئۇنىڭ بويىنى ئۆلچىۋېلىپ:
— پەرىجىنى بىر ھەپتىدىن كېيىن كېلىپ ئېلىۋېلىڭ، ئەمما مانجىسىنى ئالدىنلا بېرىۋېتىڭ! —
دەپ تىكىلمىگەن پەرىجىنىڭ مانجىسىنى ئالدىن ئېلىۋاپتۇ.
نىياز باقى ۋەدە بويىچە بىر ئازنى ئۆتكۈزۈۋېتىپ، داۋۇت سەيپۇڭنىڭ قېشىغا پەرىجىنى ئالغىلى
بارغانىكەن، ئۇ:

— كېيىنكى ھەپتىدە كېلىڭ! — دەپتۇ.

نىياز باقى كېيىنكى ھەپتىسى بارسا، داۋۇت سەيپۇڭ يەنە ئۈچ كۈن مۆھلەت سوراپتۇ. ئەنە شۇنداق
تۇراقسىز ۋەدىلەرنى بېرىۋېرىپ، ئۈچ ئاينى ئۆتكۈزگەن داۋۇت سەيپۇڭ ئاخىر بىر كۈنى پەرىجىنى
پۈتكۈزۈپ، نىياز باقىغا تاپشۇرۇپتۇ.
نىياز باقى پەرىجىنى سىناپ باقماقچى بولۇپ، ئەمدىلا كىيىشىگە غولى ۋە قولتۇقلىرى تارتىشىپ،
ۋارتىلداپ سۆكۈلگىلى تۇرۇپتۇ.

بۇ ئىشتىن قاتتىق رەنجىگەن نىياز باقى داۋۇت سەيپۇڭغا مەسخىرىلىك كۈلۈمسىرەپ قاراپ:

«داۋۇت ئۇستام، نامىڭ قۇتلۇق، ئۇلۇغ ئىكەن،
مىنگەن ئېتىڭ خېلى داڭلىق تورۇق ئىكەن.
ئەل ئارا سەن سەيپۇڭ دېگەن ئاتاق ئاپسەن،
نامىڭ ئۇلۇغ، ئەمما سۇپراڭ قۇرۇق ئىكەن.

پىرىڭ ئىدرىس سەندەكىمدى، بىلەلمىدىم،
قىلغان ئىشىڭ ھۈنەر ئەمەس، قۇۋلۇق ئىكەن.
ئەتە - ئەتە دېگەن ۋەدەڭ تالاي بولدى،
نىياز ساڭا مۇشۇ ئۈچ ئاي مالاي بولدى.

سوغماي قالدىم پەرىجەڭنىڭ ھويلىسىغا،
ئۇنى ئاز دەپ سالغان ياقاڭ كىچىك، مايماق.
سەيپۇڭلۇقنى ئۆگەتكەن داڭ ئۇستاڭ كىمۇ؟
سوراپ باقاي، ئۇ ئۆگەتكەن زادى قانداق؟!

داۋۇت سېنىڭ نەرىڭ سەيپۇڭ، نەرىڭ ئۇستا،
ماختىمايمەن، ئايالىمۇ سەندىن پۇختا.
خېرىدارنى مانا شۇنداق كوملاۋەرسەڭ،
ئۆز بېشىڭغا سېلىنىدۇ تۆمۈر نۇقتا.
ئاڭلا ئوبدان، بېرەي ساڭا بىر مەسلىھەت،
بۇ يولۇڭدا مېڭىۋەرمە، ئەمدى توختا!

ئۆزۈڭ كەيگىن، ئەگرى كارىناي پەرىجەڭنى،
بۇندىن كېيىن مارىمايمەن دېرىزەڭنى.
مەنچە بولسا سەيپۇڭلۇقنى تاشلاپ قويۇپ،
باشقا ئىشقا سەرپ قىلغىن ئەقىدەڭنى.
بىر پۈتۈڭمۇ ساڭگىلاپتۇ گۆر ئېغىزىغا،
ۋاقتىنى تۈت، ئىسراپ قىلما دەقىقەڭنى!

بوسۇغاڭنى تېشىۋەتتىم تالاي كېلىپ،
بۇ ئىشىڭنى بىلمەسلىككە سالاي بولدى.
پەرىجەڭنى ئالمىساممۇ دەۋايىم يوق،
كىمەستىنلا ئاخىرەتكە باراي بولدى.

ئۇستا دېگەن سەندەك بولسا مىڭ پەندىيات،
بىر بالامنى سەيپۇڭلۇققا تاڭاي بولدى.
ياكى ئۆزۈم قايچا تۈتۈپ، رەخت پارچىلاپ،
جان كەتسىمۇ سەيپۇڭ بولۇپ قالاي بولدى.
يېڭىسىنى تىكىپ بەرسەڭ مەيلى دەيمەن،
ئۇ پۈتكۈچە ئىككى - ئۈچ يىل قاراي بولدى.

ئەر ئۆمرىدە تىكتۈرگەنمەن يېڭى چاپان،
نېسىپ بولماي قالدى مانا كەيمەكلىگىم.
بىر پېشىنى ئۈزۈن قىلىپ، بىرنى قىسقا
تىكىپ قويساڭ، لازىمىدى بىلمەسلىكىم؟!
دەزمال سېلىپ بىر چىرايلىق قاتلىساڭمۇ،
لازىم ئىكەن، ئەمدى بىلدىم، كۆرمەسلىكىم.

مانجىسىنى ئالدىنلا بېرىۋەتتىم،
ھەممە سەيپۇڭ سەندەكىمدۇ، پۇلغا ئامراق؟

دەپتۇ - دە، دۇكاندىن چىقىپ كېتىپتۇ. داۋۇت سەيپۇڭ بولسا، نېمە دېيىشنى بىلمەي تۇرۇپ قاپتۇ.

ئوخشىتىش

بىر باي ئۆزىنىڭ بايلىقىنى كۆز - كۆز قىلىش ئۈچۈن ئۆيىگە كەلگەن كىشىلەرنىڭ مەرتىۋە - دە -
رىجىسىگە قارىمايلا، ئالدىغا بىرەر پارچە گۆش قويۇپ، شورپا بىلەن قىمىزغا سوغۇق سۇ ئارىلاشتۇرۇپ
بېرىدىكەن. سوغۇق سۇ قوشۇلغان شورپا بىلەن قىمىزنى ئىچكەن مېھماننىڭ ھايال ئۆتمەيلا قورساقلىرى
غۇرۇلداپ، ئىچى سۈرۈپ كېتىدىكەن ياكى قەي قىلىۋېتىدىكەن. بۇ ھالنى كۆرگەن باي كۆزىدىن ياش
چىققۇچە كۈلۈپ ھۇزۇرلىنىدىكەن.
بىر كۈنى نىياز باقى ھېلىقى باينىڭ ئۆيىگە كەلسە، ئىمىر ئەللىكېشى دېگەن كىشى قەي قىلىۋې-
تىپتۇ.

قاقلاپ كۈلۈۋاتقان باي نىيازنى كۆرۈپ:

— قېنى نىياز، قوشاقچى بولساڭ، بۇ ئەللىكېشىنى بىر ئوخشىتىپ باققىنا! — دەپتۇ. نىياز باقى
بايغا قاراپ:

«قارنى يامان تويدا ئۆلەر»، بۇ گەپ ئېنىق،
كىشى يوقتۇر بۇ نەقىلنى ئوقمايدىغان.
سۇنى قوشۇپ شورپا، قىمىز بېرىۋەرسە،
قېنى كىم بار، دەل مۇشۇنداق قۇسمايدىغان؟!»

«كۆل سۈيى بار ھەممە ئادەم ئىچىدىغان،
يۇمشاق گۆش بار بىر قاينىسا پىشىدىغان.
نەپسىنى دەپ ئايانماستىن كۆپرەك يېسە،
قورسىقىنى كورۇلدىتىپ چۈشىدىغان.

دەپ باي بىلەن ئەللىكىشىنى تەڭلا بابلاپتۇ.

داخانغا

كېرىم داخان دېگەن بىر كىشى قۇرئى سېلىپ، كىتاب ئېچىپ، يۇرت ئەھلىنىڭ يوقالغان، ئوغرى
ئالغان نەرسە - كېرەكلىرى ۋە بەزى كېلىشمەسلىكلىرى ھەققىدە خۇددى ئەۋلىيادەكلا ھۆكۈم قىلىپ
يۈرۈپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇنىڭ مېنىپ يۈرىدىغان خېچىرى يوقاپ كېتىپ، ھەرقانچە ئىزدىسىمۇ
چىقماپتۇ.

بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان نىياز باقى داخاننىڭ ساختا نىقابىنى ئېچىپ تاشلاشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ.
ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئۇ كېرىم داخاننى باشقىلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى راسا ماختىغىلى تۇرغاندا
ئۇچرىتىپ قاپتۇ - دە، سۆزدىن توختىتىپ:

سىر كۆرسىتىپ، سۆزلىرىڭنى كۆپتۈرۈپ،
نەپسىڭنى دەپ، كىشىلەرنى ئالدىما!

ئۆز - ئۆزۈڭگە ئىشلىمەمدۇ ئەپسۇنۇڭ؟
تىلغا ئېلىپ بۇ ئىشىڭنى ئاقلما!
تاپقۇرلۇقنى ئۈنتۈپ قالساڭ ئەگەردە،
ئەسقاتىدۇ دەپ قايتىدىن يادلىما!

ئۆز سىرىڭنى ئۆزۈڭ قىلدىڭ نامايان،
بولدى قىلغىن، بۇ ئىشىڭدىن دادلىما!
قار ئاستىدا ساقلايمەن دەپ ئۆلۈكنى،
قەھرىتەندە قېلىن قاردا قاپلىما!

پاقا ئۆكۈز بولالمىغان ئەزەلدىن،
سەنمۇ دوراپ كەڭ ئېرىقتىن ئاتلىما!
ئەگرى يولدا مېڭىپ كۆرمە ملامەت،
«مەن ئۆزۈم بىر ئەۋلىيا!» دەپ شاخلىما!

«كېرىم ئاكا، سەن ئۆزۈڭنى ماختىما،
قۇرئى تېشى، پال كىتابىنى ساقلىما!
كىم ئىشەنسۇن قىرىق بىر تاش سۆزلىسە،
يالغان سۆزلەپ دانىيالىنى ياقلىما!

ئەۋلىيادەك يوققا ھۆكۈم قىلسەن،
ياخشىلارغا بۆھتان توقۇپ چاپلىما!
ئىشىنەتتۇق پالچى، رەمچى ئۆلمىسە،
كاززاپلىقنىڭ پالتىسىنى ساپلىما!

راستچىلىقنى يەرگە كۆمۈپ تاشلىدىڭ،
تۆھمەتخورلۇق كەتمىنى كاپلىما!
ئەخمەق، نادان سۆزلىرىڭگە ئىشەنسە،
پۇرسەت كەلدى دەپ، ئۇلارنى بابلىما!

يالغانچىنىڭ قۇيرۇقى راست بىر تۇتام،
پەردازلىما، قۇم چاقىڭدا چاقلىما!

دېگەنمەن، كېرىم داخان گەپ - سۆز قىلالماي قاپتۇ.

ژۇرنىلىمىزنىڭ سەھىپىلىرى

ژۇرنىلىمىزنىڭ سەھىپىلىرى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مۇراسىملىرىنى خەلقىمىزگە تونۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت تۈپكى ۋەزىپىنى ئاساس قىلغان ھالدا، ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىزىقىشى ۋە تەلپ - ئارزۇلىرىنى نەزەرگە ئېلىپ، ژۇرنالدا ئەسلىدە بار بولغان سەھىپىلەرگە بەزى يېڭى مەزمۇنلارنى قوشۇش ئارقىلىق تەسىس قىلىنغان. ژۇرنىلىمىز تۆۋەندىكى سەھىپىلەر بويىچە ئەسەر قوبۇل قىلىدۇ ۋە ئېلان قىلىدۇ:

ئېلان قىلىنىدۇ. ئەدەبىي مۇھاكىمىلەر: بۇ سەھىپىدە ئەدەبىيات تەتقىقاتىغا، بولۇپمۇ ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى تەتقىقاتىغا دائىر ئىلمىي ماقالىلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

ئېتنوگرافىيە، گېئوگرافىيە تەتقىقاتى: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلار تارىخىغا ۋە ئۇلار ياشىغان زېمىنغا مۇناسىۋەتلىك ئېتنىك ناملار، يەر - جاي ناملىرى ۋە ئۇلارنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە كى تەتقىقات ۋە تونۇشتۇرۇش ماقالىلىرى ئېلان قىلىنىدۇ.

ئارخېئولوگىيە، دىن ۋە فولكلور تەتقىقاتى: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلارغا مۇناسىۋەتلىك ئارخېئولوگىيەلىك قىدىرىپ تەكشۈرۈش خاتىرىلىرى، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە شۇنىڭغا دائىر ماقالىلەر تونۇشتۇرۇلىدۇ. شۇنداقلا ئۇيغۇرلارنىڭ دىن، ئۆرپ - ئادەت، ھۈنەر ۋە سەنئەت ئالاھىدىلىكلىرىگە دائىر تونۇشتۇرۇش ماقالىلىرى ۋە ئىلمىي ماقالىلەر تونۇشتۇرۇلىدۇ. ھەربىر ھۈنەر، سەنئەت ۋە دىن مەخسۇس تونۇشتۇرۇلۇپ، ئۇلارنىڭ تارىخى، تەرەققىياتى ۋە ئاساسىي ئالاھىدىلىكلىرى، شۇلار بارلىققا كەلتۈرگەن نەتىجىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىدا ئوينىغان رولى قاتارلىقلار يۈرۈتۈپ بېرىلىدۇ. بۇ سەھىپىدە يەنە ھۈنەر ۋە سەنئەتكە دائىر قەدىمكى ئەسەرلەر ۋە رسالىلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

تىل، تارىخ ۋە مەدەنىيەت تەتقىقاتى: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر تىلى، تارىخى ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيەتىگە دائىر تەتقىقات نەتىجىلىرى، ئىلمىي ماقالىلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

ئۇيغۇر پەلسەپىسى تەتقىقاتى: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلارنىڭ پەلسەپىۋى قاراشلىرى ۋە ئۇنىڭ تارىخى مەنبەلىرى، شەرق ۋە غەربنىڭ پەلسەپىۋى قاراشلىرى، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر خەلقى ئەڭ قەدىمىي دەۋرلەردىن تارتىپ تاكى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان ۋاقىتقىچە بولغان ئۇزاق تارىخىي جەريانلاردا ئىجاد قىلغان ياكى تەرجىمە ئارقىلىق بارلىققا كەلتۈرگەن ھەر خىل تۈر ۋە ژانىردىكى بەدىئىي ئەدەبىيات نەمۇنىلىرى ئېلان قىلىنىدۇ.

ئۇيغۇر كلاسسىك خاتىرە ئەدەبىياتىدىن: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر خەلقى تارىختىن بېرى ياراتقان ياكى تەرجىمە قىلغان تارىخىي خاتىرە، تەزكىرە، ساياھەت خاتىرىلىرى تاللاپ ئېلان قىلىنىدۇ.

شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا تەسىر كۆرسەتكەن باشقا مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر ئەدەبىي مۇراسىملار ياكى ئۇلاردىن نەمۇنىلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

بىزنىڭ ۋەسىقىلىرىمىز: بۇ سەھىپىگە تۈرلۈك مەزمۇندىكى قەدىمىي خەت - چەكلەر، يەر خېتى، مۇراسىم خېتى، ئېلىم - سېتىمغا دائىر قەدىمىي يازما كېلىشىملەر، ۋەخپە - تەۋلىيە خەتلىرى، ئەرز خېتى، سالام خەتلەر ۋە باشقا خەت - چەكلەر بېرىلىدۇ.

شەرق كلاسسىك خاتىرە ئەدەبىياتىدىن: بۇ سەھىپىدە باشقا مىللەتلەر ئەدەبىياتىدا بارلىققا كەلگەن مۇھىم تارىخىي خاتىرىلەر، تەزكىرىلەر، ساياھەت خاتىرىلىرى، ھۆججەت، ۋەسىقىلەردىن ئۇيغۇرلارغا مۇناسىۋەتلىك قىسىملىرى تاللاپ ئېلان قىلىنىدۇ.

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلارنىڭ قەلەمگە ئېلىنغان ياكى ئاغزاكى تارىخىي قالغان خەلق داستانلىرى، خەلق قىسسەلىرى، چۆچەك، رىۋايەت، ئەپسانە، لەتىپىلەر، لاپلار، ھېكايەتلەر، بېيىت - قوشاقلار، ماقال - تەمسىللەر، مەسەللەر ۋە باشقا ئېغىز ئەدەبىياتى مۇراسىملىرى

بارلىققا كەلگەن مەشھۇر ئەسەرلەر، شۇنداقلا ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىغا مۇئەييەن تەسىر كۆرسەتكەن باشقا مىللەتلەر ئەدەبىياتىدا ئىجاد قىلىنغان داڭلىق ئەسەرلەر تونۇشتۇرۇلغان ماقالىلەر ئېلان قىلىندۇ.

مەشھۇر شەخسلەر: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر تارىخىدا مۇھىم تەسىرگە ئىگە بولغان ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەتلەر خەلقلەردىن چىققان مەشھۇر شەخسلەر تونۇشتۇرۇلدى.

مەشھۇر ئۇيغۇر شۇناسلار: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر شۇناسلىق ساھەسىدە كۆزگە كۆرۈنگەن ھەرقايسى ئەل ئالىملىرى، مۇتەخەسسسلەر تونۇشتۇرۇلدى.

كلاسسىك ئەدەبىيات دەرسخانىسى: بۇ سەھىپىدە دە ئالىي، ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ مەكتەپ ئەدەبىيات دەرسلىكلىرىگە كىرگۈزۈلگەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى ۋە بۇ ھەقتىكى نەزەرىيىۋى بىلىم-لىرى ئىزاھلانغان، تەھلىل قىلىنغان ۋە يېشىپ چۈشەندۈرۈلگەن ماقالىلەر، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ بۇ دەرسلىكلەردىكى قىيىن نۇقتىلار، چۈشىنىش قىيىن بولغان سۆز - ئىبارىلەر ھەققىدە سورىغان سوئاللىرى ۋە ئۇلارغا بېرىلگەن جاۋابىلار ئېلان قىلىندۇ.

مەشھۇر شەخسلەر ھەققىدە ھېكايىلەر: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر تارىخى، مەدەنىيىتى، جۈملىدىن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا مۇھىم رول ئوينىغان تارىخىي شەخسلەر ئاساسىي تېمىدا قىلىنغان تۈرلۈك ژانىردىكى بىئوگرافىك ئەسەرلەر ئېلان قىلىندۇ.

تارىختىن ئىزلار: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلار تارىخىنىڭ مەلۇم تەرەپلىرىنى يۈرۈتۈپ بېرەلەيدىغان، يېڭىدىن يېزىلغان تارىخىي تېمىدىكى تۈرلۈك بەدىئىي ئەسەرلەر ياكى ئۇلاردىن پارچىلەر ئېلان قىلىندۇ.

دەۋرىمىز سەھىپىلىرىدە: بۇ سەھىپىدە ئەدەبىياتىمىزدا يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن تۈرلۈك ژانىردىكى يېڭى ئەسەرلەر ۋە ئۇلارغا يېزىلغان باھا - تەقىرىملەر ئېلان قىلىندۇ.

ئۇچۇرلار: بۇ سەھىپىدە يېڭى خەۋەر - ئۇچۇرلار ئېلان قىلىندۇ.

تارىختىن ئىزلار: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلار تارىخىنىڭ مەلۇم تەرەپلىرىنى يۈرۈتۈپ بېرەلەيدىغان، يېڭىدىن يېزىلغان تارىخىي تېمىدىكى تۈرلۈك بەدىئىي ئەسەرلەر ياكى ئۇلاردىن پارچىلەر ئېلان قىلىندۇ.

دەۋرىمىز سەھىپىلىرىدە: بۇ سەھىپىدە ئەدەبىياتىمىزدا يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن تۈرلۈك ژانىردىكى يېڭى ئەسەرلەر ۋە ئۇلارغا يېزىلغان باھا - تەقىرىملەر ئېلان قىلىندۇ.

ئۇچۇرلار: بۇ سەھىپىدە يېڭى خەۋەر - ئۇچۇرلار ئېلان قىلىندۇ.

تارىختىن ئىزلار: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلار تارىخىنىڭ مەلۇم تەرەپلىرىنى يۈرۈتۈپ بېرەلەيدىغان، يېڭىدىن يېزىلغان تارىخىي تېمىدىكى تۈرلۈك بەدىئىي ئەسەرلەر ياكى ئۇلاردىن پارچىلەر ئېلان قىلىندۇ.

دەۋرىمىز سەھىپىلىرىدە: بۇ سەھىپىدە ئەدەبىياتىمىزدا يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن تۈرلۈك ژانىردىكى يېڭى ئەسەرلەر ۋە ئۇلارغا يېزىلغان باھا - تەقىرىملەر ئېلان قىلىندۇ.

ئۇچۇرلار: بۇ سەھىپىدە يېڭى خەۋەر - ئۇچۇرلار ئېلان قىلىندۇ.

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەمۇنىلىرىدە ئەكس ئەتتۈرگەن پەلسەپىۋى قاراشلار ۋە ئۇلارنىڭ مەنبەلىرى قاتارلىقلار يۈرۈتۈپ بېرىلگەن تەتقىقات ماقالىلىرى ئېلان قىلىندۇ.

تېبابەت دۇردانىلىرى ۋە تەتقىقاتى: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىگە دائىر قەدىمكى ئەسەرلەر ۋە بۇ ھەقتىكى تەتقىقات نەتىجىلىرى، تونۇشتۇرۇش ماقالىلىرى، ئۇيغۇر تېبابىتى رېتسىپلىرى، ساغلاملىققا دائىر ھېكمەت دۇردانىلىرى ئېلان قىلىندۇ.

بىزنىڭ تەتقىقاتچىلىرىمىز: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، شۇنداقلا باشقا ئىلىم - پەن ساھەلىرىدە كۆزگە كۆرۈنگەن ئۇيغۇر تەتقىقاتچى - ئالىملىرى توغرىدا نۇتۇشتۇرۇلغان ماقالىلەر ئېلان قىلىندۇ.

بىزنىڭ ئەخلاق - پەزىلەت: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلاردىكى ئەدەپ - ئەخلاق مەسىلىلىرى تەتقىق قىلىنغان ۋە تونۇشتۇرۇلغان ماقالىلەر ئېلان قىلىندۇ.

بىزنىڭ مائارىپ، تەنتەربىيە: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى مائارىپ قاراشلىرى، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى، پسخولوگىيە، پېداگوگىكا تەتقىقاتى، ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە شەكىللىرى ۋە بۇ ھەقتىكى تەتقىقات، تونۇشتۇرۇش ماقالىلىرى ئېلان قىلىندۇ.

بىزنىڭ قانۇن ۋە باشقۇرۇش شەكىللىرى: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلار تارىختا قوللانغان ئەنئەنىۋى قانۇن - نىزام، ئەمىر - پەرمانلار، ئەلنى ئىدارە قىلىشقا دائىر تۈرلۈك چارە - ئۇسۇللار ۋە بۇ ھەقتىكى تەتقىقات نەتىجىلىرى، تونۇشتۇرۇش ماقالىلىرى ئېلان قىلىندۇ.

ئەجدادلار نەسەبى: بۇ سەھىپىدە قەدىمكى ئەجدادىمىز قانۇن تۈرلۈك تېمىلاردىكى ھېكمەتلىك سۆزلەر ئېلان قىلىندۇ.

ھېكمەتلەر خەزىنىسى: بۇ سەھىپىدە قەدىمكى مەشھۇر شەخسلەرنىڭ پەند - نەسىھەتلىرى، كلاسسىكلارنىڭ ئەدەپ - ئەخلاققا دائىر ئەدەبىي مەسلىھەتلىرى تونۇشتۇرۇلدى.

مەشھۇر ئەسەرلەر: بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدا

زۆرۈنلىمىز يۇقىرىقى سەھىپىلەرنى كونكرېت ئەھۋالغا قاراپ، ھەرقايسى سانلارغا بۆلۈپ، مۇۋاپىق تەكشۈرۈپ ئىجرا قىلىدۇ. ئاپتورلىرىمىزنىڭ يۇقىرىقى سەھىپىلەر بويىچە يازغان ئەسەرلىرىنى تەھرىر بۆلۈمىمىزگە داۋاملىق ئەۋەتىپ تۇرۇشىنى، بۇ سەھىپىلەردىن بەھرىمەن بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

زۆرۈنلىمىزنىڭ زۆرۈنلىمىزغا مۇشتەرى بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

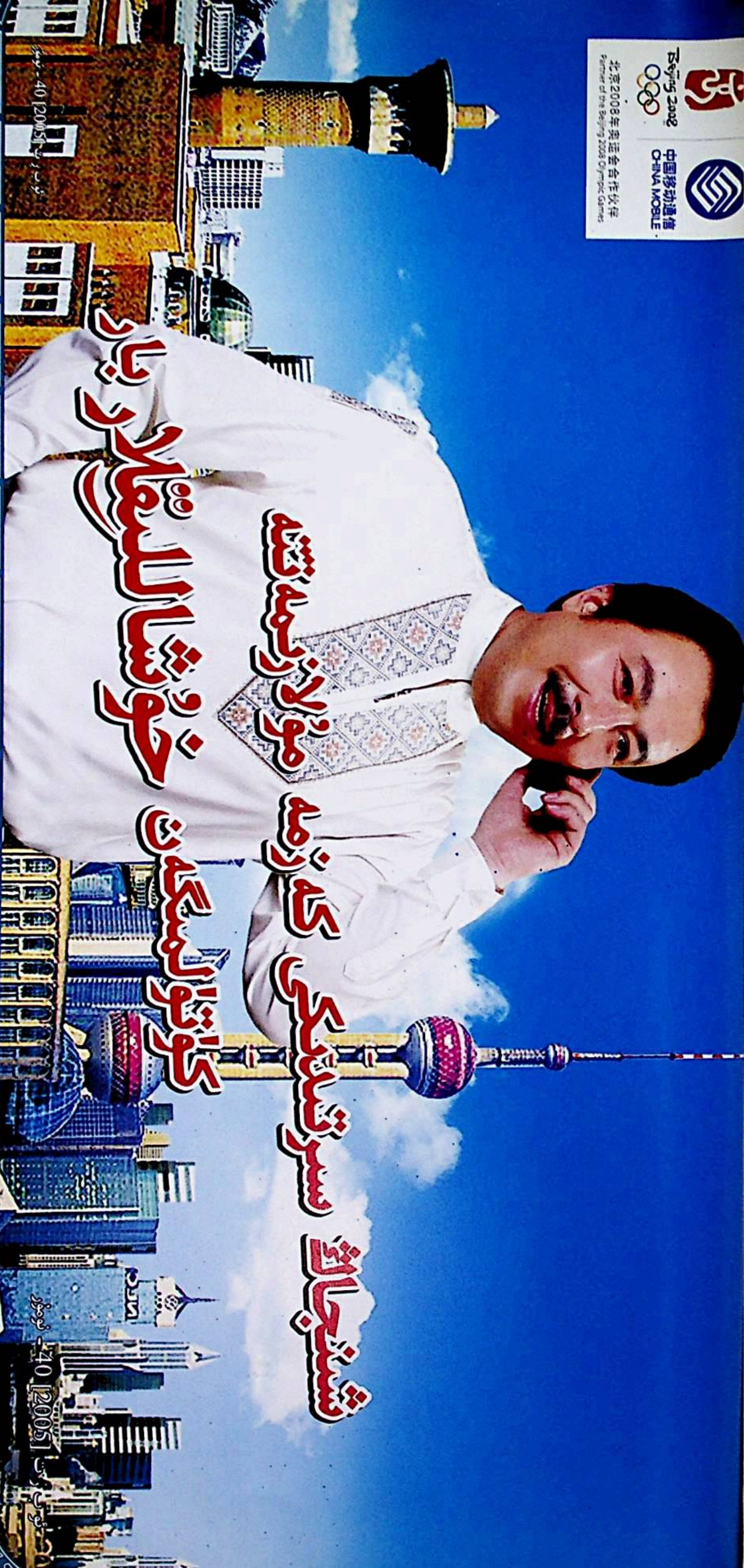
زۆرۈنلىمىزنىڭ زۆرۈنلىمىزغا مۇشتەرى بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

زۆرۈنلىمىزنىڭ زۆرۈنلىمىزغا مۇشتەرى بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

زۆرۈنلىمىزنىڭ زۆرۈنلىمىزغا مۇشتەرى بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

زۆرۈنلىمىزنىڭ زۆرۈنلىمىزغا مۇشتەرى بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

زۆرۈنلىمىزنىڭ زۆرۈنلىمىزغا مۇشتەرى بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

شىنجاڭنىڭ سىرتقى كەزىمە ئىشلىرىنىڭ خۇشاللىقىنىڭ مۇلازىمەتتە

بۈگۈندىن ئېتىبارەن جۇڭگو كېزەر ئاپوئىستىرى 28 يۈەن ئايلىق ئىقتىدار ھەققى (ھەر ئايدا) تاپشۇرۇپ شىنجاڭ سىرتىدىكى كەزىمە مۇلازىمەت بوغچىسىنى بېجىرسە شۇ زامان كۈچكە ئىگە بولۇپ، 2 ئاي ئىچىدە ئۆزى ھەق تۆلەيدىغان ۋە ئۆلكىلەر، ئارا كەزىمە مۇلازىمەت ئىقتىدارىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەزىمە مۇلازىمەتتىن بەھرىمەن بولالايدۇ، شىنجاڭ سىرتىدىكى كەزىمە مۇلازىمەت ھەققىدە چاقىرىش-چاقىرىلىشنىڭ ھەر سەئەتتىكى 0.4 يۈەن . ئابونتىلارنىڭ شىنجاڭ ئىچىدىكى كەزىمە مۇلازىمەتتە يەنىلا ئەسلىدىكى ھەق ئۆلچىمى ئىجرا قىلىنىدۇ.

بېجىرىش ئۇسۇلى:

1. www.xj.chinamobile.com غا چىقىڭ.
2. ئابونتىلار يەنە تىجارەت ئالدى، سۈپىسى ۋە ئېلىكترونلۇق يول (قىسقا ئۇچۇر تىجارەت زالى، تور بېكەتتىكى تىجارەت زالى) غا قىلىق بېجىرسە بولىدۇ.

بىلىشنىڭ ئىنتايىن كىچىك دۇنياسى

جۇڭگو كېزەر مەشرەپ كارتىسى

مەشرەپ كارتىسىدا شەھەر تېلېفونى ھەققى بىلەن ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ھەققى ئىززەت

جۇڭگو كېزەر مەشرەپ كارتىسى شادلىق مەنۇتلىرىنى تېخىمۇ ئۇزارتىدۇ

جۇڭگو كېزەر مەشرەپ كارتىسىدا ئۆز جايىدا تۇرۇپ تېلېفون قوبۇل قىلغاندا ھەق ئېلىنمايدۇ ، ئايلىق ئەڭ تۆۋەن ئىستېمالى بار ، سىگنالى ياخشى ، مۇلازىمىتى ئەلا بولۇپ ، ئۇ يول تېجەپ بېرىدىغان ياخشى ياردەمچىمۇ .
 ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئۇرۇش ھەققىمۇ ئىززەت ، ئۆز جايىدا تۇرۇپ 12593 ئارقىلىق دۆلەت ئىچىگە ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئۇرغاندا ، ئايلىق ئىقتىدار ئىشلىتىش ھەققى ئېلىنمايدۇ ، ئۆز جايىدا تۇرۇپ بىۋاسىتە ئۇرغاندا ، بوش ۋاقىتلاردا (يەنى كەچ سائەت 9 دىن ئەتىسى ئەتىگەن سائەت 7 گىچە) مەنۇتغا ئاران 1 مو 9 پۇغلا ئېلىنىدۇ ؛ قالغان ۋاقىتلاردا ھەر مەنۇتغا 3 مو 9 پۇغ ئېلىنىدۇ . مەشرەپ كارتىسى شادلىق مەنۇتلىرىمىزنى تېخىمۇ ئۇزارتىدۇ .

شىنجاڭ كۆچمە خەۋەرلىشىشنىڭ تور نومۇرى : 135 136 137 138 139 159 158 150

مەھسۇلى ئەسكەرتىش : بۇ قىزىقلار شىنجاڭ ۋاقتى بولۇپ ، مەشرەپ كارتىسىنىڭ ئايلىق ئەڭ تۆۋەن ئىستېمالى بىلەن كىچىك بولسىمۇ ، ئۇ جايىدىكى تىجارەت زالىدىن سوراڭ .

تېلېفون مۇلازىمەت قوش لىنىيىسى : 10086 www.xj.chinamobile.com
 جۇڭگو كۆچمە خەۋەرلىشىش ئىززەت شىنجاڭ مەھسۇلى

源 泉 (布拉克) بۇلاق

(维 吾 尔 文) 总122期 (قوش ئايلىق ژۇرنال) ئومۇمىي 122 - سان
 BULAK A BIMONTHLY JOURNAL IN UIGHUR LANGUAGE
 主编:阿布莱提·伊明 副主编:艾则孜·吐尔迪 باش مۇھەررىرى: ئابلەت ئىمىن مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى : ئەزىز تۇردى

新疆人民出版社编辑出版
 (乌鲁木齐市解放南路348号)
 新疆漠尔通(MORTOM)印刷有限责任公司印刷
 乌鲁木齐市邮局发行
 中国国际图书贸易总公司国外发行
 全国各地邮局订阅

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
 (ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر)
 شىنجاڭ مور توم (MORTOM) مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
 ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدۇ
 جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
 جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一连续出版物号:CN65-1063/I
 国际标准连续出版物号:ISSN 1005-0876
 国外发行号:Q1118 邮政编码:830001
 邮政代号:58-108 定价:6.50元
 广告经营许可证号:6500006000043

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژورنال نومۇرى:
 خەلقئارالىق ئۆلچەملىك ژورنال نومۇرى:
 چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالىت نومۇرى:Q1118 پوچتا نومۇرى:830001
 پوچتا ۋاكالىت نومۇرى:58-108 باھاسى:6.50 يۈەن
 ئېلان تىجارىتى ئىجازەتنامىسى نومۇرى : 6500006000043